

พุทธวจน

บทพิพุทธพจน์ และคำแปล

อุกฤษฏ์โลกนคร ธรรม

พุทธวจน
บาฬีพุทธพจน์ & คำแปล

ญาณติโลกะเถระ รวบรวม

ชมรมกัลยาณธรรม
หนังสือดีลำดับที่ ๓๘๓

ภาพปก : พีระศิลป์ ดวงอิน โดยความเอื้อเฟื้อจากกลุ่มจิตรกรไทย
ออกแบบปก : พระครูวินัยธรชัยยศ พุทธิวิโร

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ตุลาคม ๒๕๖๑ จำนวนพิมพ์ ๔,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๒ : กันยายน ๒๕๖๒ จำนวนพิมพ์ ๑,๐๐๐ เล่ม

จัดพิมพ์โดย ชมรมกัลยาณธรรม ๑๐๐ ถนนประโคนชัย ตำบลปากน้ำ อำเภอเมือง
จังหวัดสมุทรปราการ ๑๐๒๗๐ โทรศัพท์ ๐-๒๗๐๒-๗๓๕๓ และ ๐-๒๗๐๒-๙๖๒๔

รูปเล่ม ศิริส วัชรสุขจิตร เพลท แคนนา กราฟฟิค โทรศัพท์ ๐๘-๖๓๑๔-๓๖๕๑
พิมพ์ บริษัท ชุมทองอุตสาหกรรมและการพิมพ์ จำกัด โทรศัพท์ ๐-๒๘๘๕-๗๘๗๐-๓

มีข้อเสนอแนะอันใดเพื่อแก้ไข สำหรับการพิมพ์ครั้งต่อไปให้ดีขึ้น
โปรดส่งข้อความที่ dhirapanno@gmail.com

จัดพิมพ์เป็นธรรมทาน

สัพพทานัง รัชมทานัง ชินาติ
การให้ธรรมะเป็นทาน ย่อมชนะการให้ทั้งปวง

สาธยายพทุธวจนั (บาฬี)
SoundCloud

สาธยายพทุธวจนัและแปล
SoundCloud

<https://goo.gl/SKaEtU>
เสียงสาธยาย “พทุธวจนั”
(บาลี)

<https://goo.gl/owJqJB>
เสียงสาธยาย “พทุธวจนั”
(บาลี - ไทย)

คำนำ

อาจจะเป็นเพราะยุคสมัยที่เร่งรีบรุดไปข้างหน้า ทุกวันนี้พวกเราจึงไม่ค่อยได้ย้อนกลับไปสัมผัสผัสสรสของพระธรรมในพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นคำสอนดั้งเดิมของพระพุทธเจ้ากันมากนัก โดยมากมักฟังเอาจากอาจารย์ซึ่งปรุ้งมาให้แล้วอีกต่อหนึ่ง ที่นี้คนปรุ้งก็มีหลายประเภท บางอาจารย์ท่านปรุ้งแล้วก็ยังใกล้เคียงกับของเดิมอยู่ แต่บางท่านก็ปรุ้งเสียจนมีรสที่ผิดเพี้ยนไปจากเดิมมากก็มี เมื่อคำสอนของพระพุทธเจ้าเริ่มแพร่หลายไปในต่างประเทศ ทางตะวันตกเองก็เริ่มประสบปัญหาแบบเดียวกัน อะไรๆ ก็บอกว่า The Buddha said (พระพุทธเจ้าตรัสไว้) ซึ่งหลายๆ คำเป็นคำที่แต่งขึ้นมาใหม่ มิใช่เป็นพระดำรัสของพระพุทธเจ้าเลย

ดังนั้น ถ้าเราอยากเข้าใจรสพระธรรมแบบดั้งเดิมก็คงต้องศึกษาภาษาของพระพุทธเจ้าสักหน่อย ภาษาบาฬีเป็นภาษาที่ใช้รวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้อย่างเป็นระบบระเบียบอยู่ในพระไตรปิฎก เราจึงควรพยายามทำความเข้าใจภาษาของพระพุทธเจ้านี้ให้ได้มากที่สุด โดยเบื้องต้นอาจจะใช้ภาษาไทยเป็นตัวช่วย เป็นเครื่องมือให้นำไปขบคิดไปศึกษาต่อ ปัญหาของการแปลภาษาหนึ่งไปอีกภาษาหนึ่งก็คือ ที่เราคิดว่าเข้าใจก็อาจเข้าใจผิดๆ เพราะคำที่ภาษาไทยยืมเอามาจากบาฬีนั้น หลายคำได้มีความหมายผิดเพี้ยนไปจากเดิมมากตามกาลเวลา และเราคงต้องยอมรับว่า เรายังไม่เข้าใจธรรมะที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้นัก (เพราะถ้าเข้าใจ เราก็บรรลุธรรมไปแล้ว!) การได้เทียบเคียงพระพุทธพจน์ดั้งเดิม ควบคู่ไปกับภาษาไทย แบบวรรคต่อวรรค น่าจะทำให้ง่ายขึ้น ต่อการศึกษาค้นคว้าหาความหมายที่แท้จริงต่อไป

หนังสือ **พุทธวจน** นี้ **ท่านพระญาณติโลกะเถระ** เป็นชาวเยอรมันรุ่นแรกๆ ผู้มีศรัทธาเข้ามาบวชเป็นพระ เพื่อบุกเบิกการปฏิบัติอย่างจริงจัง และการศึกษาบาฬีอย่างเจาะลึก ได้เลือกสรรนำออกมาจากพระไตรปิฎก จุดมุ่งหมายก็เพื่อให้ชาวต่างประเทศได้มีโอกาสเข้าถึงพระดำรัสของพระพุทธเจ้าได้อย่างเป็นระบบโดยไม่ผิดเพี้ยนและไม่ยาวนานนัก ถือเป็นการเลือกสรรจากมุมมองแนวคิดแบบตะวันตกที่น่าสนใจอย่างยิ่ง มาดูซิว่าฝรั่งเขาประทับใจในคำสอนของพระพุทธเจ้าตรงไหน

ได้ทราบว่า หลวงพ่อสุเมโธ พระฝรั่งรุ่นแรกที่มาอาศัยอยู่กับหลวงปู่ชา สมัยบวชเป็นสามเณรที่หนองคาย ท่านก็ได้อ่านหนังสือพุทธวจน (ฉบับภาษาอังกฤษ) นี้ กลับไปกลับมาจนขึ้นใจ หนังสือเล่มนี้จึงทำหน้าที่ปูพื้นปรีชาญาณ สร้างสัมมาทิฐิ และสำคัญต่อสัมมาปฏิบัติในสมัยที่ท่านมาอยู่กับหลวงปู่ชาเป็นอย่างยิ่ง เราจะสังเกตได้ว่า แม้จนถึงทุกวันนี้ พระธรรมเทศนาของหลวงพ่อสุเมโธก็จะสอดคล้องกับหลักอริยสัจสี่อันเป็นพุทธพจน์อยู่เสมอ

คำแปลส่วนใหญ่ นำมาจากพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาฯ มีบางคำหรือบางประโยคที่ผู้ชำระได้ตรวจทานกับอรรถกถา-ฎีกาแล้ว ก็ปรับแปลให้เหมาะสม เพื่อความราบรื่นของเนื้อหา ต้องขอขอบคุณ พระมหาสังคีต สักดิ์ทวี ผู้ช่วยรวบรวมและพิมพ์คำแปลจากพระไตรปิฎก และได้ช่วยตรวจทานต้นฉบับให้โดยละเอียด ขออนุโมทนาแก่พระชัยยศ พุทธิวิโร สำหรับปกอันงดงาม และกับ ทพญ.อัจฉรา กลิ่นสุวรรณ และชมรมกัลยาณธรรม ในการติดต่อประสานงานเรื่องการพิมพ์ จนได้รูปเล่มที่น่าอ่านในมือของท่านนี้ ถ้ามีความผิดพลาดในการแปลประการใด ผู้ชำระขออภัยไว้แต่ผู้เดียว และขอความเมตตาผู้รู้โปรดแนะนำไปที่ dhirapanno@gmail.com เพื่อความสมบูรณ์ในการพิมพ์ครั้งต่อไป

ขอธรรมะที่แท้จริงของพระบรมศาสดา จงอยู่คู่โลกนี้ไปตราบยิ่งยืนานเทอญ

จาตุ จิรฺ สตฺ ฐมฺโม

พระมหาภิรมย์ ธีรปัญญา

วัดจากแดง

สงกรานต์ พ.ศ. ๒๕๖๑

สารบัญ

ทุกุขั อริยสัจจ.....	๙
ปณฺจขนฺธา.....	๑๒
ติลกฺขณั.....	๑๙
สัสาโร	๒๖
ทุกุขสมุทฺโท อริยสัจจ.....	๒๙
กมฺมั	๒๙
ทุกุขนิโรธ อริยสัจจ	๓๒
ทุกุขนิโรธคามินีปฏฺิปปทา อริยสัจจ.....	๓๕
สมฺมาทิฏฺฐิ.....	๓๖
ปณฺจสงฺโยชนานิ	๔๐
อโยนิโสมนสิกาโร	๔๐
ฉ อตฺตทานุทิฏฺฐิ	๔๑
อริยปฺคฺคโล	๔๓
สมฺมาทิฏฺฐิ	๔๔
ติลกฺขณั.....	๔๖
อตฺตทานุทิฏฺฐิ	๔๙
อตีตानาคตปจฺจุปนฺนั.....	๕๒
สมฺมาสงฺกปโป	๕๗
สมฺมาวาจา.....	๕๙
สมฺมากมฺมโนโต	๖๒
สมฺมาอาชีโว.....	๖๔
สมฺมาวายาโม.....	๖๖
สมฺมาสติ	๗๐
กายานุปฺสฺสนา	๗๑
เวทนานุปฺสฺสนา	๗๖
จิตฺตทานุปฺสฺสนา	๗๗
ธมฺมานุปฺสฺสนา	๗๙

กายคตาสติยา อานิสัมสา	๘๕
อานาปานสติ สุตตัม	๘๘
สมมมาสมาธิ	๙๔
มคฺคภาวนานุปฺพุพา ปฏฺฐิปาทา	๙๗
ปจฺฉิมวจา	๑๐๖
มา ปมาทตฺถ	๑๐๗
ประวัติย่อพระญาณติโลกะเถระ	๑๐๘

ตัวย่อคัมภีร์ในวงเล็บท้ายพระบาลี

ที : ทีฆนิกาย

ม : มัชฌิมนิกาย

ล : ลังขุตตนิกาย

อ : อังคุตตรนิกาย

ธ : ธรรมบท

สุ น : สุตตนิบาต

ปฺคคฺล เอก นีเทศ : เอกกปฺคคฺลบัญญัตินิเทศ ในพระอภิธรรม

ฉานวิภงฺค : ฉานวิภังค์ ในพระอภิธรรม

ญาณติโลก เถระ : ความเห็นส่วนตัวของพระญาณติโลกะเถระ

[ตัวเลขพระสูตร เรียงตามระบบของ PTS (Pali Text Society) ตามต้นฉบับเดิม]

พุทธวจน

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺทสฺส

วุตฺตํ โข ปเนตํ ภควตา: คำนี้เป็นคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้ว

จตุรฺรณํ, ภิกฺขเว, อริยสจฺจานํ อนนฺุโพธา อปฺปฏิเวธา เอวมิทํ ทีฆมทฺธานํ สนฺธาวิตํ สํสริตํ มมณฺเฑว ตุมฺหากณฺจ. กตเมสํ จตุรฺรณํ? ทฺกฺขสฺส, ภิกฺขเว, อริยสจฺจสฺส อนนฺุโพธา อปฺปฏิเวธา เอวมิทํ ทีฆมทฺธานํ สนฺธาวิตํ สํสริตํ มมณฺเฑว ตุมฺหากณฺจ. ทฺกฺขสมฺมุทฺยสฺส, ภิกฺขเว, อริยสจฺจสฺส อนนฺุโพธา อปฺปฏิเวธา เอวมิทํ ทีฆมทฺธานํ สนฺธาวิตํ สํสริตํ มมณฺเฑว ตุมฺหากณฺจ. ทฺกฺขนิโรธสฺส, ภิกฺขเว, อริยสจฺจสฺส อนนฺุโพธา อปฺปฏิเวธา เอวมิทํ ทีฆมทฺธานํ สนฺธาวิตํ สํสริตํ มมณฺเฑว ตุมฺหากณฺจ. ทฺกฺขนิโรธคามินิยา ปฏฺิพทา, ภิกฺขเว, อริยสจฺจสฺส อนนฺุโพธา อปฺปฏิเวธา เอวมิทํ ทีฆมทฺธานํ สนฺธาวิตํ สํสริตํ มมณฺเฑว ตุมฺหากณฺจ. (ที่ ๑๖)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่รู้แจ้งไม่แทงตลอดอริยสัจ ๔ เราและพวกเธอจึงเร่ร่อนท่องเที่ยวไปสู่หนทางยาวไกลสิ้นกาลนานนี้ เพราะไม่รู้แจ้งไม่แทงตลอดอริยสัจ ๔ เป็นไฉน เพราะไม่รู้แจ้งไม่แทงตลอดทุกขอริยสัจ เราและพวกเธอจึงเร่ร่อนท่องเที่ยวไปตลอดกาลนานนี้ เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดทุกขสมุทัยอริยสัจ...ทุกขนิโรธอริยสัจ...ทุกขนิโรธคามินิปฏิบัติอริยสัจ เราและพวกเธอจึงเร่ร่อนท่องเที่ยวไปสู่หนทางยาวไกลสิ้นกาลนานนี้ อย่างนี้.

ยาวกัิวณฺจ เม, ภิกฺขเว, อิมฺเสุ จตุสฺส อริยสจฺเจสฺส เอวํ ติปริวณฺณํ ทฺวาทสาการํ ยถาภูตํ ฅาณทสฺสนํ น สุวิสุทฺธํ อโหสิ, เนว ตาวาทํ, ภิกฺขเว, สเทวเก โลเก สมารเก สพฺรหฺมเก สสฺสมณฺพฺราหฺมณิยา ปชาย สเทวมนุสฺสาย ‘อนฺุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธิ อภิสมฺพุทฺโธ’ติ ปจฺจณฺเฑวสิ. ยโธ จ โข เม, ภิกฺขเว, อิมฺเสุ จตุสฺส อริยสจฺเจสฺส เอวํ ติปริวณฺณํ ทฺวาทสาการํ ยถาภูตํ ฅาณทสฺสนํ สุวิสุทฺธํ อโหสิ, อถาทํ, ภิกฺขเว, สเทวเก โลเก สมารเก สพฺรหฺมเก สสฺสมณฺพฺราหฺมณิยา ปชาย สเทวมนุสฺสาย ‘อนฺุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธิ อภิสมฺพุทฺโธ’ติ ปจฺจณฺเฑวสิ. (สํ ๕๖.๑๑)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ญาณทัสสนะ (ความรู้ความเห็น) ตามความเป็นจริงมีวรอบ ๓ อย่างนี้ มีอาการ ๑๒ ในอริยสัจ ๔ เหล่านี้ของเรา ยังไม่บริสุทธิ์เพียงใด เราก็ยังไม่ปฏิญาณตนว่าเป็นผู้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ เพียงนั้น ก็เมื่อใดญาณทัสสนะตามความเป็นจริง มีวรอบ ๓ อย่างนี้ มีอาการ ๑๒ ในอริยสัจ ๔ เหล่านี้ของเรา บริสุทธิ์ดีแล้ว เมื่อนั้นเราจึงปฏิญาณตนว่า เป็นผู้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์.

‘อธิตโต โข มุยาโย ฌมโม คมภีโร ทุทฺทโส ทุรฺนุโพโธ สนฺโต ปณฺีโต อตฺตกาจโร นิปุณฺเณ ปณฺทิตเวทนีโย. อาลยรามา โข ปนายํ ปชา อาลยรตา อาลยสมฺมุทิตา. อาลยรามา โข ปนายํ ปชา อาลยรตาย อาลยสมฺมุทิตาย ทุทฺทลํ อิํ จานํ ยทึํ อิหปฺปจฺยตา ปฏฺิจฺจสมฺบุปาโท. อิหฺมปิ โข จานํ ทุทฺทลํ ยทึํ สพฺพสงฺขารสมฺโถ สพฺพูปธิปฏฺินิสฺสคฺโค ตณฺฺหากุขโย วิราโค นีโรโร นิพฺพานํ.

ธรรมที่เราบรรลุแล้วนี้ เป็นธรรมลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบประณีต จะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต ส่วนหมู่สัตว์นี้ มีอาลัยเป็นที่ยินดี ยินดีแล้วในอาลัย เบิกบานแล้วในอาลัย ก็อันหมู่สัตว์ผู้มีอาลัยเป็นที่ยินดี ยินดีแล้วในอาลัย เบิกบานแล้วในอาลัย ยากที่จะเห็นได้ซึ่งฐานะนี้ คือ ปัจจัยแห่งสภาวะธรรมอันเป็นที่อาศัยกันเกิดขึ้น (ปฏิจฺจสมฺบุบาท) ยากที่จะเห็นได้ซึ่งฐานะแม่นี้ คือพระนิพพาน ซึ่งเป็นที่ระงับแห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา คลายความกำหนัด พ้นจากทุกข์.

สนฺติ สตฺตา อปฺพรชฺกฺขชาติกา, อสฺสวนตา ฌมฺมสฺส ปรีหายนฺติ. ภวิสฺสนฺติ ฌมฺมสฺส อณฺฺณาตาโร. (ม ๒๖)

สัตว์ที่มีธุลีในดวงตาน้อย ยังมีอยู่ เมื่อไม่ได้ฟังพระสัทธรรมย่อมเสื่อมไป ผู้รู้ตามซึ่งธรรมได้จักต้องมี.

ทุกข์ อริยสัจ

อริยสัจ คือ ทุกข์

กตมณฺจ, ภิกฺขเว, ทุกฺข์ อริยสจฺจํ? ชาติปิ ทุกฺขา, ชราปิ ทุกฺขา, มรณฺมปิ ทุกฺข์, โสภฺปริเทวทุกฺข โทมนสฺสุปายาสาปิ ทุกฺขา, อปฺปิเยหิ สมฺปิโยโค ทุกฺโข, ปิเยหิ วิปฺปิโยโค ทุกฺโข, ยมฺปิจฺฉํ นลฺภติ ตมฺปิ ทุกฺข์, สงฺขิตฺเตน ปณฺจฺปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกข์อริยสัจเป็นไฉน แม้ชาติก็เป็นทุกข์ แม้ชราก็เป็นทุกข์ แม้มรณะก็เป็นทุกข์ แม้โสภะ ปรีเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ก็เป็นทุกข์ แม้ความประจวบกับสิ่งไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ แม้ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักก็เป็นทุกข์ ปรรณาสังได้ไม่ได้แม้สิ่งนั้นก็เป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานขันธ์ทั้ง ๕ เป็นทุกข์.

กตมา จ, ภิกฺขเว, ชาติ? ยา เตลํ เตลํ สตฺตานํ ตมฺหิ ตมฺหิ สตฺตนิกาเย ชาติ สณฺฺชาติ โสภฺกนฺติ อภินิพฺพตฺติ ขนฺธานํ ปาตุภาโว อายตฺนานํ ปฏฺิลลาโภ, อโย วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ชาติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ชาติเป็นไฉน ความเกิด ความบังเกิด ความหยั่งลง ความเกิดจำเพาะ ความปรากฏแห่งชั้นชั้น ความได้อายตนะครบในหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ อันนี้ เรียกว่าชาติ.

กตมา จ, ภิกษเว, ชรา? ยา เตลล์ เตลล์ สตุตทานํ ตมฺหิ ตมฺหิ สตุตฺตนิกาเย ชรา ชีรณตา ขณฺธุจฺจํ ปาลิจฺจํ วลิตฺตจตา อายุโน สํหานิ อินฺทฺริยานํ ปริปาโก, อยํ วุจฺจติ, ภิกษเว, ชรา.

ก็ชราเป็นไฉน ความแก่ ภาวะของความแก่ พันหลุด ผมหงอก หน้เป็นเกลียว ความเสื่อม แห่งอายุ ความแก่ห่อหมแห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ อันนี้เรียกว่าชรา.

กตมญฺจ, ภิกษเว, มรณํ? ยํ เตลล์ เตลล์ สตุตฺตทานํ ตมฺหา ตมฺหา สตุตฺตนิกาเย จุติ จวนตา เภโท อนฺตรธานํ มจฺจุ มรณํ กาลกิริยา ขนฺธานํ เภโท กเพฺวรสฺส นิฺกฺเขโป ชีวิตินฺทฺริยสฺสุปฺปจฺเจโท, อิทํ วุจฺจติ, ภิกษเว, มรณํ.

ก็มรณะเป็นไฉน ความเคลื่อน ภาวะของความเคลื่อน ความแตกทำลาย ความหายไป มฤตยู ความตาย ความทำกาละ ความทำลายแห่งชั้นชั้น ความทอดทิ้งซากศพไว้ ความขาด แห่งชีวิตินทรีย์ จากหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ อันนี้เรียกว่ามรณะ.

กตโม จ, ภิกษเว, โสโก? โย โข, ภิกษเว, อญฺจตรญฺจตเรณ พุยฺสเนน สมนฺนาคตฺสฺส อญฺจตรญฺจตเรณ ทุกฺขมฺเมเนน พุฏฺฐสฺส โสโก โสจนา โสจิตฺตตํ อนฺโตโสโก อนฺโตปริโสโก, อยํ วุจฺจติ, ภิกษเว, โสโก.

ก็โสกะเป็นไฉน ความแห้งใจ กิริยาที่แห้งใจ ภาวะแห่งบุคคลผู้แห้งใจ ความผาก ณ ภายใน ความแห้งผาก ณ ภายใน ของบุคคลผู้ประกอบด้วยความพิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ถูกรกรรม คือทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบแล้ว อันนี้เรียกว่าโสกะ.

กตโม จ, ภิกษเว, ปริเทโว? โย โข, ภิกษเว, อญฺจตรญฺจตเรณ พุยฺสเนน สมนฺนาคตฺสฺส อญฺจตรญฺจตเรณ ทุกฺขมฺเมเนน พุฏฺฐสฺส อาเทโว ปริเทโว อาเทวนา ปริเทวนา อาเทวิตฺตตํ ปริเทวิตฺตตํ, อยํ วุจฺจติ, ภิกษเว, ปริเทโว.

ก็ปริเทวะเป็นไฉน ความคร่ำครวญ ความร่ำไรร่ำพัน กิริยาที่คร่ำครวญ กิริยาที่ร่ำไรร่ำพัน ภาวะของบุคคลผู้คร่ำครวญ ภาวะของบุคคลผู้ร่ำไรร่ำพัน ของบุคคลผู้ประกอบด้วย ความพิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ถูกรกรรมคือทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบแล้ว อันนี้เรียกว่าปริเทวะ

กตมณฺจ, ภิกฺขเว, ทุกฺขํ? ยํ โข, ภิกฺขเว, กายิกํ ทุกฺขํ กายิกํ อสาดํ กายสมฺพสฺสชํ ทุกฺขํ อสาดํ เวทยิตํ, อิทํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ทุกฺขํ.

ก็ทุกฺขํเป็นไฉน ความลำบากทางกาย ความไม่สำราญทางกาย ความเสวยอารมณ์อันไม่ดีที่เป็นทุกฺขํเกิดแต่กายสัมผัส อันนี้เรียกว่าทุกฺขํ.

กตมณฺจ, ภิกฺขเว, โทมนสฺสํ? ยํ โข, ภิกฺขเว, เจตสิกํ ทุกฺขํ เจตสิกํ อสาดํ มโนสมฺพสฺสชํ ทุกฺขํ อสาดํ เวทยิตํ, อิทํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, โทมนสฺสํ.

ก็โทมนัสเป็นไฉน ความทุกฺขํทางจิต ความไม่สำราญทางจิต ความเสวยอารมณ์อันไม่ดีที่เป็นทุกฺขํเกิดแต่มนสัมผัส อันนี้เรียกว่าโทมนัส.

กตโม จ, ภิกฺขเว, อุปายาโส? โย โข, ภิกฺขเว, อณฺดรณฺดรณฺตเรณ พุยสเนน สมฺนฺนาคตสฺส อณฺดรณฺดรณฺตเรณ ทุกฺขชฺมเมเนน ผุจฺจสฺส อายาโส อุปายาโส อายาสิตตฺตํ อุปายาสิตตฺตํ, อयํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, อุปายาโส.

ก็อุปายาสเป็นไฉน ความแค้น ความคับแค้น ภาวะของบุคคลผู้แค้น ภาวะของบุคคลผู้คับแค้น ของบุคคลผู้ประกอบด้วยความพิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ถูกรังรังคือทุกฺขํอย่างใดอย่างหนึ่ง กระทบแล้ว อันนี้เรียกว่าอุปายาส.

กตโม จ, ภิกฺขเว, อปฺปิเยหิ สมฺปโยโค ทุกฺโข? อิทํ ยสฺส เต โหนฺติ อนิฏฺฐา อกฺนฺตา อมฺนาปารูปา สทฺทา คนฺธา รสา โผฏฺฐพฺพา ฐมฺมา, เย วา ปนฺสฺส เต โหนฺติ อนตฺถกามา อหิตกามา อผาสุกกามา อโยคกฺเขมกามา, ยา เตหิ สทฺธี สงฺคติ สมาคโม สโมธานํ มิสฺสีภาโว, อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว, อปฺปิเยหิ สมฺปโยโค ทุกฺโข.

ก็ความประจวบกับสิ่งไม่เป็นที่รัก ก็เป็นทุกฺขํ เป็นไฉน ความประสพ ความพรั่งพร้อม ความร่วม ความระคน ด้วยรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ อันไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ หรือด้วยบุคคลผู้ปรารถนาสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ปรารถนาสิ่งที่ไม่เกื้อกูล ปรารถนาความไม่ผาสุก ปรารถนาความไม่เกษมจากโยคะ ซึ่งมีแก่ผู้นั้น อันนี้เรียกว่า ความประจวบกับสิ่งไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกฺขํ.

กตโม จ, ภิกฺขเว, ปิเยหิ วิปฺปโยโค ทุกฺโข? อิทํ ยสฺส เต โหนฺติ อิฏฺฐา กนฺตา มนาปารูปา สทฺทา คนฺธา รสา โผฏฺฐพฺพา ฐมฺมา, เย วา ปนฺสฺส เต โหนฺติ อตฺถกามา หิตกามา ผาสุกกามา โยคกฺเขมกามา มาตา วา ปิตา วา ภาตา วา ภคินี วา มิตฺตา วา อมฺจฺจา วา ฌาตีสาลโหิตา วา, ยา เตหิ สทฺธี อสงฺคติ อสมาคโม อสโมธานํ อมิสฺสีภาโว, อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ปิเยหิ วิปฺปโยโค ทุกฺโข.

ก็ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ก็เป็นทุกข์ เป็นไฉน ความไม่ประสบ ความไม่พรั่งพร้อม ความไม่ร่วม ความไม่ระคน ด้วยรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ หรือด้วยบุคคลผู้ปรารถนาประโยชน์ ปรารถนาสิ่งที่เกื้อกูล ปรารถนาความผาสุก ปรารถนาความเกษมจากโยคะ คือ มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่หญิง น้องหญิง มิตรอำมาตย์ หรือญาติสาโลหิต ซึ่งมีแก่ผู้นั้น อันนี้เรียกว่า ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักก็เป็นทุกข์.

กตมณฺจ, ภิกฺขเว, ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ ตมฺปิ ทุกฺขํ? ชาตฺถมฺมานํ, ภิกฺขเว, สตฺตทานํ เอวํ อิจฺฉา อุปฺปชฺชติ 'อโห วต มยํ น ชาตฺถมฺมา อสฺสาม, น จ วต โน ชาติ อาคจฺเจยฺยา'ติ. น โข ปเนตํ อิจฺฉาย ปตฺตพฺพํ, อิทมฺปิ ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ ตมฺปิ ทุกฺขํ. ชราธมฺมานํ, ภิกฺขเว, สตฺตทานํ เอวํ อิจฺฉา อุปฺปชฺชติ 'อโห วต มยํ น ชราธมฺมา อสฺสาม, น จ วต โน ชรา อาคจฺเจยฺยา'ติ. น โข ปเนตํ อิจฺฉาย ปตฺตพฺพํ, อิทมฺปิ ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ ตมฺปิ ทุกฺขํ. พฺยาธิธมฺมานํ, ภิกฺขเว, สตฺตทานํ เอวํ อิจฺฉา อุปฺปชฺชติ 'อโห วต มยํ น พฺยาธิธมฺมา อสฺสาม, น จ วต โน พฺยาธิ อาคจฺเจยฺยุ'ติ. น โข ปเนตํ อิจฺฉาย ปตฺตพฺพํ, อิทมฺปิ ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ ตมฺปิ ทุกฺขํ. มรณธมฺมานํ, ภิกฺขเว, สตฺตทานํ เอวํ อิจฺฉา อุปฺปชฺชติ 'อโห วต มยํ น มรณธมฺมา อสฺสาม, น จ วต โน มรณํ อาคจฺเจยฺยา'ติ. น โข ปเนตํ อิจฺฉาย ปตฺตพฺพํ, อิทมฺปิ ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ ตมฺปิ ทุกฺขํ. โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสธมฺมานํ, ภิกฺขเว, สตฺตทานํ เอวํ อิจฺฉา อุปฺปชฺชติ 'อโห วต มยํ น โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสธมฺมา อสฺสาม, น จ วต โน โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสธมฺมา อาคจฺเจยฺยุ'ติ. น โข ปเนตํ อิจฺฉาย ปตฺตพฺพํ, อิทมฺปิ ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ ตมฺปิ ทุกฺขํ.

ก็ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้แม้อันนั้น นั่นก็เป็นทุกข์ เป็นไฉน ความปรารถนาย่อมบังเกิดแก่สัตว์ผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา อย่างนี้ว่า โอหนอ ขอเราไม่เพียงมีความเกิดเป็นธรรมดา ขอความเกิดอย่ามีมาถึงเราเลย ข้อนั้นสัตว์ไม่พึงได้สมความปรารถนา แม้ข้อนี้ก็ชื่อว่า ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้แม้อันนั้น นั่นก็เป็นทุกข์ ความปรารถนาย่อมบังเกิดแก่สัตว์ผู้มีความแก่เป็นธรรมดา อย่างนี้ว่า โอหนอ ขอเราไม่เพียงมีความแก่เป็นธรรมดา ขอความแก่อย่ามีมาถึงเราเลย ข้อนั้น สัตว์ไม่พึงได้สมความปรารถนา แม้ข้อนี้ก็ชื่อว่า ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้แม้อันนั้น นั่นก็เป็นทุกข์ ความปรารถนาย่อมบังเกิดแก่สัตว์ผู้มีความเจ็บเป็นธรรมดา อย่างนี้ว่า โอหนอ ขอเราไม่เพียงมีความเจ็บเป็นธรรมดา ขอความเจ็บอย่ามีมาถึงเราเลย ข้อนั้นสัตว์ไม่พึงได้สมความปรารถนา แม้ข้อนี้ก็ชื่อว่า ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้แม้อันนั้น นั่นก็เป็นทุกข์ ความปรารถนาย่อมบังเกิดแก่สัตว์ผู้มีความตายเป็นธรรมดา อย่างนี้ว่า โอหนอ ขอเราไม่เพียงมีความตายเป็นธรรมดา ขอความตายอย่ามีมาถึงเราเลย ข้อนั้นสัตว์ไม่พึงได้สมความปรารถนา แม้ข้อนี้ก็ชื่อว่า ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้แม้อันนั้น นั่นก็เป็นทุกข์ ความปรารถนาย่อมบังเกิดแก่สัตว์ผู้มีโสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสเป็นธรรมดา อย่างนี้ว่า โอหนอ ขอเราไม่เพียงมีโสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสเป็นธรรมดา ขอโสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสอย่ามีมาถึงเราเลย ข้อนั้น

สัตว์ไม่พึงได้สมความปรารถนา แม้ข้อนี้ก็ชื่อว่า ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้แม้อันนั้น นั่นก็เป็น ทุกข์.

กตเม จ, ภิกขเว, สงฺขิตฺเตน ปณฺจปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา? เสยฺยถิ -- ฐฺปาทานกฺขนฺโธ, เวทฺฐปาทานกฺขนฺโธ, สณฺณปาทานกฺขนฺโธ, สงฺขารฺฐปาทานกฺขนฺโธ, วิญฺญาณฺฐปาทานกฺขนฺโธ. อิมํ วุจฺจนฺติ, ภิกขเว, สงฺขิตฺเตน ปณฺจปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา. อิทํ วุจฺจติ, ภิกขเว, ทุกฺขํ อริยสจฺจํ. (ที่ ๒๒)

ก็โดยย่อ อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์ เป็นใจน อุปาทานชั้น คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เหล่านี้เรียกว่า โดยย่อ อุปาทานชั้นทั้ง ๕ เป็นทุกข์ ตุกฺกรภิกษุทั้งหลาย อันนี้เรียกว่า ทุกขอริยสจฺจ.

ปณฺจขนฺธา ชั้น ๕

ยํ ภิกฺขเว, ภิกฺขุ, ฐฺปํ -- อตีตํอนาคตํปจฺจุปฺปนํ อชฺชตฺตํ วา พหิทฺธา วา, โธพาริกํ วา สฺขุมํ วา, หีนํ วา ปณฺธิตํ วา, ยํ ทูเร สนฺติเก วา -- อยํ ฐฺปกฺขนฺโธ. ยา กาลิ เวทนา -- อตีตํอนาคตํปจฺจุปฺปนา อชฺชตฺตํ วา พหิทฺธา วา, โธพาริกา วา สฺขุมา วา, หีนา วา ปณฺธิตา วา, ยา ทูเร สนฺติเก วา -- อยํ เวทนากฺขนฺโธ. ยา กาลิ สณฺญา -- อตีตํอนาคตํปจฺจุปฺปนา อชฺชตฺตํ วา พหิทฺธา วา, โธพาริกา วา สฺขุมา วา, หีนา วา ปณฺธิตา วา, ยา ทูเร สนฺติเก วา -- อยํ สณฺญาภิกฺขนฺโธ. เย เกจิ สงฺขารํ -- อตีตํอนาคตํปจฺจุปฺปนา อชฺชตฺตํ วา พหิทฺธา วา, โธพาริกา วา สฺขุมา วา, หีนา วา ปณฺธิตา วา, ये ทูเร สนฺติเก วา -- อยํ สงฺขารกฺขนฺโธ. ยํ ภิกฺขเว วิญฺญาณํ -- อตีตํอนาคตํปจฺจุปฺปนา อชฺชตฺตํ วา พหิทฺธา วา, โธพาริกํ วา สฺขุมํ วา, หีนํ วา ปณฺธิตํ วา, ยํ ทูเร สนฺติเก วา อยํ วิญฺญาณกฺขนฺโธ.

รูปอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ นี้ชื่อว่า รูปชั้น เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ นี้ชื่อว่า เวทนาชั้น สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ นี้ชื่อว่า สัญญาชั้น สังขารอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ นี้ชื่อว่า สังขารชั้น วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ นี้ชื่อว่า วิญญาณชั้น.

รูปปาทานขนฺโธ

กตโม จาธุโส, รูปปาทานกขนฺโธ? จตตาริ จ มหาภูตานิ, จตฺนุณญจ มหาภูตานิ อูปาทาย รูปิ.

ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็อุปาทานชั้นนี้คือรูปเป็นไฉน? คือมหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔.

จตตาริ มหาภูตานิ:

กตมา จาธุโส, จตตาริ มหาภูตา? ปถวีธาตุ, อาโปธาตุ, เตโชธาตุ, วาโยธาตุ.

ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็มหาภูตรูป ๔ เป็นไฉน คือ
ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ.

กตมา จาธุโส, ปถวีธาตุ? ปถวีธาตุ ลียา อชฺฌตฺติกา, ลียา พาหิรา. กตมา จาธุโส, อชฺฌตฺติกา ปถวีธาตุ? ยํ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ กกฺขฬิ ชริคตํ อูปาทินฺนํ, เสยฺยถิทํ -- เกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ มंसํ นหารุ อฏฺฐิ อฏฺฐิมิณฺขํ วกฺกํ หทยํ ยกนํ กีโลมกํ ปิหํ ปปฺผาสํ อนฺตํ อนฺตคฺคณฺ อฺุทริยํ กรีสํ, ยํ วา ปนณฺณมปิ กิณฺจิ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ กกฺขฬิ ชริคตํ อูปาทินฺนํ. อยํ วุจฺจตาธุโส, อชฺฌตฺติกา ปถวีธาตุ. ยา เจว โข ปน อชฺฌตฺติกา ปถวีธาตุ, ยา จ พาหิรา ปถวีธาตุ, ปถวีธาตุ เรเวสา. ‘ตํ เนตํ มม, เนโสหฺมสมฺมิ, น เมโส อตฺตา’ติ -- เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปณฺณาย ทฏฺฐพฺพํ. เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปณฺณาย ทิสฺวา ปถวีธาตฺุยา นิพฺพินฺหติ, ปถวีธาตฺุยา จิตฺตํ วิราเชติ.

ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ปฐวีธาตุเป็นไฉน คือ ปฐวีธาตุภายในก็มี ปฐวีธาตุภายนอกก็มี
ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ปฐวีธาตุภายในเป็นไฉน คือ อูปาทินนกรูปภายในที่เป็นของเฉพาะตน
เป็นของแข็ง แข็ง เป็นของหยาบ ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก
ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ลำไส้ สายรัดไส้ อาหารใหม่ อาหารเก่า หรืออูปาทินนกรูป
ภายในอื่นใด ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของแข็ง แข็ง เป็นของหยาบ นี้เรียกว่า ปฐวีธาตุ
ภายใน ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ปฐวีธาตุภายในและปฐวีธาตุภายนอกนี้ ก็เป็นปฐวีธาตุ
นั่นเอง. บัณฑิตพึงเห็นปฐวีธาตุนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่
ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา บัณฑิตครั้งเห็นปฐวีธาตุนั้นด้วยปัญญาอันชอบ
ตามความเป็นจริงอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในปฐวีธาตุ ย่อมยังจิตให้คลายกำหนัดจาก
ปฐวีธาตุ.

กตมา จาธุโส, อาโปธาตุ? อาโปธาตุ ลียา อชฺฌตฺติกา, ลียา พาหิรา. กตมา จาธุโส อชฺฌตฺติกา อาโปธาตุ? ยํ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ อาโป อาโปคตํ อุปาทินฺนํ, เสยฺยถิทํ -- ปิตตํ เสมฺหํ ปุพฺโพ โลหิตํ เสโท เมโท อสุสุ วสา เขโฬ ลิงฺฆาณิกา ลลิกา มุตฺตํ, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ กิณฺจิจิ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ อาโป อาโปคตํ อุปาทินฺนํ -- อยํ วุจฺจตาธุโส, อชฺฌตฺติกา อาโปธาตุ. ยา เจว โข ปน อชฺฌตฺติกา อาโปธาตุ ยา จ พาหิรา อาโปธาตุ, อาโปธาตุเรเวสา. ‘ตํ เนตํ มม, เนโสหฺมสมฺมิ, น เมโส อตฺตา’ติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญา ย ทฏฺฐพฺพํ. เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญา ทิสฺวา อาโปธาตุยา นิพฺพินฺหติ, อาโปธาตุยา จิตฺตํ วิราเชติ.

ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็อาโปธาตุเป็นไฉน คือ อาโปธาตุภายในก็มี อาโปธาตุภายนอกก็มี ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็อาโปธาตุภายในเป็นไฉน คือ อุปาทินนกรุปภายในที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเอิบอาบ ซึมซาบเกาะกุม ได้แก่ ดี เสดด หนอง เลือด เหงื่อ มันทัน น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไชข้อ น้ำมูตร หรืออุปาทินนกรุปภายในอื่นใด ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเอิบอาบ ซึมซาบเกาะกุม นี้เรียกว่า อาโปธาตุภายใน ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็อาโปธาตุภายในและอาโปธาตุภายนอกนี้ ก็เป็นอาโปธาตุนั่นเอง บัณฑิตพึงเห็นอาโปธาตุนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา ครั้นเห็นอาโปธาตุนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในอาโปธาตุ ย่อมยังจิตให้คลายกำหนดจากอาโปธาตุ.

กตมา จาธุโส, เตโชธาตุ? เตโชธาตุ ลียา อชฺฌตฺติกา, ลียา พาหิรา. กตมา จาธุโส, อชฺฌตฺติกา เตโชธาตุ? ยํ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ เตโช เตโชคตํ อุปาทินฺนํ, เสยฺยถิทํ -- เยน จ สนฺตปฺปติ, เยน จ ชีริยติ, เยน จ ปริทฺยหติ, เยน จ อลิตปีตฺทายิตฺตสายิตํ สมฺมา ปริณามํ คจฺฉติ, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ กิณฺจิจิ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ เตโช เตโชคตํ อุปาทินฺนํ -- อยํ วุจฺจตาธุโส, อชฺฌตฺติกา เตโชธาตุ. ยา เจว โข ปน อชฺฌตฺติกา เตโชธาตุ ยา จ พาหิรา เตโชธาตุ, เตโชธาตุเรเวสา. ‘ตํ เนตํ มม, เนโสหฺมสมฺมิ, น เมโส อตฺตา’ติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญา ย ทฏฺฐพฺพํ. เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญา ทิสฺวา เตโชธาตุยา นิพฺพินฺหติ, เตโชธาตุยา จิตฺตํ วิราเชติ.

ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็เตโชธาตุเป็นไฉน คือ เตโชธาตุภายในก็มี เตโชธาตุภายนอกก็มี ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็เตโชธาตุภายในเป็นไฉน คือ อุปาทินนกรุปภายในที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของอบอุ่น คอยบ่มให้สุกร้อน ได้แก่ อุสมาไอนุ่นที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้อบอุ่น ไฟชราที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้ทรุดโทรม ไฟใช้ที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้เราร้อน ไฟย่อยที่เป็นเครื่องย่อยสิ่งที่กิน ดื่มน เคี้ยว และลิ้มรสแล้ว หรืออุปาทินนกรุปภายในอื่นใด ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของอบอุ่น คอยบ่มให้สุกร้อน นี้เรียกว่าเตโชธาตุภายใน ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็เตโชธาตุภายในและเตโชธาตุภายนอกนี้ ก็เป็นเตโชธาตุนั่นเอง บัณฑิตพึงเห็นเตโชธาตุนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่

เรา นั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา บัณฑิตครั้งเห็นเตโชธาตุนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในเตโชธาตุ ย่อมยังจิตให้คลายกำหนดจากเตโชธาตุ.

กตมา จารุโส, วาโยธาตุ? วาโยธาตุ ลียา อชฺฌตติกา, ลียา พาหิรา. กตมา จารุโส, อชฺฌตติกา วาโยธาตุ? ยํ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ วาโย วาโยคตํ อุปาทินฺนํ, เสยฺยถิทํ -- อุทฺธงฺคมา วาตา, อโรคมา วาตา, กุจฺฉิสยา วาตา, โกฏฺฐจาสยา วาตา, องฺคมฺงฺคานุสสารินฺโห วาตา, อสฺสาโส ปสฺสาโส อิติ, ยํ วา ปนณฺณมฺปิ กิณฺณจิ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ วาโย วาโยคตํ อุปาทินฺนํ -- อยํ วุจฺจตารุโส, อชฺฌตติกา วาโยธาตุ. ยา เจว โข ปน อชฺฌตติกา วาโยธาตุ, ยา จ พาหิรา วาโยธาตุ, วาโยธาตุเรเวสา. ‘ตํ เนตํ มม เนโสทมสมฺมิ น เมโส อตฺตา’ติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปณฺณาย ทฏฺฐพฺพํ. เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปณฺณาย ทิสฺวา วาโยธาตุยา นิพฺพินฺหติ วาโยธาตุยา จิตฺตํ วิราเชตี.

ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็วาโยธาตุเป็นไฉน คือ วาโยธาตุภายในก็มี วาโยธาตุภายนอกก็มี. ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็วาโยธาตุภายในเป็นไฉน คือ อุปาทินนกรุปภายในที่เป็นของเฉพาะตน ที่พัดไหวไปมา มีความเค่งตึง ได้แก่ ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องล่าง ลมในท้อง ลมในลำไส้ ลมที่แล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจเข้า-ลมหายใจออกหรือ อุปาทินนกรุปภายในอื่นใด ที่เป็นของเฉพาะตน ที่พัดไหวไปมา มีความเค่งตึง นี้เรียกว่า วาโยธาตุภายใน ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็วาโยธาตุภายในและวาโยธาตุภายนอกนี้ ก็เป็น วาโยธาตุนั่นเอง บัณฑิตพึงเห็นวาโยธาตุนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั้นไม่ใช่ของเรา นั้นไม่ใช่เรา นั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา บัณฑิตครั้งเห็นวาโยธาตุนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในวาโยธาตุ ย่อมยังจิตให้คลายกำหนดจากวาโยธาตุ.

เสยฺยถาปิ, อารุโส, กฏฺฐจฺจ ปฏฺฐิจฺจ วลฺลิจฺจ ปฏฺฐิจฺจ ตินฺณจฺจ ปฏฺฐิจฺจ มตฺตติกจฺจ ปฏฺฐิจฺจ อากาโส ปริวาริตฺโต อคารํ ตฺเวว สงฺขํ คจฺฉติ; เอวเมว โข, อารุโส, อฏฺฐิจฺจ ปฏฺฐิจฺจ นฺหารุจฺจ ปฏฺฐิจฺจ มํสจฺจ ปฏฺฐิจฺจ จมฺมจฺจ ปฏฺฐิจฺจ อากาโส ปริวาริตฺโต รูปํ ตฺเวว สงฺขํ คจฺฉติ. (ม ๒๘)

ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อากาศอาศัยไม้ด้วย อาศัยเถาวัลย์ด้วย อาศัยหญ้าด้วย อาศัยดินเหนียวด้วย แวดล้อมแล้ว ย่อมถึงความนับว่าเป็น “เรือน” ฉนฺได ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อากาศอาศัยกระดูกด้วย อาศัยเอ็นด้วย อาศัยเนื้อด้วย อาศัยหนังด้วย แวดล้อมแล้ว ย่อมถึงความนับว่าเป็น “รูป” ฉนฺนํเหมือนกันแล.

เอตตดาวตา จตตารโ มหาวุตา กถิตา. ยं ปน “จตุหนํ มหาวุตานํ อุปาทาย รูปน” ตี วา
สงขิตเตน “อุปาทารูปน”ตี วา สงขตํ, ตํ อภิมมมณยานุสาเรน จตุวิสตีวิธํ: จกขุ โสตํ ฆานํ
ชีวหา กายะ: รูปํ สหุโท คนฺโธ รโส; อิตถินฺทริยํ ปุริสินฺทริยํ ชีวิตินฺทริยํ ททยวตฺถุ กาย-
วิญญตฺติ วจฺจวิญญตฺติ อากาสธาตฺตุ รูปสฺส ลหฺตฺตา, รูปสฺส มุหฺตฺตา, รูปสฺส กมฺมณฺณตฺตา,
รูปสฺสสฺสจโย, รูปสฺส สนฺตฺติ, รูปสฺสชฺรตฺตา, รูปสฺส อนิจฺจตฺตา, กวฬีกาโร อาหาโรตี.
โผฏฺฐพฺพารมฺมณํ ปน ปจฺวี-เตโซ-วาโยตี อิมาสฺสุ ตีสุ ธาตฺตุสุ อนฺโตคฺคตฺตา
อิธ วิเสสโต น วุตฺตํ. (ฅาณตีโลก เถร)

เท่านี้ก็เป็นการกล่าว มหาภูตรูป ๔ ส่วนรูปใดอาศัยมหาภูตรูป ๔ รูปนั้นเรียก อุปาทาย-
รูป มี ๒๔ ตามนัยพระอภิธรรม คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ: รูป เสียง กลิ่น รส;
อิตถินทริยํ ปุริสินทริยํ ชีวิตินทริยํ ททยวัตถุ กายวิญญตฺติ วจฺจวิญญตฺติ อากาสธาตฺตุ
ความเบาแห่งรูป ความอ่อนแห่งรูป ความควรแก่การงานแห่งรูป ความก่อกำเนิดแห่งรูป
ความสืบต่อแห่งรูป ความแก่แห่งรูป ความไม่เที่ยงแห่งรูป อาหารคือคำข้าว
ส่วนโผฏฐัพพะนั้นนับเข้าในธาตุสามคือ ดิน-ไฟ-ลม จึงไม่กล่าวแยกออกไป.

เวทนูปาทานขนฺโธ

ตีสฺโส อีมา, ภิกฺขเว, เวทนา. กตมา ตีสฺโส? สุขา เวทนา, ทุกฺขา เวทนา, อทุกฺขมสุขา เวทนา --
อีมา โข, ภิกฺขเว, ตีสฺโส เวทนาตี. (สํ ๓๖.๑)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เวทนา ๓ เหล่านี้ เวทนา ๓ เป็นไฉน คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขม-
สุขเวทนา ดูกรภิกษุทั้งหลาย เวทนา ๓ เหล่านี้แล.

สณฺณูปาทานขนฺโธ

กตมา จ, ภิกฺขเว, สณฺณา? ฉยิเม, ภิกฺขเว, สณฺณากายา -- รูปสณฺณา, สหฺทสณฺณา,
คนฺธสณฺณา, รสสณฺณา, โผฏฺฐพฺพสณฺณา, ฐมฺมสณฺณา.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สัญญาเป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัญญา ๖ หมวดนี้คือ ความสำคัญใน
รูป ความสำคัญในเสียง ความสำคัญในกลิ่น ความสำคัญในรส ความสำคัญในโผฏฐัพพะ
ความสำคัญในธรรมารมณ.

สงฺขารูปาทานขนฺโธ

กตเม จ, ภิกฺขเว, สงฺขารา? ฉยิเม, ภิกฺขเว, เจตนากายา -- รูปสณฺเจตนา, สหฺทสณฺเจตนา, คนฺธสณฺ
เจตนา, รสสณฺเจตนา, โผฏฺฐพฺพสณฺเจตนา, ฐมฺมสณฺเจตนา.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สังขารเป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย เจตนา ๖ หมวดนี้ คือ รูปสัญญาเจตนา สัททสัญญาเจตนา คันธสัญญาเจตนา รสสัญญาเจตนา โผฏฐัพพสัญญาเจตนา ธรรมสัญญาเจตนา.

อัย สุตตุนฺตนโย. อภิธมฺเม ปน ปญฺจสมตฺตนาธมฺมา เจตสิกฺกามาเนน กถิตา. เต สงฺขารกฺ ขนฺธสีเสณ เตสุ เตสุ กุสลาकुสลาวยาगतจิตตูปปาเทสุ ยถากมํ ยถาธิเบตํ อุปลพฺภานฺติ. เตสํ วิตถารกถา วิสุทฺธิมคฺคํ वा अभिธम्मตฺถสงฺคหं वा โอลोเกตฺวา ฆาตพฺพา. (ฃาณตฺโลก เถร)

นี่ตามนัยพระสูตร ส่วนตามนัยพระอภิธรรม สังขารคือนามธรรม ๕๐ กล่าวด้วยชื่อ เจตสิก เจตสิกเหล่านั้นย่อมได้ ตามลำดับ ตามสมควร ในจิตตูปปาตกุศล-อกุศล-อัพยากตนั้นๆ พึงดูความพิสดารเอาในวิสุทธิมรรคหรืออภิธรรมัตถสังคหะเถิด.

วิญญาณาปาทานชนฺโร

กตมญจ, ภิกฺขเว, วิญญาณํ? ฉยิเม, ภิกฺขเว, วิญญาณกาเย -- จกฺขุวิญญาณํ, โสตฺวิญญาณํ, ฆานวิญญาณํ, ชิวหาวิญญาณํ, กายวิญญาณํ, มโนวิญญาณํ. (สํ ๒๒.๕๖)

ก็วิญญาณเป็นไฉน ? วิญญาณ ๖ หมวดเหล่านี้คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ.

อชฺชตฺติกญฺเจว, อาวุโส, จกฺขุ อปริภินฺนํ โหติ, พาหิรา จ รูปา น อาปาถํ อาคจฺจนฺติ, โน จ ตชฺชโส สมนฺนาหาโร โหติ, เนว ตาว ตชฺชสฺส วิญญาณภาคสฺส ปาตุภาโว โหติ.

ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย หากจักขุอันเป็นอายตนะภายในไม่แตกทำลาย รูปทั้งหลายอันเป็นอายตนะภายนอกไม่มาสู่คลองจักขุ ทั้งความใสใจอันเกิดจากจักขุและรูปนั้นก็ไม่มี วิญญาณส่วนที่เกิดจากจักขุและรูปนั้น ย่อมไม่ปรากฏ.

อชฺชตฺติกญฺเจว, อาวุโส, จกฺขุ อปริภินฺนํ โหติ, พาหิรา จ รูปา อาปาถํ อาคจฺจนฺติ, โน จ ตชฺชโส สมนฺนาหาโร โหติ, เนว ตาว ตชฺชสฺส วิญญาณภาคสฺส ปาตุภาโว โหติ.

ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย หากจักขุอันเป็นอายตนะภายในไม่แตกทำลาย รูปทั้งหลายอันเป็นอายตนะภายนอกมาสู่คลองจักขุ แต่ความใสใจอันเกิดจากจักขุและรูปนั้นไม่มี วิญญาณส่วนที่เกิดจากจักขุและรูปนั้น ย่อมไม่ปรากฏ.

ยโต จ โข, อาวุโส, อชฌตติกญฺเจว, อาวุโส, จกฺขุ อปริภินฺนํ โหติ พาหิรา จ รุปา อาปาถํ
อาคจฺจนฺติ, ตชฺชโร จ สมณฺนาหาโร โหติ, เอวํ ตชฺชสฺส วิญญาณภาคสฺส ปาตุภาโว โหติ.
ยํ ตถาภูตสฺส รูปํ ตํ รูปุปาทานกฺขนฺธํ สงฺคหํ คจฺฉติ,

ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย แต่ว่าในกาลใดแล จักขุอันเป็นอายตนะภายในไม่แตกทำลาย
รูปทั้งหลายอันเป็นอายตนะภายนอกมาสู่คลองจักขุ ทั้งความใสใจอันเกิดจากจักขุและรูปก็มี
ในกาลนั้น วิญญาณส่วนที่เกิดจากจักขุและรูปนั้น ย่อมปรากฏได้ด้วยอาการอย่างนี้ รูปแห่ง
สภาพที่เป็นแล้วอย่างนั้นอันใด รูปนั้นย่อมถึงความสงเคราะห์ในอุปาทานชั้นตรีคือรูป.

ยา ตถาภูตสฺส เวทนา สา เวทฺฐุปาทานกฺขนฺธํ สงฺคหํ คจฺฉติ, ยา ตถาภูตสฺส สณฺญา
สา สณฺญาปาทานกฺขนฺธํ สงฺคหํ คจฺฉติ, เย ตถาภูตสฺส สงฺขารา เต สงฺขารุปาทานกฺขนฺธํ
สงฺคหํ คจฺฉนฺติ, ยํ ตถาภูตสฺส วิญญาณํ ตํ วิญญาณุปาทานกฺขนฺธํ สงฺคหํ คจฺฉติ.

เวทนาแห่งสภาพที่เป็นแล้วอย่างนั้นอันใด เวทนานั้นย่อมถึงความสงเคราะห์ในอุปาทาน
ชั้นตรีคือเวทนา สัญญาแห่งสภาพที่เป็นแล้วอย่างนั้นอันใด สัญญานั้นย่อมถึงความสงเคราะห์
ในอุปาทานชั้นตรีคือสัญญา สังขารแห่งสภาพที่เป็นแล้วอย่างนั้นเหล่าใด สังขารเหล่านั้นย่อม
ถึงความสงเคราะห์ในอุปาทานชั้นตรีคือสังขาร วิญญาณแห่งสภาพที่เป็นแล้วอย่างนั้นอันใด
วิญญาณนั้นย่อมถึงความสงเคราะห์ในอุปาทานชั้นตรีคือวิญญาณ.

โส เอวํ ปชานาติ -- ‘เอวญฺหิ กิร อิมสํ ปณฺจนํ อุปาทานกฺขนฺธานํ สงฺคโห สนฺนิปาโต
สมวาโย โหติ. (ม ๒๘)

ภิกษุที่ย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า ได้ยินว่า การสงเคราะห์ การประชุมพร้อม หมวดหมู่แห่ง
อุปาทานชั้นตรี ๕ เหล่านี้ ย่อมมีได้ ด้วยประการอย่างนี้.

อเนกปริยาเยน หิ โว, ภิกฺขเว, ปฏฺวิจฺจสมฺบุตฺตํ วิญญาณํ วุตฺตํ มया, อณฺเวยฺยํ ปจฺจยา นตฺถิ
วิญญาณสฺส สมฺภโวติ ....“ ยํ ยทฺเว, ภิกฺขเว, ปจฺจยํ ปฏฺวิจฺจํ อุปฺปชฺชติ วิญญาณํ, เตน เตเนว
วิญญาณตฺเวว สงฺขยํ คจฺฉติ. จกฺขุญฺจ ปฏฺวิจฺจํ รูปํ จ อุปฺปชฺชติ วิญญาณํ, จกฺขุวิญญาณตฺเวว
สงฺขยํ คจฺฉติ; โสตฺถญฺจ ปฏฺวิจฺจํ สทฺเต จ อุปฺปชฺชติ วิญญาณํ, โสตฺถวิญญาณตฺเวว สงฺขยํ คจฺฉติ;
ฆานญฺจ ปฏฺวิจฺจํ คณฺเฑ จ อุปฺปชฺชติ วิญญาณํ, ฆานวิญญาณตฺเวว สงฺขยํ คจฺฉติ; ชิวฺหญฺจ ปฏฺวิจฺจ
รเส จ อุปฺปชฺชติ วิญญาณํ, ชิวฺหาวิญญาณตฺเวว สงฺขยํ คจฺฉติ; กายญฺจ ปฏฺวิจฺจํ ฝุฏฺฐพฺเพ จ อุปฺปชฺชติ
วิญญาณํ, กายวิญญาณตฺเวว สงฺขยํ คจฺฉติ; มนญฺจ ปฏฺวิจฺจํ ฐมฺเม จ อุปฺปชฺชติ วิญญาณํ,
มโนวิญญาณตฺเวว สงฺขยํ คจฺฉติ. (ม ๓๘)

เพราะวิญญาณอาศัยปัจจัยประชุมกันเกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคตรัสแล้วแก่พวกข้าพระองค์ โดยปริยายเป็นอนนิก ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณเว้นจากปัจจัยมิได้มีฉันใด ดูกรภิกษุทั้งหลาย ฉันนั้นเหมือนกันแล วิญญาณอาศัยปัจจัยใด ๆ เกิดขึ้น ก็ถึงความนับด้วยปัจจัยนั้น ๆ วิญญาณอาศัยจักขุและรูปทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่า จักขุวิญญาณ วิญญาณอาศัยโสตและเสียงทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่า โสตวิญญาณ วิญญาณอาศัยฆานะและกลิ่นทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่า ฆานวิญญาณ วิญญาณอาศัยชีวหาและรสทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่า ชิวหาวิญญาณ วิญญาณอาศัยกายและโผฏฐัพพะทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่า กายวิญญาณ วิญญาณอาศัยมณะและธรรมารมณทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ถึงความนับว่า มโนวิญญาณ.

โย, ภิกขเว, เอวံ วทေย -- ‘อหมณฺเฏตฺร รุปา อณฺเฏตฺร เวทนาย อณฺเฏตฺร สณฺเฎาย อณฺเฏตฺร สงฺขารเอหิ วิญญาณสฺส อาคตฺตี วา คตฺตี วา จุตฺตี วา อุปฺปตฺตฺตี วา วุฑฺฒี วา วิรูฬฺหี วา เวปุลฺลํ วา ปณฺณาเปสฺสามิ”ติ, เนตํ จานํ วิชฺชติ. (อ. ๒๒.๕๓)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สมณพราหมณ์ผู้ใดผู้หนึ่งพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราจักบัญญัติการมาเกิด หรือการไปเกิด การจุติ การอุปบัติ ความเจริญ ความงอกงาม ความไพบูรณ์ แห่งวิญญาณ นอกจากรูป นอกจากเวทนา นอกจากสัญญา นอกจากสังขาร คำกล่าวดังนี้ของสมณพราหมณ์นั้น ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้.

ติลกฺขณํ ไตรล็กฺษณํ

อุปฺปาทา วา, ภิกขเว, ตถาคตฺตานํ อณุปฺปาทา วา ตถาคตฺตานํ, จิตฺตาว สฺมา ธาตุ ฌมฺมภูจฺจิตฺตา ฌมฺมนิยามตา. สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ. ตํ ตถาคโต อภิสมฺพุชฺฌติ อภิสเมติ. อภิสมฺพุชฺฌิตฺวา อภิสเมตฺวา อจฺจิกฺขติ เทเสติ ปณฺณาเปติ ปฏฺจเปติ วิวรติ วิภชติ อุตฺตานิโกโรติ -- ‘สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา”ติ. อุปฺปาทา วา, ภิกขเว, ตถาคตฺตานํ อณุปฺปาทา วา ตถาคตฺตานํ จิตฺตาว สฺมา ธาตุ ฌมฺมภูจฺจิตฺตา ฌมฺมนิยามตา. สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขาติ. ตํ ตถาคโต อภิสมฺพุชฺฌติ อภิสเมติ. อภิสมฺพุชฺฌิตฺวา อภิสเมตฺวา อจฺจิกฺขติ เทเสติ ปณฺณาเปติ ปฏฺจเปติ วิวรติ วิภชติ อุตฺตานิโกโรติ -- ‘สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา”ติ. อุปฺปาทา วา, ภิกขเว, ตถาคตฺตานํ อณุปฺปาทา วา ตถาคตฺตานํ จิตฺตาว สฺมา ธาตุ ฌมฺมภูจฺจิตฺตา ฌมฺมนิยามตา. สพฺเพ ฌมฺมา อนตฺตาติ. ตํ ตถาคโต อภิสมฺพุชฺฌติ อภิสเมติ. อภิสมฺพุชฺฌิตฺวา อภิสเมตฺวา อจฺจิกฺขติ เทเสติ ปณฺณาเปติ ปฏฺจเปติ วิวรติ วิภชติ อุตฺตานิโกโรติ -- ‘สพฺเพ ฌมฺมา อนตฺตา””ติ. (อ. ๓.๑๓๗)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะตถาคตอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่อุบัติขึ้นก็ตาม ชาติุนั้น คือความตั้งอยู่ตาม
ธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้นเอง ตถาคตตรัสรู้ บรรลุชาติุนั้นว่า
สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ครั้นแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้เข้าใจ
ง่ายว่า ‘สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง’ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะตถาคตอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่อุบัติขึ้นก็
ตาม ชาติุนั้น คือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้นเอง
ตถาคตตรัสรู้ บรรลุชาติุนั้นว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ครั้นแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง
เปิดเผย จำแนก ทำให้เข้าใจง่ายว่า ‘สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์’ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะ
ตถาคตอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่อุบัติขึ้นก็ตาม ชาติุนั้น คือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไป
ตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้นเอง ตถาคตตรัสรู้ บรรลุชาติุนั้นว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา
ครั้นแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้เข้าใจง่ายว่า ‘ธรรมทั้งปวงเป็น
อนัตตา’.

ตํ ก็ มณฺเฑถ, ภิกฺขเว, รูปํ นิจุจํ वा อนิจุจํ वा””ติ? “อนิจุจํ, ภนฺเต”. “ยํ ปนานิจุจํ ทุกฺขํ वा ตํ
สุขํ वा””ติ? “ทุกฺขํ, ภนฺเต”. “ยํ ปนานิจุจํ ทุกฺขํ วิปริณามธมฺมํ, กลลํ นุ ตํ สมฺมุปลสฺสิติตุํ --
‘เอตํ มม, เอโสหฺมสฺสมิ, เอโส เม อตฺตทา””ติ? “โน เหนฺตํ, ภนฺเต”. “เวทนา... สญฺญา... สงฺขารา...
วิญฺญาณํ นิจุจํ वा อนิจุจํ वा””ติ? “อนิจุจํ, ภนฺเต”. “ยํ ปนานิจุจํ ทุกฺขํ वा ตํ สุขํ वा””ติ?
“ทุกฺขํ, ภนฺเต”. “ยํ ปนานิจุจํ ทุกฺขํ วิปริณามธมฺมํ, กลลํ นุ ตํ สมฺมุปลสฺสิติตุํ -- ‘เอตํ มม,
เอโสหฺมสฺสมิ, เอโส เม อตฺตทา””ติ? “โน เหนฺตํ, ภนฺเต”.

ตสฺมาติห, ภิกฺขเว, ยํ กิณฺจจิ รูปํ อตีตานาคตฺตปจฺจุปฺปนฺนํ อชฺชตฺตํ वा พหิทฺธา वा โอพาริกํ वा
สุขมฺมํ वा หีนํ वा ปณฺธิตํ वा ยํ ทูเร สนฺติเก वा, สพฺพํ รูปํ -- ‘เนตํ มม, เนโสหฺมสฺสมิ, น เมโส
อตฺตทา””ติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาเย ทฏฺฐพฺพํ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยง หรือไม่เที่ยง ภิกษุ
เหล่านั้นกราบทูลว่า ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า เป็น
ทุกข์พระเจ้าข้า ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะ
ตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นคือเรา นั่นตัวตนของเรา ไม่ควรเห็นอย่างนั้นพระเจ้าข้า
ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เวทนา... สัญญา... สังขาร...
วิญญานเที่ยงหรือไม่เที่ยง ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า ก็สิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือสุขเล่า
เป็นทุกข์พระเจ้าข้า ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอ
ที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า ‘นั่นของเรา นั่นคือเรา นั่นตัวตนของเรา’ ไม่ควรเห็นอย่างนั้นพระเจ้าข้า
ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นแหละ รูปอย่างใดอย่างหนึ่งทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน
เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ทั้งที่อยู่ในที่ไกลหรือใกล้

รูปทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา’.

ยา กาจิ เวทนา อตีตानาคตปัจจุปปนฺหา อชฺฌตฺตา วา พหิทฺธา วา โอฟาริกา วา สฺขุมา วา หีนา วา ปณฺีตา วา ยา ทูเร สนฺติเก วา, สพฺพา เวทนา -- ‘เนตํ มม, เนโสหฺมสฺมิ, น เมโส อตฺตา’ติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺเวย ทฏฺฐพฺพํ. ยา กาจิ สญฺญา อตีตानาคตปัจจุปปนฺหา อชฺฌตฺตา วา พหิทฺธา วา โอฟาริกา วา สฺขุมา วา หีนา วา ปณฺีตา วา ยา ทูเร สนฺติเก วา, สพฺพา สญฺญา -- ‘เนตํ มม, เนโสหฺมสฺมิ, น เมโส อตฺตา’ติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺเวย ทฏฺฐพฺพํ. เย เกจฺจิ สงฺขารา อตีตानาคตปัจจุปปนฺหา อชฺฌตฺตํ วา พหิทฺธา วา โอฟาริกา วา สฺขุมา วา หีนา วา ปณฺีตา วา ये ทูเร สนฺติเก วา, สพฺเพ สงฺขารา -- ‘เนตํ มม, เนโสหฺมสฺมิ, น เมโส อตฺตา’ติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺเวย ทฏฺฐพฺพํ. ยํ กิณฺจฺจิ วิญฺญาณํ อตีตानาคตปัจจุปปนฺหํ อชฺฌตฺตํ วา พหิทฺธา วา โอฟาริกํ วา สฺขุมา วา หีนํ วา ปณฺีตํ วา ยํ ทูเร สนฺติเก วา, สพฺพํ วิญฺญาณํ -- ‘เนตํ มม, เนโสหฺมสฺมิ, น เมโส อตฺตา’ติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺเวย ทฏฺฐพฺพํ. (สํ ๒๒.๕๙)

เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ ทั้งที่อยู่ไกลหรือใกล้ เวทนาทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา’ สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ ทั้งที่อยู่ไกลหรือใกล้ สัญญาทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา’ สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ ทั้งที่อยู่ไกลหรือใกล้ สังขารทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา’ วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ทั้งที่อยู่ไกลหรือใกล้ วิญญาณทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา’.

เสยฺยถาปี, ภิกฺขเว, อयํ คณฺฺคา นทึ มหนฺตํ เผณปิณฺฺฑทํ อวเวทย. ตเมเนํ จกฺขุมา ปุริโส ปสุเสยฺย นิชฺฌมาเยยฺย โยนิโส อุปปริกฺขเยยฺย. ตสฺส ตํ ปสฺสโต นิชฺฌายโต โยนิโส อุปปริกฺขโต วิตฺตกณฺฺ เฉว ชาเยยฺย, ตฺจฺจกณฺฺฉเวว ชาเยยฺย, อสารถกณฺฺฉเวว ชาเยยฺย. กิณฺฺหิ ลียา, ภิกฺขเว, เผณปิณฺฺฑเต สาทโร? เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ยํ กิณฺฺจฺจิ รูปํ อตีตानาคตปัจจุปปนฺหํ. เป. ยํ ทูเร สนฺติเก วา ตํ ภิกฺขุ ปสฺสตี นิชฺฌายตี โยนิโส อุปปริกฺขตี. ตสฺส ตํ ปสฺสโต นิชฺฌายโต โยนิโส อุปปริกฺขโต

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อเดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อนยังอยู่ พยับแดด ย่อมเต็มระยิบระยับในเวลา
เที่ยง บุรุษผู้มีจักขุพึงเห็น เฟ่ง พิจารณา พยับแดดนั้นโดยแยบคาย เมื่อบุรุษนั้นเห็น เฟ่ง
พิจารณาอยู่โดยแยบคาย พยับแดดนั้น พึงปรากฏเป็นของว่างเปล่า ฯลฯ สารระในพยับแดด
พึงมีได้อย่างไร แม้ฉันใด สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ
อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ ภิกษุย่อมเห็น เฟ่ง พิจารณาอยู่โดยแยบคาย สัญญานั้นย่อมปรากฏ
เป็นของว่างเปล่า หาสาระมิได้ สารระในสัญญาพึงมีได้อย่างไร ก็ฉันนั้นเหมือนกัน.

เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, บุริโส สารตฺถิโก สารคเวสี สารปริเยสนํ จรมาโน ตินฺหํ กุจาริ อาทาย
วณํ ปวิเสยฺย. โส ตตฺถ ปสฺเสยฺย มหนตํ กทลิกฺขนฺธํ อุชฺฐํ นวํ อุกุกฺกชาตํ. ตเมนํ มฺห
ฉินฺทเยยฺย; มฺหเส เจตฺวา อคฺเค ฉินฺทเยยฺย, อคฺเค เจตฺวา ปตฺตวณฺณิ วินิพฺภุเชยฺย. โส ตสฺส
ปตฺตวณฺณิ วินิพฺภุชฺชโตะ เผคฺคุมฺปิ นาทิจฺจเจยฺย, กุโตะ สารํ! ตเมนํ จกฺขุมา บุริโส ปสฺเสยฺย
นิชฺฌาเยยฺย โยนิโส อุปฺปริกฺขเยยฺย. ตสฺส ตํ ปสฺสโต นิชฺฌายโต โยนิโส อุปฺปริกฺขโต วิตฺตกณ
ณเว ชาเยยฺย, ตุจฺจกณณเว ชาเยยฺย, อสารกณณเว ชาเยยฺย. กิณฺหิ ลียา, ภิกฺขเว, กทลิกฺขนฺธ
สารโ? เอวเมว โข, ภิกฺขเว, เย เกจฺจ สงฺขารา อตีตानาคตปจฺจุปฺปนฺนา. เป. เย ทูเร สนฺติเก
วา ตํ ภิกฺขุ ปสฺสตี นิชฺฌายตี โยนิโส อุปฺปริกฺขตี. ตสฺส ตํ ปสฺสโต นิชฺฌายโต โยนิโส
อุปฺปริกฺขโต วิตฺตกณณเว ชายตี, ตุจฺจกณณเว ชายตี, อสารกณณเว ชายตี. กิณฺหิ ลียา,
ภิกฺขเว, สงฺขารेषฺสุ สารโ?

ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุรุษผู้มีความต้องการด้วยไม้แก่น เสาหาไม้แก่น เที่ยวแสวงหาไม้แก่น
อยู่ ถือเอาจอบอันคม พึงเข้าไปสู่ป่า บุรุษนั้นพึงเห็นต้นกล้วยใหญ่ ตรง ใหม่ ยังไม่เกิดแก่น
ในป่านั้น พึงตัดโคนต้นกล้วยนั้น แล้วจึงตัดปลาย แล้วจึงปอกเอากาบใบออก บุรุษนั้นปอก
กาบใบออกแล้ว ไม่พึงได้แม้กระพี้ในต้นกล้วยใหญ่นั้น จะพึงได้แก่นแต่ที่ไหน บุรุษผู้มีจักขุพึง
เห็น เฟ่ง พิจารณาอยู่โดยแยบคาย ซึ่งต้นกล้วยใหญ่นั้น เมื่อบุรุษนั้นเห็น เฟ่ง พิจารณาอยู่
โดยแยบคาย ต้นกล้วยใหญ่นั้น พึงปรากฏเป็นของว่างเปล่า หาแก่นมิได้ แก่นในต้นกล้วย
พึงมีได้อย่างไร แม้ฉันใด สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ อยู่
ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ ภิกษุย่อมเห็น เฟ่ง พิจารณา สังขารนั้นโดยแยบคาย เมื่อภิกษุนั้นเห็น
เฟ่ง พิจารณาอยู่โดยแยบคาย สังขารนั้นย่อมปรากฏเป็นของว่างเปล่า หาสาระมิได้ สารระใน
สังขารทั้งหลายพึงมีได้อย่างไร ฉันนั้นเหมือนกันแล.

เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, มายากาโร วา มายาการนฺตเววาลี วา จตุมทาปเถ มายํ วิทฺเสยฺย.
ตเมนํ จกฺขุมา บุริโส ปสฺเสยฺย นิชฺฌาเยยฺย โยนิโส อุปฺปริกฺขเยยฺย. ตสฺส ตํ ปสฺสโต นิชฺฌายโต
โยนิโส อุปฺปริกฺขโต วิตฺตกณณเว ชาเยยฺย, ตุจฺจกณณเว ชาเยยฺย, อสารกณณเว ชาเยยฺย.
กิณฺหิ ลียา, ภิกฺขเว, มายาย สารโ? เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ยํ กิณฺหิ วิณฺณวณฺณํ อตีตानาคต-

ปัจจุปนฺนํ. เป. ยํ ทูเร สนฺติเก วา, ตํ ภิกฺขุ ปสฺสตี นิชฺฌายตี โยนิโส อูปปริกฺขตี. ตสฺส ตํ ปสฺสโต นิชฺฌายโต โยนิโส อูปปริกฺขโต วิตฺตกณฺเฒว ชายตี, ตุจฺจกณฺเฒว ชายตี, อสํารกณฺเฒว ชายตี. กิณฺหิ ลียา, ภิกฺขเว, วิญฺญาณเณ สํโร? (สํ ๒๒.๙๕)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย นักมายากลหรือลูกมือนักมายากล พึงแสดงมายากลที่หนทางใหญ่สี่แพร่ง บุรุษผู้มีจักษุพึงเห็น เฟง พิจารณากลนั้นโดยแยบคาย เมื่อบุรุษนั้นเห็น เฟง พิจารณาอยู่โดยแยบคาย มายากลนั้นพึงปรากฏเป็นของว่างเปล่า หาสาระมิได้ สาระในมายากลพึงมีได้ อย่างไร แม้ฉันใด วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ ภิกษุย่อมเห็น เฟง พิจารณาอยู่โดยแยบคาย เมื่อภิกษุเห็น เฟง พิจารณาอยู่โดยแยบคาย วิญญาณนั้นย่อมปรากฏเป็นของว่างเปล่า หาสาระมิได้ สาระในวิญญาณพึงมีได้ได้อย่างไร ฉันนั้นเหมือนกันแล.

โย, ภิกฺขเว, รูปี อภินฺนฺหตี, ทุกฺขํ โส อภินฺนฺหตี. โย ทุกฺขํ อภินฺนฺหตี, อปริมฺตฺโต โส ทุกฺขสฺมาตี วทามิ. โย เวทณํ อภินฺนฺหตี. โย สณฺณํ อภินฺนฺหตี. โย สงฺขารे อภินฺนฺหตี. โย วิญฺญาณํ อภินฺนฺหตี, ทุกฺขํ โส อภินฺนฺหตี. โย ทุกฺขํ อภินฺนฺหตี, อปริมฺตฺโต โส ทุกฺขสฺมาตี วทามิ. โย จ โข ภิกฺขเว, รูปี นภินฺนฺหตี, ทุกฺขํ โส นภินฺนฺหตี. โย ทุกฺขํ นภินฺนฺหตี, ปริมฺตฺโต โส ทุกฺขสฺมาตี วทามิ. โย เวทณํ นภินฺนฺหตี. โย สณฺณํ นภินฺนฺหตี. โย สงฺขารे นภินฺนฺหตี. โย วิญฺญาณํ นภินฺนฺหตี, ทุกฺขํ โส นภินฺนฺหตี. โย ทุกฺขํ นภินฺนฺหตี, ปริมฺตฺโต โส ทุกฺขสฺมาตี วทามิ” (สํ ๒๒.๒๙)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดเพลิดเพลินรูป ผู้นั้นชื่อว่าเพลิดเพลินทุกข์ ผู้ใดเพลิดเพลินทุกข์ เรากล่าวว่า ผู้นั้นไม่พ้นไปจากทุกข์ ผู้ใดเพลิดเพลินเวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณ ผู้นั้นชื่อว่าเพลิดเพลินทุกข์ ผู้ใดเพลิดเพลินทุกข์ เรากล่าวว่า ผู้นั้นไม่พ้นไปจากทุกข์ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดแลไม่เพลิดเพลินรูป ผู้นั้นชื่อว่าไม่เพลิดเพลินทุกข์ ผู้ใดไม่เพลิดเพลินทุกข์ เรากล่าวว่า ผู้นั้นพ้นไปจากทุกข์ ผู้ใดไม่เพลิดเพลินเวทนา ฯลฯ ไม่เพลิดเพลินสัญญา ฯลฯ ไม่เพลิดเพลินสังขาร ฯลฯ ไม่เพลิดเพลินวิญญาณ ผู้นั้นชื่อว่าไม่เพลิดเพลินทุกข์ ผู้ใดไม่เพลิดเพลินทุกข์ เรากล่าวว่า ผู้นั้นพ้นไปจากทุกข์ได้.

ตีณิ เทวทูตานิ: น ตวํ อทฺทส มนุสฺเสสุ อิตฺถิ วา ปุริสํ วา อาสีติกํ วา นาวุติกํ วา วสฺสสติกํ วา ชาตียา ชิณฺณํ โคปานลิวงกํ โภคคํ ทณฺทปรายณํ ปเวธมานํ คจฺจนฺตํ อาตุรํ คตโยพพนํ ขณฺททนฺตํ ปลิตเกสํ วิฐุณํ ขลฺลิตสิรํ วลิตํ ติลกาหตคตฺตน”ติ? โส เอวมาห -- ‘อทฺทสํ, ฆนฺเต””ติ. “ตเมณํ, ภิกฺขเว, ยโม ราชา เอวมาห -- ‘อมฺโฆ, ปุริส, ตสฺส เต วิญฺญุสฺส สโต มหฺลลกสฺส น เอตทโหสิ -- อหฺมปิ โขมฺหิ ชราธฺมโม ชรํ อนตีโต, หนฺทาหํ กลฺยาณํ กโรมิ, กาเยน วาจาเย มนสา”ติ.

เทวทูต ๓: ท่านไม่เห็นหญิงหรือชายมีอายุ ๘๐ ปี ๙๐ ปี หรือ ๑๐๐ ปี นับแต่เกิดมา ผู้แก่
ซึ่งใคร่คิด หลั่งอ ตือไม้เท้า งกเงิน เดินไป กระสับกระส่าย ล่วงวัยหนุ่มสาว พันหัก ผมหงอก
หนังย่น ศีรษะล้าน เหี่ยว ตัวตกระ ในหมู่มนุษย์หรือ สัตว์นั้นทูลอย่างนี้ว่า เห็นเจ้าข้า
พระยายมตามอย่างนี้ว่า ดูกรพ่อมหาจำเริญ ท่านนั้นรู้ความ มีสติ เป็นผู้ใหญ่แล้ว ได้มีความ
ดำริดังนี้บ้างไหมว่า แม้ตัวเราแล ก็มีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ ควรที่
เราจะทำความดีทางกาย ทางวาจา และทางใจ.

น ตวั อททส มนุสเสสุ ทุติยฺ เทวทูตํ ปาตฺตฺวตฺน”ติ? โส เอวมาห -- ‘นาททสํ, ภาเนเต’”ติ.
“ตเมณฺ, ภิกฺขเว, ยโม ราชา เอวมาห -- ‘อมโภ ปุริส, น ตวั อททส มนุสเสสุ อิตฺถิ วา ปุริสํ
วา อาพาธิกํ ทุกฺขิตํ พาฬุหคิลานํ, สเก มุตฺตทกฺริเส ปลฺปิพนํ เสมานํ, อญฺเษหิ วุฏฺฐจาปิยมานํ,
อญฺเษหิ ลํเวลิยมานน”ติ? โส เอวมาห -- ‘อททสํ, ภาเนเต’””ติ. “ตเมณฺ, ภิกฺขเว, ยโม ราชา
เอวมาห -- ‘อมโภ ปุริส, ตสฺส เต วิญญฺสุส สโต มหุลลกสฺส น เอตทโหสิ -- อหฺมปิ
โฆมฺหิ พฺยาธิธฺมโม พฺยาธิ อนตฺตีโต, หนฺทาหํ กลฺยาณํ กโรมิ กาเยน วาจา ย มนสา”ติ.

ดูกรพ่อมหาจำเริญ ท่านไม่เห็นเทวทูตที่ ๒ ปรากฏในหมู่มนุษย์หรือ สัตว์นั้นทูลอย่างนี้ว่า
ข้าพเจ้าไม่เห็นเลยเจ้าข้า พระยายมตามอย่างนี้ว่า ดูกรพ่อมหาจำเริญ ท่านไม่เห็นหญิง
หรือชาย ผู้ป่วย ทนทุกข์ เป็นไข้หนัก นอนเปื้อนมูลธุตุของตน มีคนอื่นคอยพุงลุกพุงเดิน
ในหมู่มนุษย์หรือ สัตว์นั้นทูลอย่างนี้ว่า เห็นเจ้าข้า พระยายมตามอย่างนี้ว่า ดูกรพ่อมหา
จำเริญ ท่านนั้นรู้ความ มีสติ เป็นผู้ใหญ่แล้ว ได้มีความดำริดังนี้บ้างไหมว่า แม้ตัวเราแล
ก็มีความเจ็บป่วยเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บป่วยไปได้ ควรที่เราจะทำความดีทางกาย
ทางวาจา และทางใจ.

น ตวั อททส มนุสเสสุ อิตฺถิ วา ปุริสํ วา เอกาหฺมตํ วา ทฺวิหฺมตํ วา ตีหฺมตํ วา อฺตุฏฺฐมาตกํ
วินิลกํ วิปฺพพฺกชาตน”ติ? โส เอวมาห -- ‘อททสํ, ภาเนเต’””ติ. “ตเมณฺ, ภิกฺขเว, ยโม ราชา
เอวมาห -- ‘อมโภ ปุริส, ตสฺส เต วิญญฺสุส สโต มหุลลกสฺส น เอตทโหสิ -- อหฺมปิ โฆมฺหิ
มรณธฺมโม มรณํ อนตฺตีโต, หนฺทาหํ กลฺยาณํ กโรมิ กาเยน วาจา ย มนสา”ติ. (อํ ๓.๓๖)

ดูกรพ่อมหาจำเริญ ท่านไม่เห็นหญิงหรือชายที่ตายแล้ววันหนึ่ง หรือสองวัน หรือสามวัน
ขึ้นพองเขียวช้ำ มีน้ำเหลืองเยิ้ม ในหมู่มนุษย์หรือ สัตว์นั้นทูลอย่างนี้ว่า เห็นเจ้าข้า พระยายม
ตามอย่างนี้ว่า ดูกรพ่อมหาจำเริญ ท่านนั้นรู้ความ มีสติ เป็นผู้ใหญ่แล้ว ได้มีความดำริดังนี้
บ้างไหมว่า แม้ตัวเราแล ก็มีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ ควรที่เราจะ
ทำความดีทางกาย ทางวาจา และทางใจ.

“สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา””ติ,
อถ นิพฺพินฺหติ ทุกฺเข,

ยทา ปญฺญา ย ปสฺสตี.
เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา.

พวกเขาได้ประสบกรรมของมารดาตลอดกาลนาน น้ำตาที่ไหลออกของเธอเหล่านั้น ผู้ประสบกรรมของมารดา คร่ำครวญร้องไห้อยู่ เพราะประสบสิ่งที่ไม่พอใจ เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่พอใจ นั้นแหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย พวกเขาได้ประสบกรรมของบิดา...ของพี่ชายน้องชาย...ของพี่สาวน้องสาว...ของบุตร...ของธิดา... ความเสื่อมแห่งญาติ...ความเสื่อมแห่งภคชะ...ได้ประสบความเสื่อมเพราะโรค ตลอดกาลนาน น้ำตาที่ไหลออกของเธอเหล่านั้น ผู้ประสบความเสื่อมเพราะโรค คร่ำครวญร้องไห้อยู่ เพราะประสบสิ่งที่ไม่พอใจ เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่พอใจ นั้นแหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย.

ตัม ก็ มณฺเฑถ, ภิกฺขเว, กตมํ นุ โข พหุตรํ, ยํ วา โว อิมินา ทีฆเณ อทฺธนา สนฺชาวตํ สํสวตํ สีสจฺจินฺหานํ โลหิตํ ปสฺสณฺณํ ปคฺขริตํ, ยํ วา จตุสฺส มหาสมุทฺเทสฺส อุทกน””ติ.

พวกเขาจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน โลहितที่หลังไหลออกของพวกเขา ผู้ท่องเที่ยวไปมา ซึ่งถูกตัดศีรษะ โดยกาลนานนี้ กับน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ สิ่งไหนจะมากกว่ากัน.

ทีฆรตฺตํ โว, ภิกฺขเว, โจรา คามฆาตาติ คเหตุวา สีสจฺจินฺหานํ โลหิตํ ปสฺสณฺณํ ปคฺขริตํ.
ทีฆรตฺตํ โว, ภิกฺขเว, โจรา ปาริปนฺนิกาติ คเหตุวา สีสจฺจินฺหานํ โลหิตํ ปสฺสณฺณํ ปคฺขริตํ.
ทีฆรตฺตํ โว, ภิกฺขเว, โจรา ปารทาริกาติ คเหตุวา สีสจฺจินฺหานํ โลหิตํ ปสฺสณฺณํ ปคฺขริตํ,
น ตเวว จตุสฺส มหาสมุทฺเทสฺส อุทกํ. ตํ กิสฺส เหตุ?
อนมตฺตคฺโคยํ, ภิกฺขเว, สํสาโร. เป. อลํ วิมุจฺจิตฺน””ติ. (สํ ๑๕.๑๓)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตลอดเวลาที่พวกเขาถูกจับตัดศีรษะ โดยข้อหาว่าเป็นโจรฆ่าชาวบ้าน โลहितที่หลังไหลออกนั้นแหละมากกว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตลอดเวลาที่พวกเขาถูกจับตัดศีรษะ โดยข้อหาว่าเป็นโจรตัดปล้น โลहितที่หลังไหลออกนั้นแหละมากกว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตลอดเวลาที่พวกเขาถูกจับตัดศีรษะ โดยข้อหาว่าเป็นโจรประพฤติผิดในภรรยาของผู้อื่น โลहितที่หลังไหลออกนั้นแหละมากกว่า น้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่าสงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้... ควรพอเพื่อการหลุดพ้น ดังนี้.

เอวํ ทีฆรตฺตํ โว, ภิกฺขเว, ทุกฺขํ ปจฺจนฺณุตฺตํ ตีพพํ ปจฺจนฺณุตฺตํ พุยสนํ ปจฺจนฺณุตฺตํ, กมฺมัสี วทฺธิตฺตา. ยาวณฺจิทํ, ภิกฺขเว, อลเมว สพฺพสงฺฆาเรสฺส นิพฺพินฺนิตฺตํ อลํ วิรชฺชิตฺตํ อลํ วิมุจฺจิตฺน””ติ.
(สํ ๑๕.๑)

พวกเธอได้เสวยทุกข์ ความเผ็ดร้อน ความพินาศ ได้เพิ่มพูนบุญพีที่ในป่าช้า ตลอดกาลนาน เหมือนฉะนั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็เหตุเพียงเท่านี้ พอที่เดียวที่จะเบื้อหน่าย ในสังขาร ทั้งปวง พอเพื่อจะคลายกำหนด พอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้.

ทุกขสมุทโย อริยสัจ อริยสัจ คือ เหตุแห่งทุกข์

โส จกขุณา รูป ทิสฺวา ปิยรูปเป รฺฐเป สารชฺชติ, อปฺปิยรูปเป รฺฐเป พฺยาปชฺชติ, อนุปฏฺจิตกายนสฺติ จ วิหฺรติ ปริตฺตเจตโส. ตณฺจ เจโตวิมฺุตตี ปณฺณาวิมฺุตตี ยถาภูตํ นปฺปชานาติ -- ยตฺถสฺส เต ปาปกกา อกฺุสลา ฌมฺมา อปริเสสา นิสฺสณฺนติ. โส เอวํ อานุโรธวิโรธํ สฺมาปนฺโน ยํ กิณฺจิจิ เวทณํ เวเทติ สฺขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสฺขํ วา, โส ตํ เวทณํ อภินนฺหติ อภิวทติ อชฺโฆสาย ติณฺฺจติ. ตสฺส ตํ เวทณํ อภินนฺหโต อภิวทโต อชฺโฆสาย ติณฺฺจโต อฺุปฺปชฺชติ นนฺที. ยา เวทนาสุ นนฺที ตทฺุปาทานํ, ตสฺสุปาทานปจฺจยา ภโว, ภวปจฺจยา ชาติ, ชาติปจฺจยา ชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สฺมภวนฺติ. เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหติ. โสเตน สทฺุ สุตฺวา. เป. ฆาเนน คนฺธํ ฆายิตฺวา. เป. ชิวหาย รลํ สายิตฺวา. เป. กาเยน โผณฺฺจพฺพํ ผุสฺสิตฺวา. เป. มนฺสา ฌมฺมํ วิณฺณาย ปิยรูปเป ฌมฺเม สารชฺชติ, อปฺปิยรูปเป ฌมฺเม พฺยาปชฺชติ, อนุปฏฺจิตกายนสฺติ จ วิหฺรติ ปริตฺตเจตโส. ตณฺจ เจโตวิมฺุตตี ปณฺณาวิมฺุตตี ยถาภูตํ นปฺปชานาติ -- ยตฺถสฺส เต ปาปกกา อกฺุสลา ฌมฺมา อปริเสสา นิสฺสณฺนติ. โส เอวํ อานุโรธวิโรธํ สฺมาปนฺโน ยํ กิณฺจิจิ เวทณํ เวเทติ สฺขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสฺขํ วา, โส ตํ เวทณํ อภินนฺหติ อภิวทติ อชฺโฆสาย ติณฺฺจติ. ตสฺส ตํ เวทณํ อภินนฺหโต อภิวทโต อชฺโฆสาย ติณฺฺจโต อฺุปฺปชฺชติ นนฺที. ยา เวทนาสุ นนฺที ตทฺุปาทานํ, ตสฺสุปาทานปจฺจยา ภโว, ภวปจฺจยา ชาติ, ชาติปจฺจยา ชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สฺมภวนฺติ. เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหติ. (ม ๓๘)

เขาเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ย่อมกำหนดในรูปที่น่ารัก ย่อมขัดเคืองในรูปที่น่าชัง ย่อมเป็นผู้มีสติ ในกายไม่ตั้งมั่น และเป็นผู้มีจิตที่มีกำลังน้อย ย่อมไม่ทราบชัดเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับหมดแห่งเหล่าอกุศลธรรมอันชั่วช้าตามความเป็นจริง เขาเป็นผู้ถึงพร้อมซึ่งความ ยินดียินร้ายอย่างนี้ เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสุขก็ดี เป็นทุกข์ก็ดี มิใช่ทุกข์มิใช่สุข ก็ดี ย่อมเพลิดเพลिन บ่นถึง ตัดใจเวทนานั้นอยู่ เมื่อเขาเพลิดเพลिन บ่นถึง ตัดใจเวทนานั้นอยู่ ความเพลิดเพลिनก็เกิดขึ้น ความเพลิดเพลिनใดในเวทนาทั้งหลายมีอยู่ ความเพลิดเพลिनนั้น เป็นอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยภพของเขาจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัยชาติของเขาจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส ความเกิดแห่ง กองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีแก่เขาได้โดย่างนี้ เขาได้ยินเสียงด้วยโสตะ... ดมกลิ่นด้วยฆานะ...

ลืมนรด้วยสิ้น... ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย... รู้แจ้งธรรมารมณด้วยใจแล้ว ย่อมกำหนดใน
ธรรมารมณที่น่ารัก ย่อมขัดเคืองในธรรมารมณที่น่าชัง ย่อมเป็นผู้มีสติในกายไม่ตั้งมั่น และ
เป็นผู้มีจิตที่มีกำลังน้อย ย่อมไม่ทราบชัดเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับหมดแห่งเหล่า
อกุศลธรรมอันชั่วช้าตามความเป็นจริง เขาเป็นผู้ถึงพร้อมซึ่งความยินดียินร้ายอย่างนี้ เสวย
เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสุขก็ดี เป็นทุกข์ก็ดี มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ดี ย่อมเพลิดเพลिन บ่นถึง
จิตใจเวทนานั้นอยู่ เมื่อเขาเพลิดเพลिन บ่นถึง ดิตใจเวทนานั้นอยู่ ความเพลิดเพลिनก็เกิดขึ้น
ความเพลิดเพลिनใดในเวทนาทั้งหลายมีอยู่ ความเพลิดเพลिनนั้นเป็นอุปาทาน เพราะ
อุปาทานเป็นปัจจัยภพของเขาจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัยชาติของเขาจึงมี เพราะชาติเป็น
ปัจจัยจึงมีชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส ความเกิดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น
ย่อมมีแก่เขาได้อย่างนี้.

กมฺ กรรม

ปุณ จปรํ, ภิกฺขเว, กามเหตุ กามนิทานํ กามาธิกรณํ กามานเมว เหตุ ราชานปี ราชูหิ
วิวทนต์, ขตฺติยาปี ขตฺติเยหิ วิวทนต์, พฺราหฺมณปี พฺราหฺมเณหิ วิวทนต์, คหปตีปี คหปตีหิ
วิวทนต์, มาตาปี ปุตฺเตน วิวทนต์, ปุตฺโตปี มาตรา วิวทนต์, ปีตาปี ปุตฺเตน วิวทนต์, ปุตฺโตปี
ปีตรา วิวทนต์, ภาตาปี ภาตรา วิวทนต์, ภาตาปี ภคินียา วิวทนต์, ภคินีปี ภาตรา วิวทนต์,
สหาโยปี สหาเยน วิวทนต์. เต ตตฺถ กลหวิคฺคหวิวาทาปนฺนา อณฺณมณฺณํ ปาณีนีปี อุปกฺกมฺนต์,
เลหฺนุหิปี อุปกฺกมฺนต์, ทณฺเตหิปี อุปกฺกมฺนต์, สตุเถหิปี อุปกฺกมฺนต์. เต ตตฺถ มรณฺมปี
นิคฺจจฺจนต์, มรณฺมตฺตมฺปี ทุกฺขํ. อยมฺปี, ภิกฺขเว, กามานํ อาทีนโว สนฺทิกฺกจฺโก, ทุกฺขกฺขนฺโธ
กามเหตุ กามนิทานํ กามาธิกรณํ กามานเมว เหตุ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นตัวบังคับ
เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั้นแล แม้พระราชาทันทั้งวิวาทกันกับพวกพระราชาก็
กษัตริย์ก็วิวาทกันกับพวกกษัตริย์ แม้พวกพราหมณ์ก็วิวาทกันกับพวกพราหมณ์ แม้คฤหบดี
ก็วิวาทกันกับพวกคฤหบดี แม้มารดาภิวาทกับบุตร แม้บุตรก็วิวาทกับมารดา แม้บิดาก็
วิวาทกับบุตร แม้บุตรก็วิวาทกับบิดา แม้พี่ชายน้องชายก็วิวาทกันกับพี่ชายน้องชาย แม้พี่ชายก็
วิวาทกับน้องสาว แม้น้องสาวก็วิวาทกับพี่ชาย แม้สหายก็วิวาทกับสหาย ชนเหล่านั้นต่าง
ถึงการทะเลาะแก่งแย่งวิวาทกันในที่นั้นๆ ทำร้ายซึ่งกันและกัน ด้วยฝ่ามือบ้าง ด้วยก้อนดิน
บ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยศาสตราบ้าง ถึงความตายไปตรงนั้นบ้าง ถึงทุกข์ปางตายบ้าง
ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม่นี้ก็เป็นโทษของกามทั้งหลายที่เห็นกันอยู่ เป็นกองทุกข์ มีกามเป็นเหตุ
มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นตัวบังคับ ล้วนเกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายทั้งนั้น.

ปุณ จปรํ, ภิกฺขเว, กามเหตุ กามนิทานํ กามาธิกรณํ กามานเมว เหตุ สฺนุธิมฺปิ ฉินฺทหนฺติ, นิลโลปมฺปิ ทรนฺติ, เอกาการิกมฺปิ กโรหนฺติ, ปริปนฺเถปิ ติฏฺฐนฺติ, พรทารมฺปิ คจฺจนฺติ. ตเมนํ ราชานो คเหตุวา วิวิชา กมฺมการณา การนฺติ. เต ตตฺถ มรณมฺปิ นิคจฺจนฺติ, มรณมตฺตมฺปิ ทุกฺขํ. อยมฺปิ, ภิกฺขเว, กามานํ อาทีนโว สฺนุทิสฺสจฺจโก, ทุกฺขกฺขนฺโธ กามเหตุ กามนิทานํ กามาธิกรณํ กามานเมว เหตุ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นตัวบังคับ เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั้นแล ผู้ชนตัดที่ต่อบ้าง ปล้นอย่างกวาดล้างบ้าง กระทำการ ปล้นเรือนหลังเดียวบ้าง ดักปล้นในหนทางบ้าง สมสู่ภรรยาคนอื่นบ้าง พระราชาทั้งหลาย จับคน ๆ นั้น ได้แล้ว ให้กระทำการกรรมกรณต่าง ๆ คนเหล่านั้นถึงตายไปตรงนั้นบ้าง ถึงทุกข์ ปางตายบ้าง ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม้นี้ก็ป็นโทษของกามทั้งหลายที่เห็นกันอยู่ เป็นกองทุกข์ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นตัวบังคับ ล้วนเกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลาย ทั้งนั้น.

ปุณ จปรํ, ภิกฺขเว, กามเหตุ กามนิทานํ กามาธิกรณํ กามานเมว เหตุ กาเยน ทฺวจฺจริตํ จรณฺติ, วาจาเยน ทฺวจฺจริตํ จรณฺติ, มนสา ทฺวจฺจริตํ จรณฺติ. เต กาเยน ทฺวจฺจริตํ จริตฺวา, วาจาเยน ทฺวจฺจริตํ จริตฺวา, มนสา ทฺวจฺจริตํ จริตฺวา, กายสฺส เกทา ปรี มรณา อปายํ ทฺคคฺคตี วินิปาทํ นิรยํ อุปปชฺชนฺติ. อยมฺปิ, ภิกฺขเว, กามานํ อาทีนโว สฺมฺปรายิกโก, ทฺกฺขกฺขนฺโธ กามเหตุ กามนิทานํ กามาธิกรณํ กามานเมว เหตุ. (ม ๑๓)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นตัวบังคับ เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั้นแล ผู้ชนต่างประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ชนเหล่านั้นครั้งประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริตแล้ว เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกาย แตก ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม้นี้ก็ป็นโทษของกามทั้งหลาย ในสัมปรายภพ เป็นกองทุกข์ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเค้า มีกามเป็นตัวบังคับ ล้วนเกิด เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายทั้งนั้น.

น อนฺตลิกฺเข น สฺมฺทุกฺขมชฺเช,   น ปพฺพตานํ วิวรํ ปวิสฺส.
น วิชฺชตี โส ชคฺติปฺปเทโส,   ยตฺถตฺถจฺจิตฺโต มุจฺเจยฺย ปาปกมฺมา. (ธ ๑๒๗.)

บุคคลอาจจะเข้าไปสู่อากาศอันไม่มีระหว่างคั่น หากมิได้ อาจจะเข้าไปสู่ท่ามกลางแห่งมหาสมุทร หากมิได้ อาจจะเข้าไปสู่ระหว่างแห่งภูเขา หากมิได้ คือไม่ว่าจะดำรงอยู่ในประเทศแห่งแผ่นดินใด ที่จะทำให้พ้นจากกรรมอันชั่ว ประเทศแห่งแผ่นดินนั้น ย่อมไม่มี.

เจตนาห้, ภิกขเว, กมฺมํ วทามิ. เจตยิตฺวา กมฺมํ กโรติ -- กาเยน วาจาเย มนสา.

ผลโส, ภิกขเว, กมฺมานํ นิตานสมภโว

อตฺถิ, ภิกขเว, กมฺมํ นิริยเวทนียํ, อตฺถิ กมฺมํ ตีรจฺจนายอนิเวทนียํ, อตฺถิ กมฺมํ เปตฺติวิสย-
เวทนียํ, อตฺถิ กมฺมํ มนุสฺสโลกเวทนียํ, อตฺถิ กมฺมํ เทวโลกเวทนียํ.

ตีวิทาห้, ภิกขเว, กมฺมานํ วิปากํ วทามิ -- ทิฏฺฐเจว ธมฺเม, อุปฺปชฺเช วา, อปฺเร วา ปริยาเย.

(อํ ๙.๖๓)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม บุคคลมีเจตน์จำนง แล้วจึงกระทำความกรรมด้วย
กาย ด้วยวาจา ด้วยใจ.

ผัสสะเป็นเหตุเกิดแห่งกรรม.

กรรมที่ให้วิบากในนรกก็มี ที่ให้วิบากในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานก็มี ที่ให้วิบากในเปรตวิสัยก็มี
ที่ให้วิบากในมนุษย์โลกก็มี ที่ให้วิบากในเทวโลกก็มี.

วิบากแห่งกรรม เรากล่าวว่ามี ๓ ประการ คือ กรรมที่ให้ผลในปัจจุบัน ๑ กรรมที่ให้ผลใน
ภพที่เกิด ๑ กรรมที่ให้ผลในภพต่อๆ ไป ๑.

กมฺมสฺสกา, ภิกขเว, สตฺตา กมฺมทายาทา กมฺมโยนี กมฺมพฺพญฺญู กมฺมปฏฺฐิสรณา,
ยํ กมฺมํ กโรนฺติ - กลฺยาณํ วา ปาปกํ วา - ตสฺส ทายาทา ภวณฺติ. (อํ ๑๐.๒๐๖)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีกรรมเป็นของๆ ตน เป็นผู้รับผลของกรรม เป็นผู้ที่มี
กรรมเป็นที่กำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึงอาศัย กระทำความกรรมใดไว้ ดีก็ตาม ชั่ว
ก็ตาม ย่อมเป็นผู้ได้รับผลของกรรมนั้น.

โหติ โส, ภิกขเว, สมโย ยํ มหาสมุทฺโท อุสฺสุสฺสติ วิสฺสุสฺสติ น ภวติ; น ตฺเววาทํ, ภิกขเว,
อวิชฺชานีวฺรณานํ สตฺตานํ ตณฺหาสํโยชนานํ สนฺธาวตํ สํสฺรตํ ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยํ วทามิ.
โหติ โส, ภิกขเว, สมโย ยํ ลินฺธุ ปพฺพตฺตราชา ทฺยฺหติ วินฺสฺสติ น ภวติ; น ตฺเววาทํ, ภิกขเว,
อวิชฺชานีวฺรณานํ สตฺตานํ ตณฺหาสํโยชนานํ สนฺธาวตํ สํสฺรตํ ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยํ วทามิ.
โหติ โส, ภิกขเว, สมโย ยํ มหาปถวี ทฺยฺหติ วินฺสฺสติ น ภวติ; น ตฺเววาทํ, ภิกขเว, อวิชฺชานี-
วฺรณานํ สตฺตานํ ตณฺหาสํโยชนานํ สนฺธาวตํ สํสฺรตํ ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยํ วทามิ". (สํ ๒๒.๕๔)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย มหาสมุทรยังมีสมัยเหือดแห้ง ไม่เป็นมหาสมุทร แต่เราไม่กล่าวว่าสัตว์
ทั้งหลาย ผู้มีวิชชาเป็นเครื่องกางกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่
จะกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ขุนเขาสิเนรุยังมีสมัยที่ถูกไฟไหม้พินาศไป ไม่เป็นภูเขา แต่เราไม่กล่าวว่า
สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีวิชชาเป็นเครื่องกางกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่
จะกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย แผ่นดินใหญ่ยังมีสมัยที่ถูกไฟไหม้พินาศไป ไม่เป็นแผ่นดิน แต่เราไม่กล่าวว่าสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีวิชาเป็นเครื่องกางกัน มีต้นหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมา อยู่ จะกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

ทุกฺขนิโรธ อริยสัจ อริยสัจ คือ ความดับทุกข์

เยปิ หิ เกจิ, ภิกฺขเว, อนาคตมฺพชานํ. เป. เอตฺรหิ สมณฺหา วา พฺราหฺมณฺหา วา ยํ โลกํ ปิยรूपํ
สาตรูปํ ตํ อนิจฺจํโต ปสฺสนฺติ ทฺวํชฺชโต ปสฺสนฺติ อนตฺตโต ปสฺสนฺติ โรคฺโต ปสฺสนฺติ ภยโต
ปสฺสนฺติ, เต ตณฺหํ ปชฺชนฺติ. เย ตณฺหํ ปชฺชนฺติ เต อูปธิํ ปชฺชนฺติ. เย อูปธิํ ปชฺชนฺติ เต
ทฺวํชฺชํ ปชฺชนฺติ. เย ทฺวํชฺชํ ปชฺชนฺติ เต ปริมุจฺจนฺติ ชาตฺติยา ชฺราย มรณฺน โสภณฺติ ปริเทเวหิ ทฺวํชฺชํ
โทมนสฺเสหิ อฺปายาสฺเสหิ, ปริมุจฺจนฺติ ทฺวํชฺชํสมาติ วทามิตี. (สํ ๑๒.๖๖)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอนาคตกาล ฯลฯ ในปัจจุบัน
กาล ย่อมเห็นอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นที่ชื่นใจในโลกนั้น โดยความเป็นของไม่เที่ยง โดยความ
เป็นทุกข์ โดยความเป็นสภาพมิใช่ตัวตน โดยความเป็นโรค โดยความเป็นภัย สมณะหรือ
พราหมณ์เหล่านั้นซึ่งว่าย่อมละตัณหาได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดว่าย่อมละตัณหาได้
สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นซึ่งว่าย่อมละอุปธิได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดว่าย่อมละอุปธิ
ได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นซึ่งว่าย่อมละทุกข์ได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดว่าย่อมละ
ทุกข์ได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นซึ่งว่าย่อมพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์
โทมนัสและอุปายาส เรากล่าวว่าสมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมพ้นจากทุกข์ได้.

ตสฺสาเยว ตณฺหาเยว อเสสฺสวราคฺคฺนิโรธา อฺปาทานนิโรธา; อฺปาทานนิโรธา ภวนิโรธา;
ภวนิโรธา ชาตฺตินิโรธา; ชาตฺตินิโรธา ชฺรามรณฺ โสกปริเทเวทฺวํชฺชํโทมนสฺสฺปายาสา นิรุชฺฌณฺติ.

เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทฺวํชฺชํทฺวํชฺชํสฺส นิโรธา โหตี. (สํ ๑๒.๔๓)

เพราะตัณหานั้นเที่ยวดับด้วยสำรอกโดยไม่เหลือ อฺปาทานจึงดับ เพราะอฺปาทานดับ ภพจึงดับ
เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อฺปายาสจึงดับ
ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

โย จ ไซ, ภิกฺขเว, รุปสฺส นิโรธา รูปสโม อตฺตงฺคโม, ทฺวํชฺชสฺเสสฺส นิโรธา โรคานํ รูปสโม ชฺรา-
มรณสฺส อตฺตงฺคโม. โย เวทนาย... โย สณฺณาย... โย สงฺขารานํ... โย วิญฺญาณสฺส นิโรธา
รูปสโม อตฺตงฺคโม, ทฺวํชฺชสฺเสสฺส นิโรธา โรคานํ รูปสโม ชฺรามรณสฺส อตฺตงฺคโม. (สํ ๒๒.๓๐)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความดับ ความเข้าไปประจักษ์ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งรูปนี้ เป็นความดับแห่ง
ทุกข์ เป็นความเข้าไปประจักษ์แห่งโรค เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ ความดับ ความ
เข้าไปประจักษ์ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งเวทนา ฯลฯ แห่งสัญญา ฯลฯ แห่งสังขาร ฯลฯ แห่ง
วิญญาน นี้เป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความเข้าไปประจักษ์แห่งโรค เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่ง
ชราและมรณะ.

เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณฺตีตํ ยทิตฺถํ สพฺพสงฺขารสมฺโถ สพฺพุปฺธิปฏินิสฺสคฺโค ตณฺหกฺขโย วิราโค นิโรธो
นิพฺพานนฺติ. (อํ ๓.๓๒)

ธรรมชาตินี้สงบ ธรรมชาตินี้ประณีต คือ ธรรมเป็นที่สงบสังขารทั้งปวง เป็นที่สละคืนอุปธิทั้ง
ปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา เป็นที่สิ้นกำหนด เป็นที่ดับสนิท เป็นที่ดับกิเลสและกองทุกข์
ดังนี้.

รตฺโต โข, พฺราหฺมณ, ราเคน อภิกฺขโต ... ทุฏฺโฐ โข, พฺราหฺมณ, โทเสน อภิกฺขโต ... มุฬฺโห โข,
พฺราหฺมณ, โมเหณ อภิกฺขโต ปริยาทินฺนจิตฺโต อตฺตพฺยาพาธายปิ เจเตติ, พรพฺยาพาธายปิ
เจเตติ, อุภยพฺยาพาธายปิ เจเตติ, เจตสิกฺกมฺปิ ทุกฺขํ โทมนสฺสํ ปฏฺฐิสฺสเวเตติ. ราเค ปทีเน...
โทเส ปทีเน...โมเห ปทีเน เนวตฺตพฺยาพาธายปิ เจเตติ, น พรพฺยาพาธายปิ เจเตติ, น อุภย
พฺยาพาธายปิ เจเตติ, น เจตสิกํ ทุกฺขํ โทมนสฺสํ ปฏฺฐิสฺสเวเตติ. เอวํ โข, ภิกฺขเว, สนฺทิกฺกจิกฺก
นิพฺพานํ โหติ อกาลิกํ เอหิปสฺสิกํ โอปเนยฺยิกํ ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺพํ วิญฺญูหิ”ติ. (อํ ๓.๕๕)

ดูกรพราหมณ์ บุคคลผู้กำหนด ฎกราคะครอบงำ มีจิตอันราคะกลุ้มรุมแล้ว... บุคคลผู้โกรธ
ถูกโทสะครอบงำ มีจิตอันโทสะกลุ้มรุมแล้ว... บุคคลผู้หลง ฎกความหลงครอบงำ มีจิตอัน
ความหลงกลุ้มรุมแล้ว ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนคนอื่นบ้าง
ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนตนเองและคนอื่นทั้งสองฝ่ายบ้าง ย่อมเสวยทุกข์โทมนัสที่เป็นไปทาง
จิตบ้าง เมื่อละราคะ... โทสะ... โมหะ ได้เด็ดขาดแล้ว ย่อมไม่คิดแม้เพื่อจะเบียดเบียนตนเอง
เลย ย่อมไม่คิดแม้เพื่อจะเบียดเบียนคนอื่น ย่อมไม่คิดแม้เพื่อจะเบียดเบียนตนเองและคนอื่น
ทั้งสองฝ่าย ย่อมไม่เสวยทุกข์โทมนัสที่เป็นไปทางจิต ดูกรพราหมณ์ แม้ด้วยเหตุดังกล่าวมา
ฉะนี้แล นิพพานธรรมย่อมเป็นคุณชาติอันผู้บรรลู่จะพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควร
เรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามา อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน.

โย โข, อาวุโส, รากฺกขโย โทสกฺขโย โมหกฺขโย - อิทํ วุจฺจติ นิพฺพานนฺ”ติ. (อํ ๓๘.๑)

ดูกรผู้มีอายุ ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ นี้เรียกว่านิพพาน.

ตสฺส สมมาวิมุตตสฺส,	สนฺตจิตตสฺส ภิกฺขุโน.
กตสฺส ปฏฺิจโย นตฺถิ,	กรณฺเียงฺ น วิชฺชติ.
เสโล ยถา เอกคฺขมโน,	วาเตน น สมฺีรติ.
เอวํ รุปา รสา สหฺทา,	คณฺธา ผสฺสา จ เกวลา.
อิฏฺฐจา ฐมฺมา อนิฏฺฐจา จ,	น ปเวเรนฺติ ตาทิโน.
จิตฺตํ จิตฺตํ วิปฺปมุตฺตํ,	วยญฺจสฺसानุปสฺสติ. (อํ ๔.๕๕)

จิตของภิกษุผู้น้อมไปยังเนกขัมมะ ผู้น้อมไปยังความสงบแห่งใจ ผู้น้อมไปยังความไม่เบียดเบียน ผู้น้อมไปยังความสิ้นตัณหา ผู้น้อมไปยังความสิ้นอุปาทาน และผู้น้อมไปยังความไม่หลงไหลแห่งใจ ย่อมหลุดพ้นโดยชอบ เพราะเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งอายตนะทั้งหลาย กิจที่ควรทำและการเพิ่มพูนกิจที่ทำแล้ว ย่อมไม่มีแก่ภิกษุผู้น้อมไปอย่างนี้แล้ว โดยชอบ มีจิตสงบ ภูเขาศิลาเป็นแห่งที่บ ย่อมไม่หวั่นไหวด้วยลม ฉนฺได รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรมารมณ์ ทั้งสิ้น ทั้งที่เป็นอริยธรรม และอนิยธรรม ย่อมยังจิตอันตั้งมั่น หลุดพ้นวิเศษแล้ว ของภิกษุผู้คงที่ ให้หวั่นไหวไม่ได้ ฉนฺนํ และภิกษุผู้น้อมพิจารณาเห็นความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปแห่งจิตนั้น ดังนี้.

สงฺขาย โลกสมฺมี ปโรปรานิ,
 ยสฺสลิขิตํ นตฺถิ กุหิณฺจิ โลกเ.
 สนฺโต วิฐโฆ อนฺโฆ นิราโส,
 อตาริ โส ชาติชฺรณฺติ พุฐฺมิ. (อํ ๓.๓๒ สฺ นี ๑๐๔๘)

ดูกรปุณณกะ ผู้ใดไม่มีความหวั่นไหว (ดีนรณ) ในโลกไหนๆ เพราะได้พิจารณาเห็นธรรมที่ยิ่งและหย่อนในโลก ผู้นั้นสงบแล้ว ไม่มีความประพฤติชั่วอันจะทำให้มัวหมอง ดุจควันไฟ ไม่มีกิเลสอันกระทบจิต หากความหวัง (ปรารถนา) มิได้ เรากล่าวว่า ผู้นั้นข้ามพ้นชาติและชราไปได้แล้ว.

อตฺถิ, ภิกฺขเว, ตทายตฺนํ, ยตฺถ เหว ปถวี, น อาโป, น เตโช, น วาโย, น อากาสาณญฺจายตฺนํ, น วิญญาณญฺจายตฺนํ, น อากิณฺจญฺจายตฺนํ, น เหวสณฺฆานาสณฺฆายตฺนํ, นายํ โลกโ, น ปรโลโก, น อุโฆ จนฺทิมสฺสุริยา. ตตฺตราปาทํ, ภิกฺขเว, เหว อาคตี วทามิ, น คตี, น จิตฺตี, น จุตฺตี, น อุปฺปตฺตี; อุปฺปติฏฺฐํ, อุปฺปวตฺตํ, อนารมฺมณเมเวตํ. เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺสา”ติ. (อฺ ๘.๑)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย อายตนะนั้นมีอยู่ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาสาณญฺจายตนะ วิญญาณญฺจายตนะ อากิณฺจญฺจายตนะ เหวสณฺฆานาสณฺฆายตนะ โลกนี้ โลกหน้า พระจันทร์และพระอาทิตย์ ทั้งสอง ย่อมไม่มีในอายตนะนั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่กล่าวซึ่งอายตนะนั้นว่า

เป็นการมา เป็นการไป เป็นการตั้งอยู่ เป็นการจู่ติ เป็นการอุบัติ อายตนะนั้นหาที่ตั้งอาศัย มิได้ มิได้เป็นไป หาอารมณ์มิได้ นี่แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์.

อตฺถิ, ภิกฺขเว, อชาตํ อภฺยตํ อกตํ อสงฺขตํ. โน เจตํ, ภิกฺขเว, อภฺยวีสฺส อชาตํ อภฺยตํ อกตํ อสงฺขตํ, นยิธ ชาตสฺส ภฺยตสฺส กตสฺส สงฺขตสฺส นิสฺสรณํ ปญฺญาเยถ. ยสฺมา จ โข, ภิกฺขเว, อตฺถิ อชาตํ อภฺยตํ อกตํ อสงฺขตํ, ตสฺมา ชาตสฺส ภฺยตสฺส กตสฺส สงฺขตสฺส นิสฺสรณํ ปญฺญาเยติ. (อุ ๘.๓)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติที่ไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ประดุจแต่งไม่ได้แล้ว มีอยู่ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าธรรมชาติที่ไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ประดุจแต่งไม่ได้แล้ว จักไม่ได้มีแล้วไซ้ การสลัดออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำแล้ว ประดุจแต่งแล้ว จะไม่พึงปรากฏในโลกนี้เลย ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะธรรมชาติที่ไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ประดุจแต่งไม่ได้แล้ว มีอยู่ ฉะนั้น การสลัดออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำแล้ว ประดุจแต่งแล้ว จึงปรากฏ.

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา อริยสัจ อริยสัจ คือ ทางไปสู่ความดับทุกข์

ทุเวเม, ภิกฺขเว, อนฺตา ปพฺพชิตฺเตน น เสวิตพฺพา. กตฺเต ทุเว? โย จายํ กามสฺส กามสุขลฺลิกานฺ โยโค ทิโน คมฺโม โปถุชฺชนิกो อนริโย อนตฺถลฺลิตฺโต, โย จายํ อตฺตกิลมณานฺโยโค ทุกฺโข อนริโย อนตฺถลฺลิตฺโต. เอเต โข, ภิกฺขเว, อุภฺย อนฺเต อนฺุปกมฺม มชฺฌิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสฺม พุทฺธา จกฺขุกรณิ ฌานกรณิ อุปสฺมา ย อภิญฺญา สมฺโพชาย นิพฺพานาย ลํวตฺตติ. (ส ๕๖.๑๑)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ที่สุดสองอย่างนี้อันบรรพชิตไม่ควรเสพ คือ การประกอบตนให้พัวพันด้วย กามสุขในกามทั้งหลาย เป็นธรรมอันเลว เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของพระ อริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ๑ การประกอบความเหน็ดเหนื่อยแก่ตน เป็นความลำบาก ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ปฏิปทาสายกลาง ไม่เข้าไปใกล้ที่สุดสองอย่างนั้น นั้นตถาคตได้ตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาให้เกิด ทำญาณ ให้เกิด ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อการตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน.

อทุกฺโข เอโส ฐมฺโม อนฺุปฆาโต อนฺุปายาโส อปริฬาโห; สมฺมาปฏิปทา. ตสฺมา เอโส ฐมฺโม อรโณ. (ม ๑๓๙)

นี้เป็นธรรมไม่มีทุกข์ ไม่มี ความคับใจ ไม่มี ความแค้นใจ ไม่มี ความเร่าร้อน เป็นความปฏิบัติชอบ เพราะฉะนั้น ธรรมนี้จึงไม่มีกิเลสที่ต้องรณรงค์.

เอเสว มคฺโค นตถณโณ,
เอตถนฺทึ ตุมฺเห ปฏฺฐิปชฺชถ,
เอตถนฺทึ ตุมฺเห ปฏฺฐิปนฺนา,
อกุขาทโต โว มยา มคฺโค,
ตุมฺเหทึ กิจฺจมาตปฺป,
ปฏฺฐิปนฺนา ปโมกฺขนฺติ,

ทสฺสนสฺส วิสุทฺธิยา.
มารสฺเสตฺมํ ปโมหน.
ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสถ.
อณฺณาย สลฺลกนฺตณฺ.
อกุขาทาโร ตถาคตา.
ณฺณายโน มารพนฺธนา. (ธ ๒๗๔-๒๗๖)

ทางนี้เท่านั้นเพื่อความหมดจดแห่งทัศนะ ทางอื่นไม่มี เพราะเหตุนี้ ท่านทั้งหลายจงดำเนินไปตามทางนี้แหละ เพราะทางนี้เป็นที่ยังมารและเสนามารให้หลง ด้วยว่าท่านทั้งหลายดำเนินไปตามทางนี้แล้ว จักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เราทราบชัดธรรมเป็นที่สลัดกิเลสเพียงดังลูกศรออก บอกทางแก่ท่านทั้งหลายแล้ว ท่านทั้งหลายพึงทำความเพียรเครื่องยังกิเลสให้เร้าร้อน พระตถาคตทั้งหลายเป็นได้แก่ผู้บอก ชนทั้งหลาย ดำเนินไปแล้ว เฟงพินิจ จะพ้นจากเครื่องผูกแห่งมารได้.

โอททถ, ภิกฺขเว, โสตํ, อมตมตฺตํ, อหฺมณฺสาสามิ, อหํ ฐมฺมํ เทเสมิ. ยถาณฺุสิฏฺฐํ ตถา ปฏฺฐิปชฺช-
มานา นจิริสฺเสว -- ยสฺสตถาย กุลฺปุตฺตา สมฺมเทว อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชฺชนฺติ ตทฺนฺตฺตรํ
-- พุรฺหมจฺริยปริโยสานํ ทิฏฺฐเจว ฐมฺเม สยํ อภินฺณวา สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสถ.
(ม ๒๖)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเงี้ยโสตสดับ เราได้บรรลุอมตธรรมแล้ว เราจะสั่งสอน จะแสดงธรรม พวกเธอปฏิบัติอยู่ตามที่เราสั่งสอนแล้ว ไม่ซ้าสักเท่าไร จักทำให้แจ้งซึ่งคุณอันยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ที่กุลบุตรทั้งหลายผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

๑) สมมาทิฏฺฐิ

กตมา จ, ภิกฺขเว, สมมาทิฏฺฐิ? ยํ โข, ภิกฺขเว, ทุกฺเช ฉาณฺ, ทุกฺขสมฺุทฺเต ฉาณฺ, ทุกฺขนิโรธฉาณฺ, ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏฺฐิปทา ฉาณฺ, อयํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, สมมาทิฏฺฐิ. (ที ๒๒)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สมมาทิฏฺฐิเป็นไฉน ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกขสมุทัย ความรู้ในทุกขนิโรธ ความรู้ในทุกขนิโรธคามินิยาปฏิบัติ อันนี้เรียกว่า สมมาทิฏฺฐิ.

ยโต โข, อาวุโส, อริยสาวโก อกุลฺลณฺจ ปชานาติ, อกุลฺลมฺมูลณฺจ ปชานาติ, กุลฺลณฺจ ปชานาติ, กุลฺลมฺมูลณฺจ ปชานาติ -- เอตฺตาวตฺตปิ โข, อาวุโส, อริยสาวโก สมมาทิฏฺฐิ โหติ, อชฺชุตฺตาสฺสทิฏฺฐิ, ฐมฺเม อเวจฺจปฺปสาเทน สมฺนฺนาคโต, อาคโต อิมํ สทฺธมฺมํ.

ดูกรท่านผู้มีอายุ เมื่อใดอริยสาวกผู้ซึ่งอภุศลและรากเหง้าอภุศล รู้ชัดซึ่งอภุศลและรากเหง้าของอภุศล แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น อริยสาวกชื่อว่าเป็นสัมมาทิฎฐิ มีความเห็นดำเนินไปตรงแล้ว ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้.

กตมํ ปนาวุโส, อภุศลํ, กตมํ อภุศลมฺหุํ, กตมํ ภุศลํ, กตมํ ภุศลมฺหุํ?

กตมญฺจาวุโส, อภุศลํ?

ปาณาติปาโต โข, อาวุโส, อภุศลํ, อทินฺนาทานํ อภุศลํ, กาเมสุมิฉฺฉาจาโร อภุศลํ, มุสาวาทอ อภุศลํ, ปิสุณฺหา วาจา อภุศลํ, ผรุสา วาจา อภุศลํ, สมฺพปฺปลาโป อภุศลํ, อภิชฺฌมา อภุศลํ, พยาปาโท อภุศลํ, มิฉฺฉาทิฎฺฐิ อภุศลํ -- อิทํ วุจฺจตาวัโส อภุศลํ.

กตมญฺจาวุโส, อภุศลมฺหุํ? โลภो อภุศลมฺหุํ, โทโส อภุศลมฺหุํ, โมหो อภุศลมฺหุํ

-- อิทํ วุจฺจตาวัโส, อภุศลมฺหุํ.

ก็อภุศลเป็นไฉน ได้แก่ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุตเท็จ พุตส่อเสียด พุตคำหยาบ พุตเพื่อเจ้า ออยากได้ของผู้อื่น ปองร้ายเขา เห็นผิด อันนี้เรียกว่า อภุศลแต่ละอย่างๆ รากเหง้าของอภุศลเป็นไฉน ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ อันนี้เรียกว่า รากเหง้าของอภุศลแต่ละอย่างๆ.

กตมญฺจาวุโส, ภุศลํ?

ปาณาติปาตา เวรมณี ภุศลํ, อทินฺนาทานา เวรมณี ภุศลํ, กาเมสุมิฉฺฉาจารา เวรมณี ภุศลํ, มุสาวาทา เวรมณี ภุศลํ, ปิสุณฺหาย วาจา เวรมณี ภุศลํ, ผรุสฺสาย วาจา เวรมณี ภุศลํ, สมฺพปฺปลาปา เวรมณี ภุศลํ, อนภิชฺฌมา ภุศลํ, อพฺยาปาโท ภุศลํ, สมฺมาทิฎฺฐิ ภุศลํ -- อิทํ วุจฺจตาวัโส, ภุศลํ. กตมญฺจาวุโส, ภุศลมฺหุํ? อโลภो ภุศลมฺหุํ, อโทโส ภุศลมฺหุํ, อโมหो ภุศลมฺหุํ

-- อิทํ วุจฺจตาวัโส, ภุศลมฺหุํ. (ม ๙)

ภุศลเป็นไฉน ได้แก่ ความเว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการประพฤติผิดในกาม เว้นจากการพุตเท็จ เว้นจากการพุตส่อเสียด เว้นจากการพุตคำหยาบ เว้นจากการพุตเพื่อเจ้า ไม่อยากได้ของผู้อื่น ไม่ปองร้ายเขา มีความเห็นชอบ อันนี้เรียกว่า ภุศลแต่ละอย่างๆ รากเหง้าของภุศลเป็นไฉน ได้แก่ อโลภะ อโทสะ อโมหะ อันนี้เรียกว่า รากเหง้าของภุศลแต่ละอย่างๆ.

อนิจฺฉญฺเฆว, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ รูป อนิจฺฉนฺติ ปสฺสตี. สาสฺส โหตี สมฺมาทิฎฺฐิ. สมฺมา ปสฺสํ นิพฺพินฺหตี. นนฺทิกฺขยา ราคกฺขโย, ราคกฺขยา นนฺทิกฺขโย. นนฺทิราคกฺขยา จิตฺตํ วิมุตฺตํ สุวิมุตฺตนฺติ วุจฺจตี. อนิจฺฉญฺเฆว, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เวหนํ อนิจฺฉนฺติ ปสฺสตี. สาสฺส โหตี สมฺมาทิฎฺฐิ. สมฺมา ปสฺสํ นิพฺพินฺหตี. นนฺทิกฺขยา ราคกฺขโย, ราคกฺขยา นนฺทิกฺขโย. นนฺทิราคกฺขยา จิตฺตํ วิมุตฺตํ สุวิมุตฺตนฺติ วุจฺจตี. อนิจฺเจเยว, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สญฺญํ อนิจฺฉนฺติ ปสฺสตี. เป. อนิจฺเจเยว

ภิกขเว, ภิกขุ สงฆาเร อนิจจาติ ปสฺสตี. สาสฺส โหติ สมฺมาทิฏฺฐิ. สมฺมา ปสฺสํ นิพฺพินฺหตี. นนฺทิกฺขยา รากกฺขโย, รากกฺขยา นนฺทิกฺขโย. นนฺทิรากกฺขยา จิตฺตํ วิมุตฺตํ สุวิมุตฺตนฺตี วุจฺจตี. อนิจฺจณฺเฆว, ภิกขเว, ภิกขุ วิญญาณํ อนิจฺจนฺตี ปสฺสตี. สาสฺส โหติ สมฺมาทิฏฺฐิ. สมฺมา ปสฺสํ นิพฺพินฺหตี. นนฺทิกฺขยา รากกฺขโย, รากกฺขยา นนฺทิกฺขโย. นนฺทิรากกฺขยา จิตฺตํ วิมุตฺตํ สุวิมุตฺตนฺตี วุจฺจตี. (สํ ๒๒.๕๑)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเห็นรูปอันไม่เที่ยงนั้นแหละ ว่าไม่เที่ยง ความเห็นของเขานั้นเป็นสัมมาทิฏฐิ เมื่อเขาเห็นโดยชอบ ย่อมเบื่อหน่าย เพราะสิ้นความยินดี จึงสิ้นความกำหนัด เพราะสิ้นความกำหนัด จึงสิ้นความยินดี เพราะสิ้นความยินดี และความกำหนัด จิตหลุดพ้นแล้วเรียกว่า หลุดพ้นดีแล้ว ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเห็นเวทนาอันไม่เที่ยงนั้นแหละ ว่าไม่เที่ยง ฯลฯ เห็นสัญญาอันไม่เที่ยงนั้นแหละ ว่าไม่เที่ยง ฯลฯ เห็นสังขารอันไม่เที่ยงนั้นแหละ ว่าไม่เที่ยง ฯลฯ เห็นวิญญาณอันไม่เที่ยงนั้นแหละ ว่าไม่เที่ยง ความเห็นของเขานั้นเป็นสัมมาทิฏฐิ เมื่อเขาเห็นโดยชอบ ย่อมเบื่อหน่าย เพราะสิ้นความยินดี จึงสิ้นความกำหนัด เพราะสิ้นความกำหนัด จึงสิ้นความยินดี เพราะสิ้นความยินดีและความกำหนัด จิตหลุดพ้นแล้วเรียกว่า หลุดพ้นดีแล้ว.

โย โข, มาลुकฺยปฺุตฺต, เอวํ วทฺเขย -- ‘น ตาวาหํ ภควตี พฺรหฺมจฺริยํ จริสฺสามิ ยาว เม ภควา น พฺยากริสฺสตี -- “สฺสสโต โลโก”ตี วา, ‘อฺสฺสสโต โลโก”ตี วา, ‘อนฺตวา โลโก”ตี วา, ‘อนฺนฺตวา โลโก”ตี วา, ‘ตํ ชีวํ ตํ สฺริรฺนุ”ตี วา, ‘อณฺณํ ชีวํ อณฺณํ สฺริรฺนุ”ตี วา, ‘โหตี ตถาคโต ปรี มรณา”ตี วา, ‘น โหตี ตถาคโต ปรี มรณา”ตี วา, ‘โหตี จ น จ โหตี ตถาคโต ปรี มรณา”ตี วา, ‘เนว โหตี น น โหตี ตถาคโต ปรี มรณา”ตี วา””ตี, อพฺยาगतเมว ตํ, ตถาคเตน อสฺส, อถ โส ปุคฺคโล กาลํ กเรยฺย.

มาลुकฺยบฺุตฺร บุคฺคโลจจะพฺิงกล่าวอย่างนี้ว่า “ทราบใดที่พระผู้มีพระภาคยังไม่ทรงตอบเราว่า “โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอยู่อย่างเดียวกัน ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่” ตราบนั้นเราก็จักไม่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค ต่อให้บุคคลนั้นสิ้นชีวิตไป ตถาคตก็ไม่ตอบเรื่องนั้น.

เสยฺยถาปิ, มาลुकฺยปฺุตฺต, ปุริโส สลฺเลน วิทุโธ อสฺส สฺวิเสน คาฟุหฺปเลปนฺน. ตสฺส มิตฺตามจฺจา ภาตีสาลโหตีตา ภิสฺสกํ สลฺลกตฺตํ อุปฏฺฐเปยฺยํ. โส เอวํ วทฺเขย -- ‘น ตาวาหํ อิมํ สลฺลํ อาริสฺสามิ ยาว น ตํ ปุริสํ ชานามิ เยนมฺหิ วิทุโธ, ขตฺตีโย วา พฺรหฺมโณ วา เวสฺโส วา สุทฺโท วา”ตี;... เอวํนาโม เอวํโคตฺโต อิติ วา;... ทีโฆ วา รสฺโส วา มชฺฌิมโฆ วา”ตี; อณฺญาต

เมว ตัม เตน ปุริเสน อสฺส, อถ โส ปุริโส กาลํ กเรยย. เอวเมว โข, มาลुकฺยปฺตุต, โย เอวํ วเทยย -- ‘น ตาวาหํ ภควติ พุทฺทมจริยํ จริสฺสามิ ยาว เม ภควา น พุยากริสฺสตี -- “สฺสฺสโต โลโก”ติ วา....-- อพฺยาตเมว ตัม ตถาคเตน อสฺส, อถ โส ปุคฺคโล กาลํ กเรยย.

เปรียบเหมือนบุรุษต้องลูกศรที่อาบยาพิษอย่างร้ายแรง มิตรอำมาตย์ ญาติสาโลหิตของบุรุษนั้น ฟังไปหาแพทย์ผู้ชำนาญในการผ่าตัดรักษาบุรุษผู้ต้องลูกศรนั้น บุรุษผู้ต้องลูกศรนั้น ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า “ตราบใดที่เรายังไม่รู้จักคนที่ยิงเราเลยว่าเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ หรือศูทร ตราบนั้น เราก็จักไม่ถอนลูกศรนี้ออกไป”... “ตราบใดที่เรายังไม่รู้จักคนที่ยิงเราว่ามีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ ตราบนั้น เราก็จักไม่ถอนลูกศรนี้ออกไป”... “ตราบใดที่เรายังไม่รู้จักคนที่ยิงเราว่าเป็นคนสูง ต่ำ หรือปานกลาง ตราบนั้น เราก็จักไม่ถอนลูกศรนี้ออกไป”... ต่อให้บุรุษนั้นตายไป เขาก็จะไม่รู้เรื่องนั้นเลย ฉันทิด. มาลुकฺยบุดฺธ บุคฺคโลจะฟังกล่าวอย่างนี้ว่า “ตราบใดที่พระผู้มีพระภาคยังไม่ทรงตอบเราว่า “โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก และไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่” ตราบนั้นเราก็จักไม่ประพฤติพรมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค ต่อให้บุคฺคโลนั้นสิ้นชีวิตไป ตถาคตก็ไม่ตอบเรื่องนั้น ฉันทิด.

‘สฺสฺสโต โลโก’ติ, มาลुकฺยปฺตุต, ทิฏฺฐิจฺยา สตี พุทฺทมจริยวาโส อภิวิสฺสตี, เอวํ โน อสฺสฺสโต โลโก’ติ, มาลुकฺยปฺตุต, ทิฏฺฐิจฺยา สตี พุทฺทมจริยวาโส อภิวิสฺสตี, เอวํปิ โน สฺสฺสโต โลโก’ติ วา มาลुकฺยปฺตุต, ทิฏฺฐิจฺยา สตี, ‘อสฺสฺสโต โลโก’ติ วา ทิฏฺฐิจฺยา สตี อตฺถเว ชาตี, อตฺถิ ชฺรา, อตฺถิ มรณํ, สนฺตี โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา; เยสาหํ ทิฏฺฐิจฺเว ฐมเม นิฆาตํ ปณฺณเปมิ.

(ม ๖๓)

มาลुकฺยบุดฺธ เมื่อมีความเห็นว่า “โลกเที่ยง” จักได้มีการอยู่ประพฤติพรมจรรย์กันหรือ ก็หาไม่ได้ เมื่อมีความเห็นว่า “โลกไม่เที่ยง” จักได้มีการอยู่ประพฤติพรมจรรย์กันหรือ ก็หาไม่ได้ แม้เมื่อมีความเห็นว่า “โลกเที่ยง หรือโลกไม่เที่ยง” ชาตี (ความเกิด) ชฺรา (ความแก่) มรณะ (ความตาย) โสภะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกฺข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) ก็ยังคงมีอยู่ตามปกติ เราจึงบัญญัติเฉพาะการกำจัดชาติ ชฺรา มรณะ โสภะ ปริเทวะ ทุกฺข์ โทมนัส และอุปายาสในปัจจุบัน.

อตฺตโน สุขเมสาโน, อพฺพเห สลฺลมตฺตโน. (สุ นี ๕๕๒)

คนผู้แสวงหาความสุขเพื่อตน ฟังถอนลูกศรคือกิเลสของตนเสีย.

ปณจสงโยชนานิ

สังโยชน ๕

อิธานนุท, อสสุตวา ปุณฺณชโน อริยานํ อทสฺสาวิ อริยธมฺมสฺส อโกวิทฺโธ อริยธมฺเม อวินีโต, สบฺปฺริสฺสานํ อทสฺสาวิ สบฺปฺริสฺสธมฺมสฺส อโกวิทฺโธ สบฺปฺริสฺสธมฺเม อวินีโต สกฺกายทิฏฺฐิปรียุฏฺฐิตฺถน เจตฺสา วิหฺรติ สกฺกายทิฏฺฐิปรเตน; อุปฺปนฺนาย จ สกฺกายทิฏฺฐิยา นิสฺสรณํ ยถาภูตํ นปฺปชานาติ. ตสฺส สฺมา สกฺกายทิฏฺฐิ ฅามคฺตา อปฺปฏฺวิวินีตา โอรมฺภาคิยํ สํโยชนํ. วิจิกฺจฉาปรียุฏฺฐิตฺถน เจตฺสา วิหฺรติ... สีสฺพพตฺตปฺรามาสฺบเรเตน เจตฺสา วิหฺรติ... กามราคะปรียุฏฺฐิตฺถน เจตฺสา วิหฺรติ ... พยาปาทปรียุฏฺฐิตฺถน เจตฺสา วิหฺรติ พยาปาทปรเตน; อุปฺปนฺนสฺส จ พยาปาทสฺส นิสฺสรณํ ยถาภูตํ นปฺปชานาติ. ตสฺส โส พยาปาโท ฅามคฺโต อปฺปฏฺวิวินีโต โอรมฺภาคิยํ สํโยชนํ. (ม ๖๔)

ดูกรอานนท์ ปุณฺณชนในโลกลนี้ ผู้ไม่ได้สติบ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้รับแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ มีจิตอันสักกายทิฏฺฐิกลุมฺรุมแล้ว อันสักกายทิฏฺฐิครอบงำแล้วอยู่ และเมื่อสักกายทิฏฺฐิเกิดขึ้นแล้ว ย่อมไม่รู้อุบายเป็นเครื่องสลัดออกเสียได้ตามความเป็นจริง สักกายทิฏฺฐินั้นก็เป็นของมีกำลัง อันปุณฺณชนนั้นบรรเทาไม่ได้แล้ว ชื่อว่าเป็นโอรมภาคิย-สังโยชน ปุณฺณชนนั้นมีจิตอันวิจิกจฉากลุมฺรุมแล้ว... ปุณฺณชนนั้นมีจิตอันีสลฺพพตฺตปฺรามาสกฺลุมฺรุมแล้ว... ปุณฺณชนนั้นมีจิตอันกามราคะกลุมฺรุมแล้ว... ปุณฺณชนนั้นมีจิตอันพยาปาทกลุมฺรุมแล้ว อันพยาปาทครอบงำแล้ว และเมื่อความพยาปาทเกิดขึ้นแล้ว ย่อมไม่รู้อุบายเป็นเครื่องสลัดออกเสียได้ตามความเป็นจริง ความพยาปาทนั้นก็เป็นของมีกำลัง อันปุณฺณชนนั้นบรรเทาไม่ได้แล้ว ชื่อว่าเป็น โอรมภาคิยสังโยชน.

อโยนิโสมนสิกาโร

การไม่ทำใจให้แยบคาย

โส มนสิกรณียเ ฐมฺเม อปฺปชานนฺโต อมนสิกรณียเ ฐมฺเม อปฺปชานนฺโต, เย ฐมฺมา น มนสิกรณียา, เต ฐมฺเม มนสิ กโรติ, เย ฐมฺมา มนสิกรณียา เต ฐมฺเม น มนสิ กโรติ.

เขาย่อมไม่รู้ทั่วถึงธรรมอันตนควรมนสิการ ย่อมไม่รู้ทั่วถึงธรรมอันตนไม่ควรมนสิการ เมื่อเขาไม่รู้ทั่วถึงธรรมที่ควรมนสิการ ไม่รู้ทั่วถึงธรรมที่ไม่ควรมนสิการ ย่อมมนสิการธรรมที่ไม่ควรมนสิการ ย่อมไม่มนสิการธรรมที่ควรมนสิการ.

“โส เอวํ อโยนิโส มนสิ กโรติ:

‘อโหสิ นุ โข อหํ อตีตมทุชานํ? น นุ โข อโหสิ อตีตมทุชานํ? ก็ นุ โข อโหสิ อตีตมทุชานํ?
กถํ นุ โข อโหสิ อตีตมทุชานํ? ก็ หุตฺวา ก็ อโหสิ นุ โข อหํ อตีตมทุชานํ? ภวิสฺสามิ นุ โข อหํ
อนาคตมทุชานํ? น นุ โข ภวิสฺสามิ อนาคตมทุชานํ? ก็ นุ โข ภวิสฺสามิ อนาคตมทุชานํ?
กถํ นุ โข ภวิสฺสามิ อนาคตมทุชานํ? ก็ หุตฺวา ก็ ภวิสฺสามิ นุ โข อหํ อนาคตมทุชานน”ติ?
เอตฺรทฺธิ วา ปจฺจุปปนฺนมทุชานํ อชฺชตฺตํ กถํกถิ โหติ -- ‘อหํ นุ โขสฺมิ? โน นุ โขสฺมิ?
ก็ นุ โขสฺมิ? กถํ นุ โขสฺมิ? อयํ นุ โข สจฺจโต กุโธ อาคโต? โส กุหิ คามิ ภวิสฺสตี”ติ? (ม ๒)

ปุถุชนนั้นมโนสิการอยู่โดยไม่แยกคายอย่างนี้ว่า: เราได้มีแล้วในอดีตกาลหรือหนอ เราไม่ได้มี
แล้วในอดีตกาลหรือหนอ ในอดีตกาลเราได้เป็นอะไรหนอ ในอดีตกาลเราได้เป็นอย่างไรหนอ
ในอดีตกาลเราได้เป็นอะไรแล้วจึงเป็นอะไรหนอ ในอนาคตกาลเราจักมีหรือหนอ ในอนาคต
กาลเราจักไม่มีหรือหนอ ในอนาคตกาลเราจักเป็นอะไรหนอ ในอนาคตกาลเราจักเป็น
อย่างไรหนอ ในอนาคตกาลเราจักเป็นอะไรแล้วจึงจักเป็นอะไรหนอ หรือว่า ปรารภกาล
ปัจจุบันในบัดนี้ มีความสงสัยขึ้นภายในว่า เรามีอยู่หรือ เราไม่มีอยู่หรือ เราเป็นอะไรหนอ
เราเป็นอย่างไรหนอ สัตว์นี้มาแต่ไหนหนอ และมันจักไป ณ ที่ไหนหนอ.

ฉ อตฺตานุทิกฺขิตฺติ

อตฺตานุทิกฺขิตฺติ ๖

ตสฺส เอวํ อโยนิโส มนสิการโเวเต ฉนฺนํ ทิกฺขิตฺตํ อภยตฺรา ทิกฺขิตฺติ อฺปปชฺชติ. ‘อตฺถิ เม อตฺตนา”ติ วา
อสฺส สจฺจโต เถตฺโต ทิกฺขิตฺติ อฺปปชฺชติ; ‘นตฺถิ เม อตฺตนา”ติ วา อสฺส สจฺจโต เถตฺโต ทิกฺขิตฺติ
อฺปปชฺชติ; ‘อตฺตนาถ อตฺตนาถํ สณฺชานามิ”ติ วา อสฺส สจฺจโต เถตฺโต ทิกฺขิตฺติ อฺปปชฺชติ;
‘อตฺตนาถ อนตฺตนาถํ สณฺชานามิ”ติ วา อสฺส สจฺจโต เถตฺโต ทิกฺขิตฺติ อฺปปชฺชติ; ‘อนตฺตนาถ
อตฺตนาถํ สณฺชานามิ”ติ วา อสฺส สจฺจโต เถตฺโต ทิกฺขิตฺติ อฺปปชฺชติ; อถ วา ปนสฺส เอวํ ทิกฺขิตฺติ โหติ
-- ‘โย เม อยํ อตฺตนา วโห เวเทโย ตตฺร ตตฺร กลยาณปาปกานํ กมฺมานํ วิปากํ ปฏฺฐิสฺสเวเตติ
โส โข ปน เม อยํ อตฺตนา นิจฺจโ จุโหว สสฺสโต อวิปริณามธมฺโม สสฺสตีสมํ ตเถว จสฺสตี”ติ. (ม ๒)

เมื่อปุถุชนนั้นมโนสิการอยู่โดยไม่แยกคายอย่างนี้ บรรดาทิกฺขิตฺติ ๖ ทิกฺขิตฺติอย่างใดอย่างหนึ่ง
ย่อมเกิดขึ้น ทิกฺขิตฺติโดยจริงโดยแท้ย่อมเกิดขึ้นแก่ปุถุชนนั้นว่า ตนของเรามีอยู่ หรือตนของเรา
ไม่มีอยู่ หรือว่า เราย่อมรู้จักตนด้วยตนเอง หรือว่า เราย่อมรู้จักสภาพมิใช่ตนด้วยตนเอง
หรือว่า เราย่อมรู้จักตนด้วยสภาพมิใช่ตน อีกอย่างหนึ่ง ทิกฺขิตฺติย่อมเกิดมีแก่ปุถุชนนั้นอย่างนี้ว่า
ตนของเราเป็นผู้สวดย ย่อมสวดยวิปากแห่งกรรมทั้งดีทั้งชั่ว ในอารมณ์นั้นๆ ก็ตนของเรา
นั้นเป็นของแน่นอน ยั่งยืน เทียงแท้ ไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา จักตั้งอยู่อย่างนั้น เสมอด้วย
สิ่งยั่งยืนแท้.

อตตนิ วา, ภิกขเว, สติ อตตนิยัม เม ตี อสสา”ติ? --“เอวံ, ภนฺเต”-- “อตตนิเย วา, ภิกขเว, สติ อตตนา เม ตี อสสา”ติ?--“เอวံ, ภนฺเต”--“อตตนิ จ, ภิกขเว, อตตนิเย จ สจฺจโต เถตโต อณุปลพฺภมาเน, ยมฺปิ ตํ ทิฏฺฐิจฺจุจฺจนํ -- ‘โส โลโก โส อตตนา, โส เปจฺจ ภวิสสामी นิจฺโจ ชฺวโ สสฺสโต อวิปริณามธมฺโม, สสฺสติสมํ ตเถว จสฺสामी”ติ -- นนายัม, ภิกขเว, เกวโล ปริปุโร พาลธมฺโม”ติ? (ม ๒๒)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่ออรรถตามืออยู่ สิ่งทีเื่องด้วยอรรถตาของเราทีเ่งมีอยู่หรือ? อย่างนั้นพระเจ้าข้า. ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อสิ่งทีเื่องด้วยอรรถตามืออยู่ อรรถตาของเราทีเ่งมีอยู่หรือ? อย่างนั้นพระเจ้าข้า. ดูกรภิกษุทั้งหลายเมื่ออรรถตาและสิ่งทีเื่องด้วยอรรถตาทีเ่งบุคคลถือเอาไม่ได้โดยความเป็นของจริง โดยความเป็นของแท้ เหตุแห่งทีเ่งทีเ่งว่า นั้น โลก, นั้น อตตนา, ในปรโลก เรานั้นจักเป็นผู้ทีเ่ง ย้งยืน คงทีเ่ง ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา จักตั้งอยู่ด้วยความทีเ่งอย่างนั้น ข้อนี้เป็พาลธรรมปริบูรณ์สิ้นเชิงมิใช่หรือ?

อิทํ วุจฺจติ, ภิกขเว, ทิฏฺฐิฉคตํ ทิฏฺฐิฉคหนํ ทิฏฺฐิกนฺตารํ ทิฏฺฐิจิวิสุทฺถํ ทิฏฺฐิวิปฺพนทิตํ ทิฏฺฐิสํโยชนํ. ทิฏฺฐิสํโยชนสํยฺยุตโต, ภิกขเว, อสฺสุตฺวา ปุณฺณชฺชโน น ปริมุจฺจติ ชาตียา ชราย มรณฺเน โสเกหิ ปรีเทเวหิ ทฺทุกฺเขหิ โทมนสฺเสหิ อุปาयाเสหิ; ‘น ปริมุจฺจติ ทฺทุกฺชฺสฺมา”ติ วทามิ.

เรากล่าวว่าทีเ่งทีเ่ง ชัฏคือทีเ่งทีเ่ง กัณดารคือทีเ่งทีเ่ง เสี้ยนหนามคือทีเ่งทีเ่ง ความดีนรณคือทีเ่งทีเ่ง สิ่งทีเ่งประกอบสัตัวไว้คือทีเ่งทีเ่ง ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่า ปุณฺณชฺชนผู้ไม่ได้สัดับ ผู้ประกอบด้วยทีเ่งทีเ่งสังโยชน ย่อมไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปรีเทวะ ทฺทุกฺชฺ โทมนัส และอุปายาส ย่อมไม่พ้นจากทฺทุกฺชฺ.

สฺสุตฺวา จ โข, ภิกขเว, อริยสวากโก -- อริยานํ ทสฺสาวี อริยธมฺมสฺส โกวิทฺโ อริยธมฺเม สุวินีโต สปุริสานํ ทสฺสาวี สปุริสธมฺมสฺส โกวิทฺโ สปุริสธมฺเม สุวินีโต -- มนสิกรณียเ ธมฺเม ปชานาติ อมนสิกรณียเ ธมฺเม ปชานาติ. โส มนสิกรณียเ ธมฺเม ปชานนฺโต อมนสิกรณียเ ธมฺเม ปชานนฺโต เย ธมฺมา น มนสิกรณียา เต ธมฺเม น มนสิ กรโรติ, เย ธมฺมา มนสิกรณียา เต ธมฺเม มนสิ กรโรติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ส่วนอริยสาวกผู้สัดับแล้ว ผู้เห็นพระอริยะทีเ่งทีเ่ง ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ได้รับความนำด้วยดีในธรรมของพระอริยะ ผู้เห็นสัปุบุรุษ ฉลาดในธรรมของสัปุบุรุษ ได้รับความนำด้วยดีในธรรมของสัปุบุรุษ ย่อมรู้ทั่วถึงธรรมทีเ่งควรมนสิการ และไม่ควรมนสิการ เมื่ออริยสาวกนั้นรู้ทั่วถึงธรรมทีเ่งควรมนสิการ และไม่ควรมนสิการ ย่อมไม่มนสิการธรรมทีเ่งไม่ควรมนสิการ และมนสิการธรรมทีเ่งควรมนสิการ.

โส ‘อิทํ ทุกฺขนฺ’ติ โยนิโส มนสิ กโรติ, ‘อัยํ ทุกฺขสมุทโย’ติ โยนิโส มนสิ กโรติ, ‘อัยํ
ทุกฺขนิโรธो’ติ โยนิโส มนสิ กโรติ, ‘อัยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา’ติ โยนิโส มนสิ กโรติ. ตสฺส เอวํ
โยนิโส มนสิ กโรติ ตีณิ สํโยชนานิ ปหีนนฺติ -- สกฺกายทิฏฺฐิ, วิจิจฺฉา, สึลฺลพฺพตฺปราคาสฺ. (ม ๒)

อริยสาวกนั้ ย่อมมนสิการโดยแยบคายว่า นี้ทุกฺข นี้เหตุให้เกิดทุกฺข นี้ความดับทุกฺข นี้
ปฏิบัติให้ถึงความดับทุกฺข เมื่ออริยสาวกนั้มนสิการอยู่โดยแยบคายอย่างนี้ สั้โยชน ๓ คือ
สั้กกายทิฏฺฐิ วิจิจฺฉา สึลฺลพฺพตฺปราคาส ย่อมเสื่อมสั้ไป.

อริยบุคคล

อริยบุคคล

เยสั้ ภิกฺขุณั้ ตีณิ สํโยชนานิ ปหีนานิ, สพฺเพ เต โสตาปนฺนา, อวินิปาตธมฺมา, นียตา สมุเพธิ
ปราคานา. (ม ๒๒)

ภิกฺษุเหล่าใดละสั้โยชน ๓ ประการได้แล้ว ภิกฺษุเหล่านั้นทั้งหมดเป็นพระโสดาบัน ผู้มีอันไม่
ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง มีปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

ปถพฺยา เอกฺรชฺเชน,
สพฺพลโลกาธิปจฺเจน,

สคฺคสฺส คมเนน วา.
โสตาปัตตติผลั้ วรึ. (ธ ๑๗๘)

โสดาปัตตติผล ประเสริฐกว่าความเป็นเอกราชาในแผ่นดิน กว่าความไปสู่สวรรค์ และกว่า
ความเป็นอธิบดีในโลกทั้งปวง.

กตโม จ บุคฺคโล สกฺทาคามี? อิธกฺจโจ บุคฺคโล ตินฺณั้ สํโยชนานั้ ปริกฺขยา รากโทสโมหานั้
ตณฺตุตฺตา สกฺทาคามี โหติ, สกิเทว อิมั้ โลกั้ อาคนฺตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตั้ กโรติ.

บุคคลที่ชื่อว่าสกฺทาคามีเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะความสั้ไปรอบแห่ง
สั้ญญะชนั้ทั้ง ๓ เพราะทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง เป็นสกฺทาคามี ยังจะมาสู่โลกนี้
คราวเดียวเท่านั้น แล้วทำที่สุดทุกฺขได้ บุคคลนี้เรียกวา สกฺทาคามี.

กตโม จ บุคฺคโล อนาคามี? อิธกฺจโจ บุคฺคโล ปญฺจนันั้ โอรมภาคิยานั้ สํโยชนานั้
ปริกฺขยา โอบปาติโก โหติ, ตตฺถ ปรีนิพฺพายี อนาวตฺตติธมฺโม ตสฺมา โลกา.

(บุคคล เอก นิเทศ ๔๐ ๔๑)

บุคคลชื่อว่าอนาคามีเป็นไหน บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคีย-
สังญโณชนทั้ง ๕ มีกำเนิดโอปปาติกะ ปรีนิพพานในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสนั้น มีอันไม่กลับ
มาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา.

กามโรคพญาปาหนัน อนวเสสปปหานาย ปฏิปนโน ปุคฺคโล อนาคามีผลสัจฉิกิริยาย ปฏิปนโน.
ยสฺส ปุคฺคลสฺส กามโรคพญาปาหนัน อนวเสสา ปหีนา -- อโย วุจฺจติ ปุคฺคโล “อนาคามี”.

บุคคลปฏิบัติแล้วเพื่อละไม่ให้เหลือซึ่งกามโรคและพญาบาท ปฏิบัติแล้วเพื่อทำให้แจ้งซึ่ง
อนาคามีผล กามโรคและพญาบาทอันบุคคลใดละได้หมดไม่มีเหลือ บุคคลนั้นเรียกว่า
อนาคามี.

รูปราคารูปราคมานุทฺตจฺจวิชฺชา ย อนวเสสปปหานาย ปฏิปนโน ปุคฺคโล อรหตฺตผลสัจฉิ-
กิริยาย ปฏิปนโน. ยสฺส ปุคฺคลสฺส รูปราโค อรูปราโค มาโน อุตฺตจฺจํ อวิชฺชา อนวเสสา ปหีนา
-- อโย วุจฺจติ ปุคฺคโล “อรห” . (ปุคฺคล เอก นิเทศ ๔๙๕๐)

บุคคลปฏิบัติแล้ว เพื่อไม่ให้เหลือซึ่งรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุตฺตจฺจํ และอวิชชา ปฏิบัติ
แล้วเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอรหตฺตผล รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุตฺตจฺจํ อวิชชา อันบุคคลใดละ
ได้หมดไม่มีเหลือ บุคคลนี้เรียกว่า อรหันต์.

อิเม ทส สํโยชนานิ นาม: สกฺกายทิฏฺฐิ วิจิกิจฺจ สัลฺลพฺตปฺรามาโส กามราโค
พฺยาปาโท รูปราโค อรูปราโค มาโน อุตฺตจฺจํ อวิชฺชา. (ฃาณตฺติโลก เถร)

สํกกายทิฏฺฐิ วิจิกิจฺจ สัลฺลพฺตปฺรามาส กามโรค พยาบาท รูปราคะ
อรูปราคะ มานะ อุตฺตจฺจํ อวิชชา เหล่านี้ ชื่อว่า สํโยชน์ ๑๐ .

สมมาทิฏฺฐิ

สํมมาทิฏฺฐิ

สมมาทิฏฺฐิปปหํ, ภิกฺขเว, ทฺวายํ วทามิ -- อตฺถิ, ภิกฺขเว, สมมาทิฏฺฐิ สาสฺวา ปุณฺณภาตฺติยา
อุปธิเวปกฺกา; อตฺถิ, ภิกฺขเว, สมมาทิฏฺฐิ อริยา อนาสฺวา โลกุตฺตรา มคฺคํคา.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวสํมมาทิฏฺฐิว่ามี ๒ อย่าง คือ

สํมมาทิฏฺฐิที่ยังเป็นสาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ อำนวยวิบากแก่ขันธ อย่างหนึ่ง

สํมมาทิฏฺฐิของพระอริยะ ที่เป็นอนาสวะ เป็นโลกุตฺตระ เป็นองค์มรรค อย่างหนึ่ง.

กตมา จ, ภิกขเว, สัมมาทิฏฐิ สาสวา ปุณณภาคิยา อุปธิเวปกกา ? ‘อตฺถิ ทินฺนํ, อตฺถิ ยิฏฺฐํ,
อตฺถิ หุตํ, อตฺถิ สุกตทุกกภูณํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก, อตฺถิ อยํ โลโก, อตฺถิ ปโร โลโก,
อตฺถิ มาตา, อตฺถิ ปิตา, อตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา, อตฺถิ โลเก สมณพฺรหฺมณา สมนฺคคฺตา
สุมฺมาปฺปฏิปนฺนา เย อิมญจ โลกํ ปฺรญจ โลกํ สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ปเวเทนฺตี’ติ --
อຍံ, ภิกขเว, สัมมาทิฏฐิ สาสวา ปุณณภาคิยา อุปธิเวปกกา.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัมมาทิฏฐิที่ยังเป็นสาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ อำนาจวิบากแก่ขันธ เป็น
ไฉน คือ ความเห็นดังนี้ว่า ทานที่ให้มืผล, ยัญที่บูชา (สาธารณทาน) มีผล, การพลีกรรม
บวงสรวง (สักการะต้อนรับแขก ญาติ ผู้มีคุณ) มีผล, ผลวิบากของกรรมที่ทำความชั่วแล้วมีอยู่,
(สัตว์ที่ตายจากภพที่แล้วมาเกิดใน) โลกนี้มี, (สัตว์ที่ตายจากโลกนี้แล้วไปเกิดใน) โลกหน้า
มี, (การปฏิบัติใน) มารดามี (ผล), (การปฏิบัติใน) บิดามี (ผล), สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะ (เคลื่อน
จากภพก่อนมาเกิด) มี, สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้ดำเนินชอบ ปฏิบัติชอบ แล้วประกาศโลกนี้
โลกหน้าให้แจ่มแจ้ง เพราะรู้อย่างด้วยตนเองในโลกมีอยู่ นี่คือสัมมาทิฏฐิที่ยังเป็นสาสวะ เป็น
ส่วนแห่งบุญ อำนาจวิบากแก่ขันธ.

กตมา จ, ภิกขเว, สัมมาทิฏฐิ อริยา อนาสวา โลกุตฺตฺรา มคฺคํคา? ยา โข, ภิกขเว, อริย-
จิตฺตสฺส อนาสวจิตฺตสฺส อริยมคฺคสมฺภวโน อริยมคฺคํ ภาวยโต ปญฺญา ปญฺณินฺหริยํ ปญฺญาพลํ
ธมฺมวิจยสมฺโพชฃงฺโก สัมมาทิฏฐิ มคฺคํคํ -- อຍံ วุจฺจติ, ภิกขเว, สัมมาทิฏฐิ อริยา อนาสวา
โลกุตฺตฺรา มคฺคํคา.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาทิฏฐิของพระอริยะที่เป็นอนาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรค
เป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ธมมวิจยสัมโพชฃงค์ ความ
เห็นชอบ องค์แห่งมรรค ของภิกษุผู้มีจิตไกลข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ พรั่งพร้อมด้วย
อริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่ นี้แล คือสัมมาทิฏฐิของพระอริยะที่เป็นอนาสวะ เป็นโลกุตตระ
เป็นองค์มรรค.

โย มิจฺฉาทิฏฺฐิยา ปหานาย วายมติ, สัมมาทิฏฺฐิยา อุปสมฺปทาย, สุวาสุส โหติ สุมฺมาวายาโม.
โส สโต มิจฺฉาทิฏฺฐิ ปชฺหติ, สโต สัมมาทิฏฺฐิ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ, สาสฺส โหติ สุมฺมาสติ. อิติยเม
ตโย ธมฺมา สัมมาทิฏฺฐิ อนุปริชาวนฺติ อนุปริวตฺตนฺติ,
เสยฺยถิทํ -- สัมมาทิฏฺฐิ, สุมฺมาวายาโม, สุมฺมาสติ. (ม ๑๑๗)

ภิกษุนั้นย่อพยายามเพื่อละมิจฉาทิฏฐิ เพื่อบรรลุสัมมาทิฏฐิ ความพยายามของเขานั้น เป็น
สัมมาวายามะ ภิกษุนั้นมีสติละมิจฉาทิฏฐิได้ มีสติบรรลุสัมมาทิฏฐิ อยู่ สติของเขานั้นเป็น
สัมมาสติ ด้วยอาการนี้ ธรรม ๓ ประการนี้ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาวายามะ สัมมาสติ ย่อม
ห้อมล้อมเป็นไปตามสัมมาทิฏฐิของภิกษุนั้น.

อตฺถิ ปน โภโต โคตมสฺส กิณฺจิ ทิณฺฺจิคตฺน”ติ? “ทิณฺฺจิคตฺนฺติ โข, วจฺจ, อปฺนิตฺเมตฺตํ ตถาคตฺสฺส. ทิณฺฺจิชฺเชตฺตํ, วจฺจ, ตถาคเตน -- ‘อิติ รูปํ, อิติ รูปสฺส สมุทฺโย, อิติ รูปสฺส อตฺถงฺคโม; อิติ เวทนา, อิติ เวทนาย สมุทฺโย, อิติ เวทนาย อตฺถงฺคโม; อิติ สญฺญา, อิติ สญฺญาย สมุทฺโย, อิติ สญฺญาย อตฺถงฺคโม; อิติ สงฺขารา, อิติ สงฺขารานํ สมุทฺโย, อิติ สงฺขารานํ อตฺถงฺคโม; อิติ วิญฺญาณํ, อิติ วิญฺญาณสฺส สมุทฺโย, อิติ วิญฺญาณสฺส อตฺถงฺคโม”ติ. ตสฺมา ตถาคโต สพฺพมณฺเฑิตานํ สพฺพมถิตานํ สพฺพาทฺการมมํการมานานุสฺยานํ ขยา วิราคา นิโรธา จาคา ปฏินิสฺสคฺคา อณุปาทา วิมุตฺโตติ วทามิ”ติ. (ม ๗๒)

ก็ความเห็นอะไรๆ ของท่านพระโคตมมีอยู่บ้างหรือ. ดูกรวัจจะ ก็คำว่าคุณเห็นดั่งนี้นั่น ตถาคตกำจัดเสียแล้ว ดูกรวัจจะ ก็ตถาคตเห็นแล้วว่า ดั่งนี้รูป ดั่งนี้ความเกิดแห่งรูป ดั่งนี้ ความดับแห่งรูป ดั่งนี้เวทนา ดั่งนี้ความเกิดแห่งเวทนา ดั่งนี้ความดับแห่งเวทนา ดั่งนี้สัญญา ดั่งนี้ความเกิดแห่งสัญญา ดั่งนี้ความดับแห่งสัญญา ดั่งนี้สังขาร ดั่งนี้ความเกิดแห่งสังขาร ดั่งนี้ความดับแห่งสังขาร ดั่งนี้วิญญาณ ดั่งนี้ความเกิดแห่งวิญญาณ ดั่งนี้ความดับแห่ง วิญญาณ เพราะฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า ตถาคตพ้นวิเศษแล้ว เพราะความสิ้นไป เพราะความ คลายกำหนด เพราะดับสนิท เพราะสละ เพราะปล่อย เพราะไม่ถือมั่น ซึ่งความสำคัญทั้งปวง ซึ่งความต้องการทั้งปวง ซึ่งความถือว่าเราว่าของเรา และความถือตัวอันนอนเนื่อง (แอบอาศัย) อยู่ในสันดานทั้งปวง.

ติลกฺขณํ ไตรลัทธิ

อุปาทา วา, ภิกฺขเว, ตถาคตานํ อณุปาทา วา ตถาคตานํ, จิตฺวา สฺวา ธาตุ ฐมฺมภูจิจิตฺตา ฐมฺมเนียมตา. สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา. ตํ ตถาคโต อภิสมฺพุชฺฌติ อภิสเมติ. อภิสมฺ พุชฺฌิตฺวา อภิสเมตฺวา อจฺจิกฺขติ เทเสติ ปญฺญาเปติ ปญฺญเปติ วิวรติ วิวชติ อุตฺตานิกโรติ -- ‘สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา”ติ.

อุปาทา วา, ภิกฺขเว, ตถาคตานํ อณุปาทา วา ตถาคตานํ, จิตฺวา สฺวา ธาตุ ฐมฺมภูจิจิตฺตา ฐมฺมเนียมตา. สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา. ตํ ตถาคโต อภิสมฺพุชฺฌติ อภิสเมติ. อภิสมฺ พุชฺฌิตฺวา อภิสเมตฺวา อจฺจิกฺขติ เทเสติ ปญฺญาเปติ ปญฺญเปติ วิวรติ วิวชติ อุตฺตานิกโรติ -- ‘สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา”ติ.

อุปาทา วา, ภิกฺขเว, ตถาคตานํ อณุปาทา วา ตถาคตานํ, จิตฺวา สฺวา ธาตุ ฐมฺมภูจิจิตฺตา ฐมฺมเนียมตา. สพฺเพ ฐมฺมา อนตฺตา. ตํ ตถาคโต อภิสมฺพุชฺฌติ อภิสเมติ. อภิสมฺ พุชฺฌิตฺวา อภิสเมตฺวา อจฺจิกฺขติ เทเสติ ปญฺญาเปติ ปญฺญเปติ วิวรติ วิวชติ อุตฺตานิกโรติ -- ‘สพฺเพ ฐมฺมา อนตฺตา”ติ. (อ ๓.๑๓๗)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะตถาคตอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่อุบัติขึ้นก็ตาม ชาติุนั้น คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้นเอง สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ตถาคตตรัสรู้ บรรลุชาติุนั้น ครั้นแล้ว จึงบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้เข้าใจง่ายว่า ‘สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง’ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะตถาคตอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่อุบัติขึ้นก็ตาม ชาติุนั้น คือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้นเอง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ตถาคตตรัสรู้ บรรลุชาติุนั้น ครั้นแล้ว จึงบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้เข้าใจง่ายว่า ‘สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์’ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะตถาคตอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่อุบัติขึ้นก็ตาม ชาติุนั้น คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้นเอง ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ตถาคตตรัสรู้ บรรลุชาติุนั้น ครั้นแล้ว จึงบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้เข้าใจง่ายว่า ‘ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา.’

รูป, ภิกขเว, นิจจํ ชฺวํ สสฺสํ อวิปริณามธมฺมํ นตฺถิสฺสมมตํ โลกํ ปณฺหิตานํ; อหฺมปิ ตํ ‘นตฺถิ’ติ วทามิ. เวทนา... สญฺญา... สังขาร... วิญฺญาณํ นิจจํ ชฺวํ สสฺสํ อวิปริณามธมฺมํ นตฺถิสฺสมมตํ โลกํ ปณฺหิตานํ; อหฺมปิ ตํ ‘นตฺถิ’ติ วทามิ. อิหํ โข, ภิกขเว, นตฺถิสฺสมมตํ โลกํ ปณฺหิตานํ; อหฺมปิ ตํ ‘นตฺถิ’ติ วทามิ”. (สํ ๒๒.๔๔)

รูปที่เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา บัณฑิตในโลกสมมติว่า ไม่มี แม้เราก็กล่าวรูปนั้นว่า ไม่มี, เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณที่เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา โลกสมมติว่า ไม่มี แม้เราก็กล่าววิญญาณนั้นว่า ไม่มี ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี้แหละที่บัณฑิตในโลกสมมติว่า ไม่มี ซึ่งเราก็กล่าวว่า ไม่มี.

อฏฺฐจฺานเมตฺ, ภิกขเว, อนวกาโส ยํ ทิฏฺฐิสฺสมปฺนโน ปุคฺคโล กณฺจิ ธมฺมํ อตฺตโต อูปคฺจฺเจยฺ. เนตฺ จานํ วิชฺชติ. จานณฺจ โข เอตํ, ภิกขเว, วิชฺชติ ยํ ปุคฺชฺชนโน กณฺจิ ธมฺมํ อตฺตโต อูปคฺจฺเจยฺ. จานเมตฺ วิชฺชติ. (อํ ๑.๒๖๘-๒๗๗)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฐิ จะพึงยึดถือธรรมใดๆ โดยความเป็นตนนั้น มิใช่ฐานะ มิใช่โอกาสที่จะมีได้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย แต่ข้อที่ปุถุชนจะพึงยึดถือธรรมใดๆ โดยความเป็นตนนั้น เป็นฐานะที่จะมีได้.

อตตานุทิมุจิจิ ออตตานุทิมุจิจิ

ตตฺรานนุท, โย โส เอวมาห -- ‘เวทนา เม อตฺตา’ติ, โส เอวมสฺส วจนีโย -- ‘ติสฺโส โข อิมา, อาวุโส, เวทนา -- สฺสา เวทนา ทฺกฺขา เวทนา อทุกฺขมสฺสา เวทนา. อิมาสฺ โข ตฺวํ ติสฺสนนฺ เวทนานํ กตมํ อตฺตโต สมนุปลฺสสี’ติ? ยสฺมี, อานนุท, สมเย สฺขํ เวทนํ เวเทติ, เนว ตสฺมี สมเย ทฺกฺขํ เวทนํ เวเทติ, น อทุกฺขมสฺขํ เวทนํ เวเทติ; สฺขํเยว ตสฺมี สมเย เวทนํ เวเทติ. ยสฺมี, อานนุท, สมเย ทฺกฺขํ เวทนํ เวเทติ, เนว ตสฺมี สมเย สฺขํ เวทนํ เวเทติ, น อทุกฺขมสฺขํ เวทนํ เวเทติ; ทฺกฺขํเยว ตสฺมี สมเย เวทนํ เวเทติ. ยสฺมี, อานนุท, สมเย อทุกฺขมสฺขํ เวทนํ เวเทติ, เนว ตสฺมี สมเย สฺขํ เวทนํ เวเทติ, น ทฺกฺขํ เวทนํ เวเทติ; อทุกฺขมสฺขํเยว ตสฺมี สมเย เวทนํ เวเทติ.

บรรดาความเห็น ๓ อย่างนั้น ผู้ที่กล่าวอย่างนี้ว่า เวทนาเป็นอตตตาของเรา เขาจะพึงถูกซักถามอย่างนี้ว่า อาวุโส เวทนามี ๓ อย่างนี้ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา บรรดาเวทนา ๓ ประการนี้ ท่านแลเห็นอันไหนโดยความเป็นอตตตา อานนุท ในสมัยใด อตตตาเสวยสุขเวทนา ในสมัยนั้น ไม่ได้เสวยทุกขเวทนา ไม่ได้เสวยอทุกขมสุขเวทนา คงเสวยแต่สุขเวทนาอย่างเดียวก่อนนั้น ในสมัยใด อตตตาเสวยทุกขเวทนา ไม่ได้เสวยสุขเวทนา ไม่ได้เสวยอทุกขมสุขเวทนา คงเสวยแต่ทุกขเวทนาอย่างเดียวก่อนนั้น ในสมัยใด อตตตาเสวยอทุกขมสุขเวทนา ในสมัยนั้นไม่ได้เสวยสุขเวทนา ไม่ได้เสวยทุกขเวทนา คงเสวยแต่อทุกขมสุขเวทนาอย่างเดียวก่อนนั้น.

สุขาปิ โข, อานนุท, เวทนา อนิจฺจา สงฺขตา ปฏิจฺจสมุပ္ฺปนฺนา ขยตฺตมา วยตฺตมา วิราคตฺตมา นิโรธตฺตมา. ทฺกฺขาปิ โข, อานนุท, เวทนา อนิจฺจา สงฺขตา ปฏิจฺจสมุပ္ฺปนฺนา ขยตฺตมา วย- ตฺตมา วิราคตฺตมา นิโรธตฺตมา. อทุกฺขมสฺสาปิ โข, อานนุท, เวทนา อนิจฺจา สงฺขตา ปฏิจฺจสมุပ္ฺปนฺนา ขยตฺตมา วยตฺตมา วิราคตฺตมา นิโรธตฺตมา. ตสฺส สฺขํ เวทนํ เวทียมานสฺส ‘เอโส เม อตฺตา’ติ โหติ. ตสฺสาเยว สฺสาเย เวทนาย นิโรธา ‘พฺยคา เม อตฺตา’ติ โหติ. ทฺกฺขํ เวทนํ เวทียมานสฺส ‘เอโส เม อตฺตา’ติ โหติ. ตสฺสาเยว ทฺกฺขาเย เวทนาย นิโรธา ‘พฺยคา เม อตฺตา’ติ โหติ. อทุกฺขมสฺส เวทนํ เวทียมานสฺส ‘เอโส เม อตฺตา’ติ โหติ. ตสฺสาเยว อทุกฺขม สฺสาเย เวทนาย นิโรธา ‘พฺยคา เม อตฺตา’ติ โหติ. อิติ โส ทิฏฺฐเจว ตฺตเม อนิจฺจสฺสทฺกฺขโวกิณฺณํ ออุปาทายตฺตมํ อตฺตानํ สมนุปลฺสสมาโน สมนุปลฺสติ, โย โส เอวมาห -- ‘เวทนา เม อตฺตา’ติ. ตสฺมาติหानนุท, เอเตน เปตํ นกฺขมติ -- ‘เวทนา เม อตฺตา’ติ สมนุปลฺสสิตุํ.

ดูกรอานนุท เวทนาแม้ที่เป็นสุขก็ดี แม้ที่เป็นทุกข์ก็ดี แม้ที่เป็นอทุกขมสุขก็ดี ล้วนไม่เที่ยง เป็นเพียงปัจจัยปรุงแต่งขึ้น มีความสั้น ความเสื่อม ความคลาย และความดับไปเป็นธรรมดา

เมื่อเขาเสวยสุขเวทนา ย่อมมีความเห็นว่า นี่เป็นอัตตาของเรา ต่อเมื่อสุขเวทนาอันนั้นดับไป จึงมีความเห็นว่า อัตตาของเราดับไปแล้ว เมื่อเสวยทุกขเวทนา ย่อมมีความเห็นว่า นี่เป็นอัตตาของเรา ต่อเมื่อทุกขเวทนาอันนั้นแลดับไป จึงมีความเห็นว่า อัตตาของเราดับไปแล้ว เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนา ย่อมมีความเห็นว่า นี่เป็นอัตตาของเรา ต่อเมื่ออทุกขมสุขเวทนาอันนั้นแลดับไป จึงมีความเห็นว่า อัตตาของเราดับไปแล้ว ผู้ที่กล่าวอย่างนี้ว่า เวทนาเป็นอัตตาของเรานั้น เมื่อแลเห็นอัตตา ย่อมแลเห็นเวทนาอันไม่เที่ยง เคลื่อนกลับไปด้วยสุขและทุกข์ มีความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา เป็นอัตตาในปัจจุบันเท่านั้น เพราะเหตุนี้แหละ อานนท์ ข้อนี้จึงยังไม่ควรที่จะแลเห็นว่าเป็นอัตตาของเรา.

ตตฺรานนฺท, โย โส เอวมาห -- ‘น เหว โข เม เวทนา อตฺตา, อปฺปฏฺฐิสฺสเวทโน เม อตฺตา’ติ, โส เอวมสฺส วจฺนีโย -- ‘ยตฺถ ปนาวุโส, สพฺพโส เวยฺยิตํ นตฺถิ อปิ นฺุ โข, ตตฺถ ‘อยมฺหมสฺมิมิ’”ติ ลียา””ติ ? “โน เหวตํ, ภาเนเต”. “ตสฺมาติหานนฺท, เอเตน เปตํ นกฺขมฺติ -- ‘น เหว โข เม เวทนา อตฺตา, อปฺปฏฺฐิสฺสเวทโน เม อตฺตา’ติ สมนุปลฺลิตฺตุ. (ที่ ๑๕)

แม้ด้วยคำดังกล่าวแล้วนี้ ผู้ที่กล่าวอย่างนี้ว่า เวทนาไม่ใช่อัตตาของเรา อัตตาของเราไม่ต้องเสวยเวทนา เขาจะพึงถูกชักจูงอย่างนี้ว่า ถ้าการเสวยเวทนาไม่มีโดยประการทั้งปวงในที่ใด ในที่นั้น ยังจะเกิดอหังการว่า ‘นี่คือเรา’ ได้หรือ? ไม่ได้พระเจ้าข้า. เพราะเหตุนี้แหละ อานนท์ ข้อนี้จึงยังไม่ควรที่จะแลเห็นว่าเป็นอัตตาของเรา อัตตาของเราไม่ต้องเสวยเวทนา.

จกฺขุ อตฺตา”ติ โย วเทยฺย ตํ น อฺุปฺปชฺชติ. จกฺขุสฺส อฺุปฺปาโทปิ วโยปิ ปณฺณายติ. ยสฺส โข ปน อฺุปฺปาโทปิ วโยปิ ปณฺณายติ, ‘อตฺตา เม อฺุปฺปชฺชติ จ เวติ จา”ติ อิจฺจสฺส เอวมาคตํ โหติ. ตสฺมา ตํ น อฺุปฺปชฺชติ -- ‘จกฺขุ อตฺตา”ติ โย วเทยฺย. อิติ จกฺขุ อนตฺตา.

ผู้ใดกล่าวอย่างนี้ว่า จักขุเป็นอัตตา คำของผู้นั้นฟังไม่ขึ้น จักขุย่อมปรากฏแม้ความเกิดแม้ความเสื่อม ก็สิ่งใดแล ปรากฏแม้ความเกิด แม้ความเสื่อม สิ่งนั้นต้องกล่าวได้อย่างนี้ว่า อัตตาของเราเกิดขึ้นและเสื่อมไป เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่าจักขุเป็นอัตตานั้นจึงฟังไม่ขึ้น ด้วยประการฉะนี้ จักขุจึงเป็นอนัตตา.

‘รฺฐปา อตฺตา”ติ โย วเทยฺย ตํ น อฺุปฺปชฺชติ. รฺฐปานํ อฺุปฺปาโทปิ วโยปิ ปณฺณายติ. ยสฺส โข ปน อฺุปฺปาโทปิ วโยปิ ปณฺณายติ, ‘อตฺตา เม อฺุปฺปชฺชติ จ เวติ จา”ติ อิจฺจสฺส เอวมาคตํ โหติ. ตสฺมา ตํ น อฺุปฺปชฺชติ -- ‘รฺฐปา อตฺตา”ติ โย วเทยฺย. อิติ จกฺขุ อนตฺตา, รฺฐปา อนตฺตา.

ผู้ใดกล่าวว่า รูปเป็นอัตตา คำของผู้นั้นฟังไม่ขึ้น รูปย่อมปรากฏแม้ความเกิด แม้ความเสื่อม ก็สิ่งใดแล ปรากฏแม้ความเกิด แม้ความเสื่อม สิ่งนั้นต้องกล่าวได้อย่างนี้ว่า อัตตาของเรา

เกิดขึ้นและเสื่อมไป เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่ารูปเป็นอัตตานั้นจึงฟังไม่ขึ้น ด้วยประการ
ฉะนี้ จักขุจึงเป็นอนัตตา รูปจึงเป็นอนัตตา.

‘จกขุวิญญาณํ อตฺตาทิ โย วทฺเขย ตํ น อุปฺปชฺชติ. จกขุวิญญาณสฺส อุปฺปาโทปิ วโยปิ
ปญฺญาติ. ยสฺส โข ปน อุปฺปาโทปิ วโยปิ ปญฺญาติ, ‘อตฺตาท เม อุปฺปชฺชติ จ เวติ จา’ติ
อิจฺจสฺส เอวมาคตํ โหติ. ตสฺมา ตํ น อุปฺปชฺชติ -- ‘จกขุวิญญาณํ อตฺตาทิ โย วทฺเขย.
อิติ จกขุ อนตฺตาท, รูปา อนตฺตาท, จกขุวิญญาณํ อนตฺตาท.

ผู้ใดกล่าวว่า จักขุวิญญาณเป็นอัตตา คำของผู้ที่ฟังไม่ขึ้น จักขุวิญญาณย่อมปรากฏแม้
ความเกิด แม้ความเสื่อม ก็สิ่งใดแลปรากฏแม้ความเกิด แม้ความเสื่อม สิ่งนั้นต้องกล่าวได้
อย่างนี้ว่า อัตตาของเราเกิดขึ้นและเสื่อมไป เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่าจักขุวิญญาณ
เป็นอัตตานั้นจึงฟังไม่ขึ้น ด้วยประการฉะนี้ จักขุจึงเป็นอนัตตา รูปจึงเป็นอนัตตา จักขุ
วิญญาณจึงเป็นอนัตตา.

‘จกขุสมฺผลสฺส อตฺตาทิ โย วทฺเขย ตํ น อุปฺปชฺชติ. จกขุสมฺผลสฺส อุปฺปาโทปิ วโยปิ
ปญฺญาติ. ยสฺส โข ปน อุปฺปาโทปิ วโยปิ ปญฺญาติ, ‘อตฺตาท เม อุปฺปชฺชติ จ เวติ จา’ติ
อิจฺจสฺส เอวมาคตํ โหติ. ตสฺมา ตํ น อุปฺปชฺชติ -- ‘จกขุสมฺผลสฺส อตฺตาทิ โย วทฺเขย.
อิติ จกขุ อนตฺตาท, รูปา อนตฺตาท, จกขุวิญญาณํ อนตฺตาท, จกขุสมฺผลสฺส อนตฺตาท.

ผู้ใดกล่าวว่า จักขุสัมผัสเป็นอัตตา คำของผู้ที่ฟังไม่ขึ้น จักขุสัมผัสย่อมปรากฏแม้ความเกิด
แม้ความเสื่อม ก็สิ่งใดแล ปรากฏแม้ความเกิด แม้ความเสื่อม สิ่งนั้นต้องกล่าวได้
อย่างนี้ว่า อัตตาของเราเกิดขึ้นและเสื่อมไป เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่าจักขุสัมผัสเป็นอัตตานั้นจึง
ฟังไม่ขึ้น ด้วยประการฉะนี้ จักขุจึงเป็นอนัตตา รูปจึงเป็นอนัตตา จักขุวิญญาณจึงเป็นอนัตตา
จักขุสัมผัสจึงเป็นอนัตตา.

‘เวทนา อตฺตาทิ โย วทฺเขย ตํ น อุปฺปชฺชติ. เวทนาย อุปฺปาโทปิ วโยปิ ปญฺญาติ. ยสฺส โข
ปน อุปฺปาโทปิ วโยปิ ปญฺญาติ, ‘อตฺตาท เม อุปฺปชฺชติ จ เวติ จา’ติ อิจฺจสฺส เอวมาคตํ โหติ.
ตสฺมา ตํ น อุปฺปชฺชติ -- ‘เวทนา อตฺตาทิ โย วทฺเขย. อิติ จกขุ อนตฺตาท, รูปา อนตฺตาท,
จกขุวิญญาณํ อนตฺตาท, จกขุสมฺผลสฺส อนตฺตาท, เวทนา อนตฺตาท.

ผู้ใดกล่าวว่า เวทนาเป็นอัตตา คำของผู้ที่ฟังไม่ขึ้น เวทนาย่อมปรากฏแม้ความเกิด แม้
ความเสื่อม ก็สิ่งใดแล ปรากฏแม้ความเกิด แม้ความเสื่อม สิ่งนั้นต้องกล่าวได้
อย่างนี้ว่า อัตตา ของเราเกิดขึ้นและเสื่อมไป เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่าเวทนาเป็นอัตตานั้นจึงฟังไม่ขึ้น
ด้วยประการฉะนี้ จักขุจึงเป็นอนัตตา รูปจึงเป็นอนัตตา จักขุวิญญาณจึงเป็นอนัตตา จักขุ
สัมผัสจึงเป็นอนัตตา เวทนาจึงเป็นอนัตตา.

‘ตณฺหา อตฺตทา’ติ โย วทฺเขยฺย ตํ น อุปฺปชฺชติ. ตณฺหาเย อุปฺปาโทปิ วโยปิ ปณฺณายติ. ยสฺส โข ปน อุปฺปาโทปิ วโยปิ ปณฺณายติ, ‘อตฺตทา เม อุปฺปชฺชติ จ เวติ จา’ติ อิจฺจสฺส เอวมาคตํ โหติ. ตสฺมา ตํ น อุปฺปชฺชติ -- ‘ตณฺหา อตฺตทา’ติ โย วทฺเขยฺย. อิติ จกฺขุ อนตฺตทา, รุปา อนตฺตทา, จกฺขุวิญฺญาณํ อนตฺตทา, จกฺขุสมฺผลฺโส อนตฺตทา, เวทนา อนตฺตทา, ตณฺหา อนตฺตทา.... อิติ มโน อนตฺตทา, ฌมฺมา อนตฺตทา, มโนวิญฺญาณํ อนตฺตทา, มโนสมฺผลฺโส อนตฺตทา, เวทนา อนตฺตทา, ตณฺหา อนตฺตทา. (ม ๑๔๘)

ผู้ใดกล่าวว่า ตัณหาเป็นอัตตทา คำของผู้ที่นั้นฟังไม่ขึ้น ตัณหาย่อมปรากฏแม้ความเกิด แม้ความเสื่อม ก็สิ่งใดแล ปรากฏแม้ความเกิด แม้ความเสื่อม สิ่งนั้นต้องกล่าวได้โดยนัยว่า อัตตทาของเราเกิดขึ้นและเสื่อมไป เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่าตัณหาเป็นอัตตทานั้นจึงฟังไม่ขึ้น ด้วยประการฉะนี้ จักขุจึงเป็นอนัตตทา รูปจึงเป็นอนัตตทา จักขุวิญญาณจึงเป็นอนัตตทา จักขุสัมผัสจึงเป็นอนัตตทา เวทนาจึงเป็นอนัตตทา ตัณหาจึงเป็นอนัตตทา... ใจจึงเป็นอนัตตทา ธรรมารมณจึงเป็นอนัตตทา มโนวิญญาณจึงเป็นอนัตตทา มโนสัมผัสจึงเป็นอนัตตทา เวทนาจึงเป็นอนัตตทา ตัณหาจึงเป็นอนัตตทา.

วํ, ภิกฺขเว, อสฺสุตฺวา ปุณฺณชฺชเน อิมํ จาตุมหากฺกุตฺติกํ กายํ อตฺตโต อุปกฺจเฉยฺย, น ตเวว จิตฺตํ. ตํ กิสฺส เหตุ? ทิสฺสตายํ, ภิกฺขเว, จาตุมหากฺกุตฺติโก กายเ อเอกมฺปิ วสฺสํ ติฏฺฐจฺจมาโน ทเวปิ วสฺसानิ ติฏฺฐจฺจมาโน ตีณฺปิ จตฺตาริปิ ทสฺปิ วิสฺติปิ ตีสมฺปิ จตฺตาทิสฺมฺปิ ปณฺณาสมฺปิ วสฺसानิ ติฏฺฐจฺจมาโน วสฺสสฺตมฺปิ ติฏฺฐจฺจมาโน, ภียโยปิ ติฏฺฐจฺจมาโน. ยถจ โข เอตํ, ภิกฺขเว, วุจฺจติ จิตฺตํ อิติปิ, มโน อิติปิ, วิญฺญาณํ อิติปิ, ตํ รตฺติยา จ ทิวสฺสจ จ อณฺณทเว อุปฺปชฺชติ อณฺณํ นิสฺรุณฺณติ.

(สํ ๑๒.๖๒)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ปุณฺณชฺชเนผู้มีได้สติ จะพึงเข้าไปยึดถือเอาร่างกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหากุต ๔ นี้ โดยความเป็นตน ยังดีกว่า แต่จะเข้าไปยึดถือเอาจิตโดยความเป็นตนนั้นไม่ดีเลย ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะร่างกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหากุตทั้ง ๔ นี้ เมื่อดำรงอยู่ปีหนึ่งบ้าง สองปีบ้าง สามปีบ้าง สี่ปีบ้าง ห้าปีบ้าง สิบบ้าง ยี่สิบบ้าง สามสิบบ้าง สี่สิบบ้าง ห้าสิบบ้าง ร้อยปีบ้าง ยิ่งกว่าร้อยปีบ้าง ย่อมปรากฏ แต่สิ่งใดที่เขาเรียกกันว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง สิ่งนั้นที่เกิดกลางวันก็ดับกลางวัน ที่เกิดกลางคืนก็ดับกลางคืน.

ตสฺมาติห, ภิกฺขเว, ยํ กิณฺณจฺจ รูปํ อตีตํ นาคตฺตปฺจฺจอุปฺปนฺนํ อชฺชตฺตํ วา พหิทฺธา วา โอฟาริโก วา สฺขุมนํ วา หีนํ วา ปณฺธิตํ วา ยํ ทูเร สนฺตติเก วา, สพฺพํ รูปํ -- ‘เนตํ มม, เนโสหฺมสมฺมิ, น เมโส อตฺตทา’ติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปณฺณาย ทฏฺฐพฺพํ. ยา กาจิ เวทนา... ยา กาจิ สณฺณวา ... เย เกจิ สงฺขารา... ยํ กิณฺณจฺจ วิญฺญาณํ อตีตํ นาคตฺตปฺจฺจอุปฺปนฺนํ อชฺชตฺตํ วา พหิทฺธา วา

โอฟาริกั วา สุขุมั วา หีนั วา ปณัตั วา ยั ทูเร สหุติเก วา, สพพั วิญญาณั -- ‘เนตัง มม, เนโสหมสมิ, น เมโส อตตะ’ติ เอวเมตัง ยถาภูตัง สมมบปญญาเย ทฏฐพพั. (ลั ๒๒.๕๙)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นแหละ รูปอย่างใดอย่างหนึ่งทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ทั้งที่อยู่ในที่ไกลหรือที่ใกล้ รูปทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั้นไม่ใช่ของเรา นั้นไม่ใช่เรา นั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง... สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง... สังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง... วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ทั้งที่อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ วิญญาณทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลาย พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั้นไม่ใช่ของเรา นั้นไม่ใช่เรา นั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา.

อดีตอนาคตปัจจุบัน อดีตอนาคตปัจจุบัน

‘สเจ ตัง, จิตต, เอวั ปุจฺเจยฺย -- ‘อโหสิ ตวั อดีตมทฺธานัง, น ตวั นาโหสิ; ภวิสฺสสิ ตวั อนาคตมทฺธานัง, น ตวั น ภวิสฺสสิ; อตฺถิ ตวั เอตฺรหิ, น ตวั นตฺถิ’ติ, เอวั ปุญฺโจ ตวั, จิตต, กิณฺติ พุยากรเยยาสี’ติ?... เอวั ปุญฺโจ อหัง, ภนฺเต, เอวั พุยากรเยย -- ‘อโหสาหัง อดีตมทฺธานัง, นาหัง น อโหสิ; ภวิสฺสามหัง อนาคตมทฺธานัง, นาหัง น ภวิสฺสามิ; อตฺถาหัง เอตฺรหิ, นาหัง นตฺถิ’ติ.

ดูกรจิตตะ ถ้าชนทั้งหลายพึงถามเธอว่า ท่านได้มีในอดีตกาล มิใช่ที่ท่านไม่ได้มีก็หามิได้ ท่านจักมีในอนาคตกาล มิใช่ที่ท่านจักไม่มีก็หามิได้ ท่านมีอยู่ในบัดนี้ มิใช่ที่ท่านไม่มีอยู่ก็หามิได้ เช่นนั้นหรือ เมื่อเธอถูกถามอย่างนี้ เธอจะพึงตอบว่าอย่างไร... ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าเขาถามข้าพระองค์อย่างนั้น ข้าพระองค์จะพึงตอบว่า ข้าพเจ้าได้มีแล้วในอดีตกาล มิใช่ว่าไม่มีก็หามิได้ ข้าพเจ้าจักมีในอนาคตกาล มิใช่ว่าจักไม่มีก็หามิได้ ข้าพเจ้ามีอยู่ในบัดนี้ มิใช่ว่าไม่มีอยู่ก็หามิได้.

‘โย เม อโหสิ อตีโต อตฺตปฏฺฐิลาโก, โสว เม อตฺตปฏฺฐิลาโก ตสฺมี สมเย สจฺจโ จ อโหสิ, โมโฆ อนาคตโต, โโมฆะ ปจฺจุปปนฺโน. โย วา เม ภวิสฺสสิ อนาคตโต อตฺตปฏฺฐิลาโก, โสว เม อตฺตปฏฺฐิลาโก ตสฺมี สมเย สจฺจโ ภวิสฺสสิ, โโมฆะ อตีโต, โโมฆะ ปจฺจุปปนฺโน. โย เม เอตฺรหิ ปจฺจุปปนฺโน อตฺตปฏฺฐิลาโก, โสว เม อตฺตปฏฺฐิลาโก สจฺจโ, โโมฆะ อตีโต, โโมฆะ อนาคตโต’ติ. (ที ๙)

ข้าพเจ้าได้อัตภาพเป็นอดีตแล้ว การได้อัตภาพเช่นนั้นเท่านั้นเป็นของจริงแท้ในสมัยนั้น การได้อัตภาพเป็นอนาคตเป็นโมฆะ การได้อัตภาพเป็นปัจจุบันเป็นโมฆะ หรือว่าข้าพเจ้าจักได้อัตภาพเป็นอนาคต การได้อัตภาพเช่นนั้นเท่านั้นเป็นของจริงแท้ในสมัยนั้น การได้อัตภาพ

เป็นอดีตเป็นโมฆะ การได้อัตภาพเป็นปัจจุบันเป็นโมฆะ ข้าพเจ้าได้อัตภาพเป็นปัจจุบันบัดนี้ การได้อัตภาพเช่นนั้นเท่านั้นเป็นของจริงแท้ในสมัยนี้ การได้อัตภาพเป็นอดีตเป็นโมฆะ การได้อัตภาพเป็นอนาคตเป็นโมฆะ.

โย ปฏิจจสมุปปาทำ ปสฺสติ โส ฌมฺมํ ปสฺสติ; โย ฌมฺมํ ปสฺสติ โส ปฏิจจสมุปปาทำ ปสฺสตีติ.

(ม ๒๘)

ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปปาทำ ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นปฏิจจสมุปปาทำ.

เสยฺยถาปิ, จิตฺต, คฺวา ขีรํ, ขีรฺมฺหา ทฺธิ, ทฺธิมฺหา นวนีตํ, นวนีตมฺหา สฺปฺปิ, สฺปฺปิมาหา สฺปฺปิมาถฺโท. ยสฺมึ สมเย ขีรํ โหติ, เนว ตสฺมึ สมเย ทฺธิตี สงฺขํ คจฺจติ,..., น สฺปฺปิมาถฺโทตี สงฺขํ คจฺจติ; ขีรํ ตฺเวว ตสฺมึ สมเย สงฺขํ คจฺจติ. ยสฺมึ สมเย ทฺธิ โหติ. เป. นวนีตํ โหติ. สฺปฺปิ โหติ. สฺปฺปิมาถฺโท โหติ, เนว ตสฺมึ สมเย ขีรฺนฺตี สงฺขํ คจฺจติ, น ทฺธิตี สงฺขํ คจฺจติ, น นวนีตฺนฺตี สงฺขํ คจฺจติ, น สฺปฺปิตี สงฺขํ คจฺจติ; สฺปฺปิมาถฺโท ตฺเวว ตสฺมึ สมเย สงฺขํ คจฺจติ.

ดูกรจิตตะ เหมือนอย่างว่า นมสฺตจากแม่โค นมสฺมจากนมสด เนยข้นจากนมสฺม เนยใสจากเนยข้น หัวเนยใสจากเนยใส สมัยใดเป็นนมสด สมัยนั้นไม่นับว่าเป็นนมสฺม-เนยข้น-เนยใส-หัวเนยใส นับว่าเป็นนมสดอย่างเดียวเท่านั้น สมัยใดเป็นนมสฺม สมัยนั้นไม่นับว่าเป็นนมสด-เนยข้น-เนยใส-หัวเนยใส นับว่าเป็นนมสฺมอย่างเดียวเท่านั้น สมัยใดเป็นเนยข้น สมัยนั้นไม่นับว่าเป็นนมสด-นมสฺม-เนยใส-หัวเนยใส นับว่าเป็นเนยข้นอย่างเดียวเท่านั้น สมัยใดเป็นเนยใส สมัยนั้นไม่นับว่าเป็นนมสด-นมสฺม-เนยข้น-หัวเนยใส นับว่าเป็นเนยใสอย่างเดียวเท่านั้น สมัยใดเป็นหัวเนยใส สมัยนั้นไม่นับว่าเป็นนมสด-นมสฺม-เนยข้น-เนยใส นับว่าเป็นหัวเนยใสอย่างเดียวเท่านั้น ฉันทฺ.

เอวเมว โข, จิตฺต, ยสฺมึ สมเย โอฟาริโก อตฺตปฏฺฐิลาโก โหติ. เนว ตสฺมึ สมเย มโนมโย อตฺตปฏฺฐิลาโกตี สงฺขํ คจฺจติ, น อรุโป อตฺตปฏฺฐิลาโกตี สงฺขํ คจฺจติ; โอฟาริโก อตฺตปฏฺฐิลาโก ตฺเวว ตสฺมึ สมเย สงฺขํ คจฺจติ. ยสฺมึ, จิตฺต, สมเย มโนมโย อตฺตปฏฺฐิลาโก โหติ... ยสฺมึ, จิตฺต, สมเย อรุโป อตฺตปฏฺฐิลาโก โหติ, เนว ตสฺมึ สมเย โอฟาริโก อตฺตปฏฺฐิลาโกตี สงฺขํ คจฺจติ, น มโนมโย อตฺตปฏฺฐิลาโกตี สงฺขํ คจฺจติ; อรุโป อตฺตปฏฺฐิลาโก ตฺเวว ตสฺมึ สมเย สงฺขํ คจฺจติ.

ดูกรจิตตะ ฉันทฺนั้นเหมือนกัน สมัยใดมีการได้อัตภาพที่หยาบ สมัยนั้นไม่นับว่าได้อัตภาพที่สำเร็จด้วยใจ ไม่นับว่าได้อัตภาพที่หารูปมิได้ นับว่าได้อัตภาพที่หยาบอย่างเดียวเท่านั้น สมัยใดมีการได้อัตภาพที่สำเร็จด้วยใจ สมัยนั้น ไม่นับว่าได้อัตภาพที่หยาบ ไม่นับว่าได้อัตภาพที่หารูปมิได้ นับว่าได้อัตภาพที่สำเร็จด้วยใจอย่างเดียวเท่านั้น สมัยใดมีการได้อัตภาพที่หารูป

มิได้ สมัยนั้นไม่นับว่าได้อัตภาพที่หยาบ ไม่นับว่าได้อัตภาพที่สำเร็จด้วยใจ นับว่าได้อัตภาพที่หารูปมิได้โดยเด็ดขาดเท่านั้น.

อิมา โข จิตต, โลกสมณณา โลกนिरुตฺตโย โลกโวหารา โลกปณณตฺตโย, ยาหิ ตถาคโต โวหระติ อปฺรามสนฺ”ติ. (ที่ ๙)

ดูกรจิตตะ เหล่านี้แล เป็นชื่อตามโลก เป็นภาษาของโลก เป็นโวหารของโลก เป็นบัญญัติของโลก ที่ตถาคตกล่าวอยู่ (แต่) มิได้ยึดถือ.

(อพฺยากตํ ภควตา:) รูป โข, อาวุโส, อชานโต อปฺสฺสโต ยถาภูตํ, รูปสมฺมุหํ อชานโต อปฺสฺสโต ยถาภูตํ, รูปนิโรธํ อชานโต อปฺสฺสโต ยถาภูตํ, รูปนิโรธคามินิ ปฏฺวิปทํ อชานโต อปฺสฺสโต ยถาภูตํ, ‘โหติ ตถาคโต ปรี มรณา”ติปิสุส โหติ; ‘น โหติ ตถาคโต ปรี มรณา”ติปิสุส โหติ; ‘โหติ จ น จ โหติ ตถาคโต ปรี มรณา”ติปิสุส โหติ; ‘เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต ปรี มรณา”ติปิสุส โหติ. เวทณฺ... สณฺณํ... สงฺขาระ... วิญฺญาณํ อชานโต อปฺสฺสโต ยถาภูตํ, วิญฺญาณสมฺมุหํ อชานโต อปฺสฺสโต ยถาภูตํ, วิญฺญาณนิโรธํ อชานโต อปฺสฺสโต ยถาภูตํ, วิญฺญาณนิโรธคามินิ ปฏฺวิปทํ อชานโต อปฺสฺสโต ยถาภูตํ, ‘โหติ ตถาคโต ปรี มรณา”ติปิสุส โหติ; ‘น โหติ ตถาคโต ปรี มรณา”ติปิสุส โหติ; ‘โหติ จ น จ โหติ ตถาคโต ปรี มรณา”ติปิสุส โหติ; ‘เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต ปรี มรณา”ติปิสุส โหติ. (สํ ๔๔.๔)

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ดูกรท่าน ความเห็นว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเกิดอีกก็ดี สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมไม่เกิดอีกก็ดี สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเกิดอีกก็มียอมไม่เกิดอีกก็มีก็ดี สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้ยอมไม่เกิดอีกก็หามิได้ก็ดี ดังนี้ ย่อมเกิดมีแก่บุคคลผู้ไม่รู้ไม่เห็นรูปตามความเป็นจริง ไม่รู้ไม่เห็นเหตุเกิดแห่งรูปตามความเป็นจริง ไม่รู้ไม่เห็นความดับแห่งรูปตามความเป็นจริง ไม่รู้ไม่เห็นปฏิปทาเครื่องให้ถึงความดับแห่งรูปตามความเป็นจริง ความเห็นว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเกิดอีกก็ดี สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมไม่เกิดอีกก็ดี สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเกิดอีกก็มียอมไม่เกิดอีกก็มีก็ดี สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้ยอมไม่เกิดอีกก็หามิได้ก็ดี ย่อมเกิดมีแก่บุคคลผู้ไม่รู้ไม่เห็นเวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ ตามความเป็นจริง ไม่รู้ไม่เห็นเหตุเกิดแห่งเวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ ตามความเป็นจริง ไม่รู้ไม่เห็นความดับแห่งเวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ ตามความเป็นจริง ไม่รู้ไม่เห็นปฏิปทาเครื่องให้ถึงความดับแห่งเวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ ตามความเป็นจริง.

ตํ ชีวํ ตํ สรีรณฺติ วา, ภิกฺขุ, ทิฏฺฐิจฺยา สติ พุรฺหมจฺริยวาโส น โหติ.
อณฺณํ ชีวํ อณฺณํ สรีรณฺติ วา, ภิกฺขุ, ทิฏฺฐิจฺยา สติ พุรฺหมจฺริยวาโส น โหติ.

เอเต เต, ภิกขุ, อุโภ อนฺเต อนฺุปคมฺม มชฺเชน ตถาคโต ฐมฺมํ เทเสติ. (สํ ๑๒.๓๕)

เมื่อมีทิวฏฐิว่า ชีพอันใด สรีระก็อันนั้น ความอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี
เมื่อมีทิวฏฐิว่า ชีพอันหนึ่ง สรีระก็อีกอันหนึ่ง ความอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี
ดูกรภิกษุ ตถาคตย่อมแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่ข้องแหวะส่วนสุดทั้งสองนั้น.

อวิชชาปจฺจยา, ภิกฺขเว, สงฺขารา; สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ; วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ; นาม-
รูปปจฺจยา สฬายตฺนํ; สฬายตฺนปจฺจยา ผลฺโส; ผลฺสปจฺจยา เวทนา; เวทนาปจฺจยา ตณฺหา;
ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ; อุปาทานปจฺจยา ภวो; ภวปจฺจยา ชาติ ; ชาติปจฺจยา ชรามรณํ
โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวฺตติ. เอวเมตฺตสฺส เกวลสฺส ทฺกฺขทฺกฺขนฺธสฺส สมฺภูโย โหติ.
(สํ ๑๒.๑)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ปฏิจจสมุปบาทเป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมี
สังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป เพราะ
นามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็น
ปัจจัย จึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมี
ชราและมรณะ โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อม
มีด้วยประการอย่างนี้.

น เหตุถ เทโว พุรฺพมา วา   สํสารสฺสตฺถิ การโก,
สุทฺถธมฺมา ปวตฺตฺนฺตติ   เหตุสมฺภารปจฺจยา. (วิสุทฺธิมคฺค ๑๙)

ก็ในสังสารประวัตินี้ เทพหรือพรหมผู้สร้างสังสาร หามีไม่
(มีแต่) ธรรมล้วนๆ ทั้งหลาย ย่อมเป็นไป เพราะการรวมกันเข้าแห่งเหตุเป็นปัจจัยแล.

ยโต โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน อวิชฺชา ปหิณา โหติ วิชฺชา อุปฺปนฺนา, โส อวิชฺชาวิราคา วิชฺชูปฺปาทา
เนว ปุณฺณภาสิสงฺขารํ อภิสงฺขโรติ น อปุณฺณภาสิสงฺขารํ อภิสงฺขโรติ น อานนฺตชาภิสงฺขารํ
อภิสงฺขโรติ. (สํ ๑๒.๕๑)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในกาลใดแล ภิกษุละอวิชชาได้แล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว
ในกาลนั้น ภิกษุนั้นก็ไม่ทำกรรมเป็นบุญ ไม่ทำกรรมเป็นบาป ไม่ทำกรรมเป็นอเนญชา.

อวิชฺชาย ตเวว อเสสฺวิราคานิโรธา สงฺขารนิโรธา; สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรธา; วิญฺญาณ-
นิโรธา นามรูปนิโรธา; นามรูปนิโรธา สฬายตฺนนิโรธา; สฬายตฺนนิโรธา ผลฺสนิโรธา; ผลฺส-
นิโรธา เวทนานิโรธา; เวทนานิโรธา ตณฺหานิโรธา; ตณฺหานิโรธา อุปาทานนิโรธา;

อุปาทานนิโรธา ภวนิโรธา; ภวนิโรธา ชาตินิโรธา; ชาตินิโรธา ชรามรณํ โสภปริเทวทุกข-
โทมนสฺสอุปายาสา นิรุชฺฌนฺติ. เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรธา โหติ. (สํ ๑๒.๑)

เพราะดับอวิชชาหมดไม่มีเหลือ สังขารก็ดับ เพราะดับสังขาร วิญญาณจึงดับ เพราะดับ
วิญญาณ นามรูปจึงดับ เพราะดับนามรูป สฬายตนะจึงดับ เพราะดับสฬายตนะ ผัสสะจึงดับ
เพราะดับผัสสะ เวทนาจึงดับ เพราะดับเวทนา ตัณหาจึงดับ เพราะดับตัณหา อุปาทานจึงดับ
เพราะดับอุปาทาน ภพจึงดับ เพราะดับภพชาติจึงดับ เพราะดับชาติ ชรา - มรณะ - โสภะ
ปริเทวะ - ทุกข์ - โทมนัส - และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ดังนี้.

อวิชชานีวรณานํ โข, อารุโส, สุตตานํ ตณฺหาสํโยชนานํ ตตฺตรตฺตรากินฺนุทฺตา
-- เอวํ อายตี ปุณฺณพฺภวากินิพฺพตฺติ โหติ. (ม ๔๓)

เพราะการหุ้มห่อแห่งอวิชชา เพราะการผูกแห่งตัณหา และเพราะการเพลิดเพลिनในภพนั้นๆ
การเกิดในภพใหม่ในอนาคตจึงมีได้ดังนี้.

ยํ, ภิกฺขเว, โลกฺปกตํ กมฺมํ โลกฺขํ โลกฺนิทานํ โลกฺสมฺมุทฺยํ,...โทสฺปกตํ กมฺมํ...โมหฺปกตํ กมฺมํ
โมหฺขํ โมหฺนิทานํ โมหฺสมฺมุทฺยํ, ยตฺถสฺส อตฺตภาโว นิพฺพตฺตติ ตตฺถ ตํ กมฺมํ วิปฺจฺจติ. ยตฺถ ตํ
กมฺมํ วิปฺจฺจติ ตตฺถ ตสฺส กมฺมสฺส วิปากํ ปฏฺฐิสฺสเวเตติ, ทิฏฺฐเ จ ภา ฐมฺเม อุปฺปชฺช ภา อปฺเร ภา
ปริยาเย. (อํ ๓.๓๔)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย กรรมที่ถูกลोภะครอบงำ เกิดแต่โลภะ มีโลภะเป็นเหตุ มีโลภะเป็น
แดนเกิด... กรรมที่ถูกลोสะครอบงำ... กรรมที่ถูกลोหะครอบงำ เกิดแต่โลหะ มีโลหะเป็น
เหตุ มีโลหะเป็นแดนเกิด ย่อมให้ผลในที่ที่เกิดอัตภาพของเขา กรรมนั้นให้ผลในอัตภาพใด
ในอัตภาพนั้น เขาจะต้องเสวยวิบากของกรรมนั้น หรือในปัจจุบันในลำดับที่เกิดต่อๆ ไป
นั่นเอง.

อวิชชาวิราคา โข, อารุโส, วิชฺชุปฺปาทา ตณฺหานิโรธา -- เอวํ อายตี ปุณฺณพฺภวากินิพฺพตฺติ
น โหติ. (ม ๔๓)

เพราะการคลายไปแห่งอวิชชา เพราะการเกิดขึ้นแห่งวิชชา และเพราะการดับไปแห่งตัณหา
อย่างนี้ การเกิดอีกในภพใหม่ต่อไป จึงจะไม่มี.

“ยํ, ภิกฺขเว, อโลภฺปกตํ กมฺมํ อโลภฺขํ อโลภฺนิทานํ อโลภฺสมฺมุทฺยํ... อโทสฺปกตํ กมฺมํ อโทสฺขํ
อโทสฺนิทานํ อโทสฺสมฺมุทฺยํ... อโมหฺปกตํ กมฺมํ อโมหฺขํ อโมหฺนิทานํ อโมหฺสมฺมุทฺยํ, โมเห วิคเต
เอวํ ตํ กมฺมํ ปหีนํ โหติ อฺจุจฺฉินฺนํมฺลํ ตาลาวตฺถุกตํ อนภาวํกตํ อายตี อนุปฺปาทฐมฺมํ.
(อํ ๓.๓๔)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย กรรมที่ถูกลงโทษครอบงำ เกิดแต่โทษ มือโทษเป็นเหตุ มือโทษเป็นแดนเกิด... กรรมที่ถูกลงโทษครอบงำ เกิดแต่โทษ มือโทษเป็นเหตุ มือโทษเป็นแดนเกิด... กรรมที่ถูกลงโทษครอบงำ เกิดแต่โทษ มือโทษเป็นเหตุ มือโทษเป็นแดนเกิด เมื่อโทษปราศไปแล้ว ย่อมเป็นอันบุคคลละได้เด็ดขาด ถอนรากขึ้นแล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดด้วน ทำให้ไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา.

เยน มํ ปริยาเยน สมมา วทมาโน วทเยย -- ‘อุจฺเจทวาโท สมโณ โคตโม, อุจฺเจทาย ฐมฺมํ เทเสตี, เตน จ สวเก วิเนตี’ติ? อหฺมฺหิ, ภิกฺขเว, อุจฺเจทํ วทามิ รากสฺส โทสสฺส โมหสฺส; อเนกวิหิตานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ฐมฺมานํ อุจฺเจทํ วทามิ. (อํ ๘.๑๒)

หนึ่งเหตุที่เขากล่าวหาเราว่าพระสมณะโคตมกล่าวความขาดสูญแสดงธรรมเพื่อความขาดสูญ และแนะนำสาวกตามแนวนี้ดังนี้ ซึ่งว่ากล่าวถูกนั้นเป็นอย่างไร เพราะเรากล่าวความขาดสูญแห่งราคะ-โทสะ-โมหะ เรากล่าวความขาดสูญแห่งสถานะที่เป็นบาปอกุศลอันอเนกประการ.

๒) สมมาสงกปโป สัมมาสังกัปปะ

กตโม จ, ภิกฺขเว, สมมาสงกปโป? เนกขมฺมสงกปโป อพฺยาปาทสงกปโป อวิหีสาสงกปโป, อโย วุจฺจติ ภิกฺขเว, สมมาสงกปโป. (ที่ ๒๒)

สัมมาสังกัปปะเป็นไฉน ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในความไม่พยาบาท ความดำริในความไม่เบียดเบียน อันนี้เราเรียกว่า สัมมาสังกัปปะ.

ตตฺร, ภิกฺขเว, สมมาทิกฺขุจฺฉิ ปุพฺพุงคมา โหตี. กถญฺจ, ภิกฺขเว, สมมาทิกฺขุจฺฉิ ปุพฺพุงคมา โหตี? มิจฺจาสงกปโป ‘มิจฺจาสงกปโป’ติ ปชานาตี, สมมาสงกปโป ‘สมมาสงกปโป’ติ ปชานาตี, สาสฺส โหตี สมมาทิกฺขุจฺฉิ “กตโม จ, ภิกฺขเว, มิจฺจาสงกปโป? กามสงกปโป, พฺยาปาทสงกปโป, วิหีสาสงกปโป -- อโย, ภิกฺขเว, มิจฺจาสงกปโป.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรดาองค์ทั้ง ๗ นั้น สัมมาทิกฺขุจฺฉิย่อมาเป็นประธาน ก็สัมมาทิกฺขุจฺฉิย่อมาเป็นประธานอย่างไร คือ ภิกษุรู้จักมิจจาสังกัปปะว่า ‘มิจจาสังกัปปะ’ รู้จักสัมมาสังกัปปะว่า ‘สัมมาสังกัปปะ’ ความรู้ของเขานั้น เป็นสัมมาทิกฺขุจฺฉิ. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็มิจจาสังกัปปะเป็นไฉน คือ ความดำริในกาม ดำริในความพยาบาท ดำริในความเบียดเบียน นี้คือมิจจาสังกัปปะ.

“กตโม จ, ภิกฺขเว, สมมาสงกปโป?

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาสังกัปปะเป็นไฉน.

สมมาสงกบปป์ห, ภิกขเว, ทวาย วทามิ --อตฺถิ, ภิกขเว, สมมาสงกบปป์ โสสโว ปุณฺณภาคิโย
อุปฺธิเวปกโก; อตฺถิ, ภิกขเว, สมมาสงกบปป์ อริโย อนาสโว โลกุตฺตโร มคฺคฺจโค.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวสมมาสังกัปปะว่ามี ๒ อย่าง คือ
สมมาสังกัปปะที่ยังเป็นสาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ อำนวยวิบากแก่ขันธ อย่างหนึ่ง
สมมาสังกัปปะของพระอริยะ ที่เป็นอนาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรค อย่างหนึ่ง.

... เนกขมมสงกบปป์, อพฺยาปาทสงกบปป์, อวิหีสาสกบปป์ -
'อัย, ภิกขเว, สมมาสงกบปป์ โสสโว ปุณฺณภาคิโย อุปฺธิเวปกโก'.

... คือความดำริในเนกขัมมะ ดำริในความไม่พยาบาท ดำริในความไม่เบียดเบียน
นี่คือสมมาสังกัปปะที่ยังเป็นสาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ อำนวยวิบากแก่ขันธ.

... โย โข, ภิกขเว, อริยจิตฺตสฺส อนาสวจิตฺตสฺส อริยมคฺคสมฺมคติโน อริยมคฺคํ ภาวยโต ตกโก
วิตกโก สงกบปป์ อปฺปนา พฺยปฺปนา เจตโส อภินโรปนา วจีสฺสงฺขารो --
'อัย, ภิกขเว, สมมาสงกบปป์ อริโย อนาสโว โลกุตฺตโร มคฺคฺจโค'.

...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความตรึก ความวิตก ความดำริ ความแ่นว ความแ่น ความปักใจ วจี-
สังขาร ของภิกษุผู้มีจิตไกลข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรค
อยู่ นี้แล สมมาสังกัปปะของพระอริยะ ที่เป็นอนาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรค.

โส มิจฺจาสกบปป์สฺส ปหานาย วายมฺติ, สมมาสงกบปป์สฺส อุปสมฺปทาย, สุวสฺส โหติ สมมา
วายาโม. โส สโต มิจฺจาสกบปป์ ปชหฺติ, สโต สมมาสงกบปป์ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ; สาสฺส โหติ
สมมาสฺติ. อิติยิเม ตโย ฐมฺมา สมมาสงกบปป์ อหฺนฺปริธาพนฺติ อหฺนฺปริวตฺตนฺติ,
เสยฺยถิหํ -- สมมาทิฏฺฐิ, สมมาวายาโม, สมมาสฺติ. (ม ๑๑๗)

ภิกษุนั้นย่อพยายามเพื่อละมิจจาสังกัปปะ เพื่อบรรลุสมมาสังกัปปะ ความพยายามของเธอ
นั้นเป็นสมมาวายามะ. ภิกษุนั้นมีสติละมิจจาสังกัปปะได้ มีสติบรรลุสมมาสังกัปปะอยู่ สติ
ของเธอนั้น เป็นสมมาสติ. ด้วยอาการนี้ ธรรม ๓ ประการนี้ คือ สมมาทิฏฐิ สมมาวายามะ
สมมาสติ ย่อมห้อมล้อม เป็นไปตามสมมาสังกัปปะของภิกษุนั้น.

๓) สมมาวาจา

สัมมาวาจา

อิธ เอกจโจ มุสาวาทํ ปหาย มุสาวาทา ปฏิวีโรโต โหติ. สภาคโต वा प्रिसाकโต वा, ภาติมชुम्मคโต वा पुคमชुम्मคโต वा राชकुลมชुम्मคโต वा, อภินीโต สกขิปุญ्ञโจ -- ‘เอหมโม ปริส, ยํ ชานาสิ ตํ วเทहि’ติ, โส อชานํ वा आह -- ‘न चानामी’ติ, चानं वा आह--‘चानामी’ติ, अपसुं वा आह -- ‘न पसुसामी’ติ, पसुं वा आह -- ‘पसुसामी’ติ. इति अत्तत्तेतु वा प्रहेतु वा आमिसिग्गिक्खहेतु वा न सम्पचानमुसा णालिता โหति. (ม ๔๑)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะละมุสาวาท จึงเป็นผู้เว้นขาดจากมุสาวาท คือ ไปในสภาก็ดี ไปในที่ประชุมก็ดี ไปในท่ามกลางญาติก็ดี ไปในท่ามกลางขุนนางก็ดี ไปในท่ามกลางราชสกุลก็ดี อันเขานำไปเป็นพยาน ถูกถามว่า ฟอมหาจำเริญ เขิญเถิด ท่านรู้้อย่างใด ก็จงพูดอย่างนั้น เขาไม่รู้ก็บอกว่าไม่รู้บ้าง รู้ก็บอกว่ารู้บ้าง ไม่เห็นก็บอกว่าไม่เห็นบ้าง เห็นอยู่ก็บอกว่าเห็นบ้าง ไม่เป็นผู้พูดเท็จทั้งๆ ที่รู้ เพราะเหตุตนบ้าง เพราะเหตุคนอื่นบ้าง เพราะเหตุเห็นแก่อำมิสเล็กน้อยบ้าง.

มุสาวาทํ ปหาย มุสาวาทา ปฏิวีโรโต โหติ สจจวาที สจจสนโธ เถโต ปจจยโก อวิสํวาทโก โลกสส. ปิสุณํ วาจं ปหาย ปิสุณาย วาจา ย ปฏิวีโรโต โหติ, อิตโต สุตฺวา น อมุตฺร อกฺขาตา อิมลํ เกทา ย, อมุตฺร वा सुत्वा न अिमलं अक़्खाता अमुंलं เกता य; इति गिणुनानं वा सनुत्ताता, सहितानं वा अनुपपत्ताता, समकुकराโม समकुครतो समकुคनुเท समकुकरणे वाจं णालिता โหति. ผรุสํ วาจं ปหาย ผรุสาย วาจา ย ปฏิวีโรโต โหติ; ยา सा वाजा नेषा गणुणसुखा पेम्मनिया ททงฺคมา โปรี พหุชฺชนกนฺตา พหุชฺชนมนाप้า तटारुपी वाजं णालिता โหति. (อ ๔.๑๙๘)

ละมุสาวาท งดเว้นจากมุสาวาท พูดแต่คำจริง ดำรงคำสัตย์ พูดเป็นหลักฐาน ควรเชื่อได้ ไม่พูดลวงโลก ละคำส่อเสียด เว้นขาดจากคำส่อเสียด ฟังจากข้างนี้แล้วไม่ไปบอกข้างโน้น เพื่อให้คนหมู่นี้แตกร้างกัน หรือฟังจากข้างโน้นแล้วไม่มาบอกข้างนี้ เพื่อให้คนหมู่นี้แตกร้างกัน สมานคนที่แตกร้างกันแล้วบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันแล้วบ้าง ชอบคนผู้พร้อมเพรียงกัน ยินดีในคนผู้พร้อมเพรียงกัน เพลิดเพลินในคนผู้พร้อมเพรียงกัน กล่าวแต่คำที่ทำให้พร้อมเพรียงกัน ละวาจาหยาบ เว้นขาดจากวาจาหยาบ กล่าวแต่คำที่ปราศจากโทษ เสนาะใสต ชวนให้รัก จับใจ สุภาพ คนส่วนมากรักใคร่ พอใจ.

อุภาโตทณฺฑทเกน เจปิ, ภิกฺขเว, กกเจเน โจรา ओज्रका अङ्कमङ्कानि ओकनुเตยฺยํ, तट्टरापि ओ मणे पत्थुसेय्य, न मे सो तेन सासनकरो. तट्टरापि वो, भिक़्खवे, ऐवं लिक्खितपुप्पं ‘न जेव नो जित्तं विप्रिणत्तं णविससति, न ज पापिकं वाजं निज्जाเรसुसाम, हितानुकम्पे ज विหिससाम मेत्त-

จิตตนา โทสนุตตรา. ตมฺภจ ปุคฺคํ เมตฺตาสหคเตน เจตฺสา ผริตฺวา วิหริสฺสาม ตทารมฺมณฺณจ สพฺพาวนฺตํ โลกํ เมตฺตาสหคเตน เจตฺสา วิปฺลเนน มหคคเตน อปฺปมาเณน อเวเรน อพฺยาปชฺฌเณน ผริตฺวา วิหริสฺสามา”ติ. เอวฺมฺหิ โว, ภิกฺขเว, ลิกฺขิตพฺพ. (ม ๒๑)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย หากจะมีพวกโจรผู้มีความประพฤติต่ำช้า เอาเลื่อยที่มีที่จับทั้งสองข้าง เลื่อยอวัยวะใหญ่ของพวกเธอ แม้ในเหตุนั้น ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใด มีใจคิดร้ายต่อโจรเหล่านั้น ภิกษุหรือภิกษุณีรูปนั้น ไม่ถือว่าเป็นผู้ทำตามคำสั่งสอนของเรา เพราะเหตุที่อดกลั้นไม่ได้นั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม้ในข้อนั้น เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า จิตของเราจักไม่แปรปรวน เราจักไม่เปล่งวาจาที่ชั่วช้า เราจักอนุเคราะห์ผู้อื่นด้วยสิ่งที่เป็นประโยชน์ เราจักมีเมตตาจิต ไม่มีโทสะในกายใน เราจักแผ่เมตตาจิตไปถึงบุคคลนั้น และเราจักแผ่เมตตาอันไพบุลย์ใหญ่ยิ่ง หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท ไปตลอดโลก ทุกทิศทุกทาง ซึ่งเป็นอารมณ์ของจิตนั้น ดังนี้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงศึกษาด้วยอาการดังที่กล่าวมานี้แล.

สมฺพปฺปลาปํ ปฺพาย สมฺพปฺปลาปา ปฏฺวิโรโต โหติ กาลวาที ภูตวาที อตฺตวาที ฐมฺมวาที วินยวาที; นิธานวตฺตี วาจํ ภาสิตา โหติ กาลเนน สาปฺเทสํ ปริยฺนตฺวตฺตี อตฺตสํหิตํ. (อํ ๔.๑๙๘)

ละคำเพื่อแจ้ง เว้นขาดจากคำเพื่อแจ้ง พุตถูกกาล พุตแต่คำที่เป็นจริง พุตอิงอรรถ พุตอิงธรรม พุตอิงวินัย พุตแต่คำมีหลักฐาน มีที่อ้าง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ โดยกาลอันควร.

ตตฺร, ภิกฺขเว, สมฺมาทิฏฺฐิ ปุพฺพํคมา โหติ. กถญฺจ, ภิกฺขเว, สมฺมาทิฏฺฐิ ปุพฺพํคมา โหติ? มิจฺฉาวาจํ ‘มิจฺฉาวาจา”ติ ปชานาติ, สมฺมาวาจํ ‘สมฺมาวาจา”ติ ปชานาติ; สาสฺส โหติ สมฺมาทิฏฺฐิ. กตมา จ, ภิกฺขเว, มิจฺฉาวาจา? มุสฺสาวาโ, ปิสฺสุณา วาจา, ผรุสฺสา วาจา, สมฺพปฺลาโป -- อยํ, ภิกฺขเว, มิจฺฉาวาจา.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรดาองค์ทั้ง ๗ นั้น สัมมาทิฏฐิย่อมเป็นประธาน ก็สัมมาทิฏฐิย่อมเป็นประธานอย่างไร คือ ภิกษุรู้จักมิจฉาวาจาว่า ‘มิจฉาวาจา’ รู้จักสัมมาวาจาว่า ‘สัมมาวาจา’ ความรู้ของเธอนั้น เป็นสัมมาทิฏฐิ. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็มิจฉาวาจาเป็นไฉน คือ พุตเท็จ พุตส่อเสียด พุตคำหยาบ เจริจาเพื่อแจ้ง นี่คือมิจฉาวาจา

กตมา จ, ภิกฺขเว, สมฺมาวาจา?

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาวาจาเป็นไฉน.

สมมวาวจंपห้, ภิกขเว, ทวายं วทามิ -- อตถิ, ภิกขเว, สมมวาวจา สาสวา ปุณณภาคิยา
อุปธิเวปกกา; อตถิ, ภิกขเว, สมมวาวจา อริยา อนาสวา โลกุตตระ มคคังคา.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวสมมวาวจามี ๒ อย่างคือ
สมมวาวจาที่ยังเป็นสาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ อำนวยวิบากแก่ขันธ์ อย่างหนึ่ง
สมมวาวจาของพระอริยะ ที่เป็นอนาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรค อย่างหนึ่ง.

...มุสาวาทา เวรมณี, ปิสุณาย วาจา เวรมณี, ผรุสาย วาจา เวรมณี, สมพปปลาปา เวรมณี
-- อยं, ภิกขเว, สมมวาวจา สาสวา ปุณณภาคิยา อุปธิเวปกกา.

... เจตนางตเว้นจากการพูดเท็จ งตเว้นจากการพูดส่อเสียด งตเว้นจากการพูดคำหยาบ
งตเว้นจากการเจรจาเพ้อเจ้อ นี่คืสมมวาวจาที่ยังเป็นสาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ อำนวยวิบาก
แก่ขันธ์.

...ยา โข, ภิกขเว, อริยจิตตสฺส อนาสวจิตตสฺส อริยมคคสมงคิโน อริยมคคํ ภาวยโต จตุหิ
วจีหุจฺจริเตหิ อารตี วิรตี ปฏิวิรตี เวรมณี
-- อยं, ภิกขเว, สมมวาวจา อริยา อนาสวา โลกุตตระ มคคังคา.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความงต ความเว้น ความเว้นขาด เจตนางตเว้น จากวจีหุจริตทั้ง ๔
ของภิกษุผู้มีจิตไกลข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่
นี้แล สมมวาวจาของพระอริยะ ที่เป็นอนาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรค.

โส มิจฉาวาจา ปทานาย วายมตี, สมมวาวจา อุปสมปทาย; สุวาสุส โหตี สมมา-
วายาโม. โส สโต มิจฉาวาจं ปชหตี, สโต สมมวาวจं อุปสมปชช วิหรตี; สาสฺส โหตี สมมาสตี.
อิตฺติยเม ตโย ฐมฺมา สมมวาวจं อนุปริธาณตี อนุปริวตฺตณตี,
เสยฺยถิทํ -- สมมาทิฏฺฐิ, สมมวาวายาโม, สมมาสตี. (ม ๑๑๗)

ภิกษุย่อมนพยายามเพื่อละมิจฉาวาจา เพื่อบรรลุสมมวาวจาอยู่ ความพยายามของเขอนั้น
เป็นสมมวาวยามะ. ภิกษุนั้นมีสติละมิจฉาวาจาได้ มีสติบรรลุสมมวาวจาอยู่ สติของเขอนั้น
เป็นสมมาสติ. ด้วยอาการนี้ ธรรม ๓ ประการนี้ คื สมมาทิฏฐิ สมมวาวยามะ สมมาสติ
ย่อมห้อมล้อม เป็นไปตามสมมวาวจาของภิกษุนั้น.

๔) สมมามากมมนโต สัมมากัมมันตะ

อิฐ, ภิกขเว, เอกจุใจ ปาณาติปาตํ ปหาย ปาณาติปาตา ปฏิวิโรโต โหติ นิหิตทณฺโท นิหิตสตุเถ ลชฺชี่ ทยาปนฺโน, สพฺพปาณญฺตหิตานุกมฺปี วิหฺรติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑฆาต และ ศัตรวรุช มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งหวังประโยชน์ เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่

อทินฺนาทานํ ปหาย อทินฺนาทานา ปฏิวิโรโต โหติ. ยํ ตํ ปรสฺส ปรวิตุตฺตูปกรณํ คามคตํ วา อรณฺยคตํ วา, น ตํ อทินฺนํ เถยฺยสงฺขาตํ อาทาตา โหติ.

ละการถือเอาทรัพย์ที่เขามิได้ให้ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ ไม่ลักทรัพย์เป็นอุปกรณ์เครื่อง ปลื้มใจของผู้อื่น ที่อยู่ในบ้าน หรือที่อยู่ในป่า ที่เจ้าของมิได้ให้ ซึ่งนับว่าเป็นขโมย.

กาเมสุมิจฺจจาโร ปหาย กาเมสุมิจฺจจาโร ปฏิวิโรโต โหติ. ยา ता มาตุรฺกชิตา... อนฺตมโส มาลาคุลฺปริกฺชิตฺตาปี, ตถารูปาสุ น จาริตตํ อาปชฺชิตา โหติ. (อํ ๑๐.๒๑๑)

ละการประพฤตินิन्दในกามทั้งหลาย เว้นขาดจากการประพฤตินิन्दในกามทั้งหลาย คือไม่ถึง ความสมสู่ในพวกหญิงที่มารดารักษา ฯลฯ โดยที่สุตหญิงที่เขาคล้องแล้วด้วยพวงมาลัย ดูกรพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ความประพฤติเรียบร้อย คือ ความประพฤติธรรมทาง กาย ๓ อย่างเป็นอย่างนี้แล.

ตตฺร, ภิกฺขเว, สมฺมาทิฏฺฐิ ปุพฺพงฺคมา โหติ. กถญฺจ, ภิกฺขเว, สมฺมาทิฏฺฐิ ปุพฺพงฺคมา โหติ? มิจฺจกมฺมฺนตํ ‘มิจฺจกมฺมฺนโต’ติ ปชานาติ, สมฺมากมฺมฺนตํ ‘สมฺมากมฺมฺนโต’ติ ปชานาติ ; สาสฺส โหติ สมฺมาทิฏฺฐิ. กตโม จ, ภิกฺขเว, มิจฺจกมฺมฺนโต? ปาณาติปาโต, อทินฺนาทานํ, กาเมสุมิจฺจจาโร -- อยํ, ภิกฺขเว, มิจฺจกมฺมฺนโต.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรดาองค์ทั้ง ๗ นั้น สัมมาทิฏฐิย่อมนั้นเป็นประธาน ก็สัมมาทิฏฐิย่อมนั้นเป็น ประธานอย่างไร คือ ภิกษุรู้จักมิจจกัมมันตะว่า ‘มิจจกัมมันตะ’ รู้จักสัมมากัมมันตะว่า ‘สัมมากัมมันตะ’ ความรู้ของเขานั้น เป็นสัมมาทิฏฐิ. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็มิจจกัมมันตะเป็นไฉน คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจจจาร นี้คือมิจจกัมมันตะ.

กตโม จ, ภิกขเว, สมมากมฺมฺนโต?

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมากัมมันตะเป็นไฉน.

สมมากมฺมฺนโตปฺหํ, ภิกขเว, ทฺวายํ วทามิ -- อตฺถิ, ภิกขเว, สมมากมฺมฺนโต สาสโว ปุณฺณ-
ภาคิโย อุปฺธิเวปกฺโก; อตฺถิ, ภิกขเว, สมมากมฺมฺนโต อริโย อนาสโว โลกุตฺตโร มคฺคฺงโค.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวสัมมากัมมันตะว่ามี ๒ อย่าง คือ
สัมมากัมมันตะที่ยังเป็นสาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ อำนาจวิบากแก่ขันธ อย่างหนึ่ง
สัมมากัมมันตะของพระอริยะ ที่เป็นอนาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรค อย่างหนึ่ง.

...ปาณาติปาตา เวรมณี, อทินฺนาทานา เวรมณี, กาเมสุมิจฺฉาจารา เวรมณี
-- อโย, ภิกขเว สมมากมฺมฺนโต สาสโว ปุณฺณภาคิโย อุปฺธิเวปกฺโก.

... เจตนาจฺหวเนจฺจจากปาณาติปาต จฺหวเนจฺจจากอทินฺนาทาน จฺหวเนจฺจจากกาเมสุมิจฺฉาจาร
นี่คือสัมมากัมมันตะที่ยังเป็นสาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ อำนาจวิบากแก่ขันธ.

... ยา โข, ภิกขเว, อริยจิตฺตสฺส อนาสวจิตฺตสฺส อริยมคฺคสมฺงคิโน อริยมคฺคํ
ภาวยฺโต ตีหิ กายทฺวจฺริเตหิ อารตี วิรตี ปฏฺวิวิรตี เวรมณี
-- อโย, ภิกขเว, สมมากมฺมฺนโต อริโย อนาสโว โลกุตฺตโร มคฺคฺงโค.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความมถ ความเว้น เจตนาจฺหวเนจฺจ จากกายทฺวจฺริตฺตํ ๓ ของภิกษุ
ผู้มีจิตไกลข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่
นี้แล สัมมากัมมันตะของพระอริยะ ที่เป็นอนาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรค.

โส มิจฺฉากมฺมฺนตฺสฺส ปทานาย วายมตี, สมมากมฺมฺนตฺสฺส อุปฺสมฺปทาย; สุवासฺส โหตี สมมา
วายาโม. โส สโต มิจฺฉากมฺมฺนตฺ ปชฺหตี, สโต สมมากมฺมฺนตฺ อุปฺสมฺปชฺช วิหฺรตี; สาสฺส โหตี
สมมาสตี. อิตฺติโยเม ตโย ธมฺมา สมมากมฺมฺนตฺ อนฺุปริธาพนฺุติ อนฺุปริวตฺตพนฺุติ,
เสยฺยถิํ -- สมมาทิฏฺฐิ, สมมาวายาโม, สมมาสตี. (ม ๑๑๗)

ภิกษุนั้นย่อพยายามเพื่อละมิจฉากัมมันตะ เพื่อบรรลุสัมมากัมมันตะ ความพยายามของ
เธอนั้น เป็นสัมมาวายามะ. ภิกษุนั้นมีสติละมิจฉากัมมันตะได้ มีสติบรรลุสัมมากัมมันตะอยู่
สติของเธอนั้น เป็นสัมมาสติ. ด้วยอาการนี้ ธรรม ๓ ประการนี้ คือ สัมมาทิฏฐิ
สัมมาวายามะ สัมมาสติ ย่อมห้อมล้อม เป็นไปตามสัมมากัมมันตะของภิกษุนั้น.

๕) สัมมาอาชีโว

สัมมาอาชีวะ

อิธ, ภิกขเว, อริยสาวโก มิจฉาอาชีโว ปหาย สัมมาอาชีเวน ชีวิตํ กปเปติ, อयं วุจจติ, ภิกขเว, สัมมาอาชีโว. (ที ๒๒)

อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ละการเลี้ยงชีพที่ผิดเสีย สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยการเลี้ยงชีพที่ชอบ อันนี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ.

ปณฺธิมา, ภิกขเว, วณฺชิชา อุปาสะเกน อกรรมเณยา. กตมา ปณฺจ? สตุถวณฺชิชา, สตุตวณฺชิชา, มังสวณฺชิชา, มชฺชวณฺชิชา, วิสวณฺชิชา. (อํ ๕.๑๗๗)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย การค้าขาย ๕ ประการนี้ อันอุบาสกไม่พึงกระทำ ๕ ประการเป็นไฉน คือ การค้าขายศาสตรา ๑ การค้าขายสัตว์ ๑ การค้าขายเนื้อสัตว์ ๑ การค้าขายน้ำเมา ๑ การค้าขายยาพิษ ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย การค้าขาย ๕ ประการนี้แล อันอุบาสกไม่พึงกระทำ.

เย โยธาชีวา มจฺจกา ลุฑฺฑกา เต ปี มิจฉาอาชีโว. (ฃานติโลก เถร)

แม้ผู้มีอาชีพนักรบ ประมง นายพราน ก็จัดเป็นมิจฉาอาชีวะเช่นกัน.

ตตฺร, ภิกขเว, สัมมาทิฏฺฐิ ปุพฺพงฺคมา โหติ. กถญฺจ, ภิกขเว, สัมมาทิฏฺฐิ ปุพฺพงฺคมา โหติ? มิจฉาอาชีโว ‘มิจฉาอาชีโว’ติ ปชานาติ, สัมมาอาชีโว ‘สัมมาอาชีโว’ติ ปชานาติ; สาสฺส โหติ สัมมาทิฏฺฐิ. กตโม จ, ภิกขเว, มิจฉาอาชีโว? กุหนา, ลปนา, เนมิตฺติกตา, นิปฺเปสิกตา, ลาภาน ลามํ นิชิคีสนตา -- อयं, ภิกขเว, มิจฉาอาชีโว.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรดาองค์ทั้ง ๗ นั้น สัมมาทิฏฐิย่อมเป็นประธาน ก็สัมมาทิฏฐิย่อมเป็นประธานอย่างไร คือ ภิกษุรู้จักมิจฉาอาชีวะว่า ‘มิจฉาอาชีวะ’ รู้จักสัมมาอาชีวะว่า ‘สัมมาอาชีวะ’ ความรู้ของเขานั้น เป็นสัมมาทิฏฐิ. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็มิจฉาอาชีวะเป็นไฉน คือ การหลอกลวง การเลี้ยงขี้เลี้ยง การหว่านล้อม การและเล็ม การเอาลามต่อลาม นี่คือมิจฉาอาชีวะ.

กตโม จ, ภิกขเว, สัมมาอาชีโว?

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาอาชีวะเป็นไฉน.

สัมมาอาชีโว ปหัง, ภิกขเว, ทฺวามิ วทามิ -- อตฺถิ, ภิกขเว, สัมมาอาชีโว สาสโว ปุณฺณภาคิโย อุปธิเวปกุโก; อตฺถิ, ภิกขเว, สัมมาอาชีโว อริโย อนาสโว โลกุตฺตโร มคฺคังโค.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวสัมมาอาชีวะว่ามี ๒ อย่าง คือ สัมมาอาชีวะที่ยังเป็นสาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ อำนาจวิบากแก่ขันธ อย่างหนึ่ง สัมมาอาชีวะของพระอริยะ ที่เป็นอนาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรค อย่างหนึ่ง.

... อิตฺ, ภิกขเว, อริยสาวโก มิจฺฉาอาชีโว ปหาย สัมมาอาชีเวน ชีวิกัง กปฺเปติ
-- อโย, ภิกขเว, สัมมาอาชีโว สาสโว ปุณฺณภาคิโย อุปธิเวปกุโก.

อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมละมิจฉาอาชีวะ เลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ
ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี่คือนสัมมาอาชีวะที่ยังเป็นสาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ อำนาจวิบากแก่ขันธ.

... ยา โข, ภิกขเว, อริยจิตฺตสฺส อนาสวจิตฺตสฺส อริยมคฺคสมงฺคิโน อริยมคฺคํ ภาวยโต มิจฺฉา-
อาชีวา อารตี วิรตี ปฏฺวิรตี เวรมณี
-- อโย, ภิกขเว, สัมมาอาชีโว อริโย อนาสโว โลกุตฺตโร มคฺคังโค.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความมงด ความเว้น เจตนางดเว้น จากมิจฉาอาชีวะ ของภิกษุผู้มีจิตไกล
ข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่
นี้แล สัมมาอาชีวะของพระอริยะ ที่เป็นอนาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรค.

โส มิจฺฉาอาชีวสฺส ปหานาย วายมตี, สัมมาอาชีวสฺส อุปสมฺปทาย; สุवासฺส โหติ สัมมาวายาโม.
โส สโต มิจฺฉาอาชีโว ปชหตี, สโต สัมมาอาชีโว อุปสมฺปชฺช วิหรตี; สาสฺส โหติ สัมมาสตี.
อิตฺถิเม ตโย ฐมา สัมมาอาชีโว อนุปริชานนฺติ อนุปริวตฺตนฺติ,
เสยฺยถิทํ -- สัมมาทิฏฺฐิ, สัมมาวายาโม, สัมมาสตี. (ม ๑๑๗)

ภิกษุนั้นย่อมพยายามเพื่อละมิจฉาอาชีวะ เพื่อบรรลุสัมมาอาชีวะ ความพยายามของเขานั้น
เป็นสัมมาวายามะ. ภิกษุนั้นมีสติละมิจฉาอาชีวะได้ มีสติบรรลุสัมมาอาชีวะอยู่ สติของเขานั้น
เป็นสัมมาสติ. ด้วยอาการนี้ ธรรม ๓ ประการนี้ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาวายามะ สัมมาสติ
ย่อมห้อมล้อม เป็นไปตามสัมมาอาชีวะของภิกษุนั้น.

๖) สมมวាយโม สัมมวายามะ

(กตโม จ ภิกขเว สมมวายาโม?)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมวายามะ เป็นไฉน.

จตุตตาริมานิ, ภิกขเว, ปชานานิ. กตมานิ จตุตตาริ? (อัม ๔.๑๓)

สัรวรปชานัน, ปหานปชานัน, ภาวนาปชานัน, อนุรคฺขณาปชานัน.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความเพียรนี้มี ๔ ประการ ๔ ประการนี้เป็นไฉน
คือ สัรวรปชาน ๑ ปหานปชาน ๑ ภาวนาปชาน ๑ อนุรคฺขณาปชาน ๑.

กตมญจ, ภิกขเว, สัรวรปชานัน? (อัม ๔.๑๔)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สัรวรปชานเป็นไฉน.

อิธ, ภิกขเว, ภิกฺขุ อนุปฺปนฺนํ ปาปกานํ อกุสลํ ฐมฺมานํ อนุปฺปาทาย ฌนฺทํ ชเนติ
วายมตี วิริยํ อารมฺมตี จิตฺตํ ปคฺคณฺหาตี ปทฺทตี. (อัม ๔.๑๓)

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมยังฉันทะให้เกิด ย่อมพยายาม प्रารมความเพียร ประคองจิต
ตั้งจิตไว้ เพื่อไม่ให้อกุศลธรรมอันเป็นบาปที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น.

อิธ, ภิกขเว, ภิกฺขุ จกฺขุณา รูปํ ทิสฺวา น นิमितฺตคฺคาคี โหติ นานุพฺยณฺชนคฺคาคี. ยตฺวาธิกรณ
เมณํ จกฺขุณฺทริยํ อสัวฺตํ วิหรณฺตํ อภิชฺฌาโทมนสฺสา ปาปกํ อกุสลา ฐมฺมา อนฺวาสุสเวยฺยํ,
ตสฺส สัรวาย ปฏฺวิปชฺชตี, รกฺขตี จกฺขุณฺทริยํ, จกฺขุณฺทริเย สัรวํ อาปชฺชตี. โสเตน สทฺทํ สุตฺวา...
ฌาเนน ฌนฺทํ ฌายิตฺวา... ชิวฺหาย รลํ สายิตฺวา... กาเยน ใผฏฺฐพฺพํ ผลิตฺวา... มนสา ฐมฺมํ
วิญฺญาเยน น นิमितฺตคฺคาคี โหติ นานุพฺยณฺชนคฺคาคี, ยตฺวาธิกรณเมณํ มนินฺทริยํ อสัวฺตํ วิหรณฺตํ
อภิชฺฌาโทมนสฺสา ปาปกํ อกุสลา ฐมฺมา อนฺวาสุสเวยฺยํ, ตสฺส สัรวาย ปฏฺวิปชฺชตี, รกฺขตี
มนินฺทริยํ, มนินฺทริเย สัรวํ อาปชฺชตี. อิทํ วุจฺจตี, ภิกขเว, สัรวรปชานัน.

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ถือโดยนิमित ไม่ถือโดยอนุพยัญชนะ ย่อมปฏิบัติ
เพื่อสำรวมจักขุทริย ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว ฟังเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันเป็นบาป คือ อภิชฌา
และโทมนัสครอบงำได้ ย่อมรักษาจักขุทริย ถึงความสำรวมในจักขุทริย ฟังเสียงด้วยหู...
ดมกลิ่นด้วยจมูก... ลิ้มรสด้วยลิ้น... ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย... รู้ธรรมารมณด้วยใจแล้ว
ไม่ถือโดยนิमित ไม่ถือโดยอนุพยัญชนะ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนทริย ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว

พึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันเป็นบาป คือ อภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ ย่อมรักษามนินทรีย์ ถึงความสำรวมในมนินทรีย์ นี้เราเรียกว่าสังวรปธาน.

กตมถจ, ภิกขเว, ปหานปธานัง? (อ ๔.๑๔)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ปหานปธานเป็นไฉน.

อิธ, ภิกขเว, ภิกขุ อุปฺปन्नํ ปาปกานํ อกุสลาณํ ฐมฺมานํ ปหานาย จนฺทํ ชเนติ วายมตี วีริยํ อารภาติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทฺหติ. (อ ๔.๑๓)

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมยังฉันทะให้เกิด ย่อมพยายาม प्रารภความเพียร ประคองจิต ตั้งจิตไว้ เพื่อละอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้ว.

อิธ, ภิกขเว, ภิกขุ อุปฺปन्नํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสติ ปชฺหติ วิโนเทติ พฺยนฺตึกโรติ อนภาวํ คเมติ; อุปฺปन्नํ พยาบาทวิตกฺกํ... อุปฺปन्नํ วิหีสาวิตกฺกํ... อุปฺปन्नฺอุปฺปนฺเน ปาปกเ อกุสเล ฐมฺเม นาธิวาเสติ ปชฺหติ วิโนเทติ พฺยนฺตึกโรติ อนภาวํ คเมติ. อิํ วุจฺจติ, ภิกขเว, ปหานปฺปธานัง. (อ ๔.๑๔)

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมครอบงำ ย่อมละ ย่อมบรรเทา ย่อมทำให้พินาศ ย่อมให้ถึงความไม่มี ซึ่งกามวิตกที่เกิดขึ้นแล้ว... ซึ่งพยาบาทวิตกที่เกิดขึ้นแล้ว... ซึ่งวิหิงสาวิตกที่เกิดขึ้นแล้ว... ซึ่งอกุศลธรรมอันเป็นบาปที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมครอบงำ ย่อมละ ย่อมบรรเทา ย่อมทำให้พินาศ ย่อมให้ถึงความไม่มี นี้เราเรียกว่าปหานปธาน.

อธิจิตฺตมฺนุยุตฺเตน, ภิกขเว, ภิกขุณา ปญฺจ นิमितฺตานิ กาเลน กาลํ มนสิ กาทพฺพานิ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้หมั่นประกอบอธิจิต ควรมนสิการถึงนิमित ๕ ประการ ตามเวลาอันสมควร.

กตมานิ ปญฺจ?

นิमित ๕ ประการเป็นไฉน.

อิธ, ภิกขเว, ภิกขุโน ยํ นิमितฺตํ อาคมฺม ยํ นิमितฺตํ มนสิกโรโต อุปฺปชฺชุนฺติ ปาปกกา อกุสลา วิตกฺกา จนฺตฺวปลฺลํหิตาปี โทสฺวปลฺลํหิตาปี โมหฺวปลฺลํหิตาปี, เตน, ภิกขเว, ภิกขุณา ตมฺหา นิमितฺตา อณฺเฏ นิमितฺตํ มนสิ กาทพฺพํ กุสฺสฺวปลฺลํหิตํ.

๑) ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุในธรรมวินัยนี้ อาศัยนิमितใดแล้ว มนสิการนิमितใดอยู่ วิตกทั้งหลายอันเป็นบาปอกุศล ประกอบด้วยฉันทะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง ย่อมเกิดขึ้น

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้ควรมนสิการนิมิตอื่นจากนิมิตนั้น อันประกอบด้วยกุศล.

เตสํ วา วิตกุกานํ อาทีนโว อูปปริกขิตพุโพ

-- 'อิติปิเม วิตกุกา อกุสลา, อิติปิเม วิตกุกา สาวชชา, อิติปิเม วิตกุกา ทุกุขวิปากา"ติ.

๒) ภิกษุนี้ควรพิจารณาโทษของวิตกเหล่านั้นว่า แม้อย่างนี้ วิตกเหล่านี้ล้วนแต่เป็นอกุศล
แม้อย่างนี้ วิตกเหล่านี้ล้วนแต่เป็นโทษ แม้อย่างนี้ วิตกเหล่านี้ล้วนแต่มีทุกข์เป็นวิบาก.

เตสํ วา วิตกุกานํ อสติมนสิกาโร อาปชชิตพุโพ.

๓) ภิกษุนี้พึงถึงความไม่นึก ไม่ใส่ใจวิตกเหล่านั้น.

เตสํ วา วิตกุกานํ วิตกุกสงฆารสณฺจานํ มนสิกาตพุพํ.

๔) ภิกษุนี้ควรมนสิการสัจฐานแห่งวิตกสังฆารของวิตกเหล่านั้น.

ทนฺเตภี วา ทนฺตมาชาย ชิวฺหาย ตาลุํ อาหจฺจ เจตสา จิตฺตํ อภินิคุคฺคณฺหิตพุพํ อภินิปปิเลตพุพํ
อภิสนฺตาเปตพุพํ.

๕) ภิกษุนี้พึงกััดฟันด้วยฟัน ดุนเพดานด้วยลิ้น ข่ม ปีบคั้น บังคับ จิตด้วยจิต.

ตสฺส,... เย ปาปกา อกุสลา วิตกุกา ฉนฺทูปฺลํหิตาปิ โทสฺสุปฺลํหิตาปิ โมหฺอุปฺลํหิตาปิ เต ปหฺียนฺติ
เต อพฺภตฺตํ คจฺจนฺติ. เตสํ ปหฺานา อชฺฌตฺตเมว จิตฺตํ สนฺติภฺุจฺติ สนฺนีสีหฺติ เอโกทฺธิ โทหฺติ
สฺมาธิยฺติ. (ม ๒๐)

เมื่อนั้น อกุศลวิตกอันลามกเหล่านี้ใด ประกอบด้วยฉันทะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง อันเธอ
ย่อมละเสียได้ ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะละวิตกอันเป็นบาปอกุศลเหล่านั้น จิตย่อม
ตั้งอยู่ด้วยดี สงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งมั่นในภายในนั้นแล.

กตมณฺจ, ภิกฺขเว, ภาวนาปฺปชานํ? (อํ ๔.๑๔)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ภาวนาปชานเป็นไฉน.

อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อนฺุปฺปนฺนํ กุสลาณํ ฐมฺมานํ อฺุปฺปาทาย ฉนฺทํ ชเนติ วายมฺติ วีริยํ อารภฺติ
จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหฺติ. (อํ ๔.๑๓)

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมยังฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต ตั้งจิตไว้
เพื่อให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น.

อิธ, ภิกขเว, ภิกขุ สติสมโพชฌงคํ ภาเวติ วิเวกนิสสิตํ วิราคนิสสิตํ นิโรธนิสสิตํ ไวสสุคค
ปริณามํ, ฌมมวิจยสมโพชฌงคํ ภาเวติ... วิริยสมโพชฌงคํ ภาเวติ... ปัตติสมโพชฌงคํ ภาเวติ...
ปสฺสทฐิสมโพชฌงคํ ภาเวติ... สสมาธิสมโพชฌงคํ ภาเวติ... อุเปกฺกขาสมโพชฌงคํ ภาเวติ
วิเวกนิสสิตํ วิราคนิสสิตํ นิโรธนิสสิตํ ไวสสุคคปริณามํ. อิํ วุจฺจติ, ภิกขเว, ภาวนาปฺปชานํ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงคํ อันอาศัยความสงบ อาศัย
ความคลายกำหนัด อาศัยความดับ น้อมไปเพื่อความสละลง ย่อมเจริญฌมมวิจยสัมโพชฌงคํ
... ย่อมเจริญวิริยสัมโพชฌงคํ... ย่อมเจริญปัตติสัมโพชฌงคํ... ย่อมเจริญปัสสทฐิสัมโพชฌงคํ...
ย่อมเจริญสมาธิสัมโพชฌงคํ... ย่อมเจริญอุเปกขาสัมโพชฌงคํ อันอาศัยความสงบ อาศัย
ความคลายกำหนัด อาศัยความดับ น้อมไปเพื่อความสละลง
ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ภาวนาปชาน.

กตมญฺจ, ภิกขเว, อนุรฺกฺขณาปฺปชานํ? (อํ ๔.๑๔)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก้อนุรักษนาปชานเป็นไฉน.

อิธ, ภิกขเว, ภิกขุ อุปฺปนฺหานํ กุสลานํ ฌมฺมานํ จิตฺติยา อสมฺโมสาย ภิกฺขโยภาวาย เวปฺปุลลํ
ภาวนาย ปาริปุริยา ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ วิริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทฺหติ. (อํ ๔.๑๓)

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมยังฉันทะให้เกิด พยายาม प्रารภความเพียร ประคองจิต ตั้งจิตไว้
เพื่อความดำรงอยู่ เพื่อไม่หลงลืม เพื่อความเจริญยิ่งขึ้น เพื่อความไพบูลย์ เพื่อเพิ่มพูน
เพื่อความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว.

อิธ, ภิกขเว, ภิกขุ อุปฺปนฺนํ ภาทฺทกํ สสมาธิमितฺตํ อนุรฺกฺขติ อฏฺฐจิกฺกสณฺณํ ปุทฺทกสณฺณํ วินีลก
สณฺณํ วิจฺฉิทฺทกสณฺณํ อุทฺธมาตกสณฺณํ. อิํ วุจฺจติ, ภิกขเว, อนุรฺกฺขณาปฺปชานํ. (อํ ๔.๑๔)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมตามรักษาสมาธิमितอันเจริญที่เกิดขึ้นแล้ว คือ
อฏฐจิกกัสนัญญา ปุททกัสนัญญา วินีลกัสนัญญา วิปุกพกัสนัญญา วิจฉิทกัสนัญญา อุทธมาตกัสนัญญา
นี้เราเรียกว่า อุนุรักษนาปชาน.

สทฺทสฺส, ภิกขเว, สวากฺสฺส สตฺถุสสาสเน ปรีโยคาหิย วตฺตโต อยมนฺุชฺชโม โหติ -- ‘สฺตถฺธา
ภควา, สวาทโกหฺมสมฺมิ; ชานาติ ภควา, นาหํ ชานามิ’ติ. สทฺทสฺส, ภิกขเว, สวากฺสฺส สตฺถุ
สสาสเน ปรีโยคาหิย วตฺตโต รุทฺหนิยํ สตฺถุสสาสนํ โหติ โอสวณฺตํ. สทฺทสฺส, ภิกขเว, สวากฺสฺส
สตฺถุสสาสเน ปรีโยคาหิย วตฺตโต อยมนฺุชฺชโม โหติ -- ‘กามํ ตโจ จ นฺุหารุ จ อฏฺฐจิจฺจ อวลิสฺสตุ

สรีเร อุปสูสตุ มंसโลหิตัง, ยัม ตัม ปุริสธามาเนน ปุริสวิริเยเนน ปุริสปรกุกเมเนน ปตตพพัน
น ตัม อปาปฺณิตฺวา วีริยสุส สณฺจานัน ภวิสฺสตี”ติ. (ม ๗๐)

สาวกผู้มีศรัทธา ผู้ทำตามคำสั่งสอนของศาสดา ย่อมมีหลักปฏิบัติว่า “พระผู้มีพระภาคเป็น
ศาสดา เราเป็นสาวก พระผู้มีพระภาคทรงรู้ เราไม่รู้”

คำสั่งสอนของพระศาสดาย่อมมอองงามมีโอชาแก่สาวกผู้มีศรัทธา ผู้ยังลงในคำสั่งสอนของพระ
ศาสดาแล้วประพฤติดำรงตั้งใจว่า เนื้อและเลือดในสรีระของเราจงเหือดแห้งไป จะเหลืออยู่แต่
หนังเอ็นและกระดูกก็ตามที เมื่อเรายังไม่บรรลุนิพพานผลที่จะพึงบรรลุนั้น ด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ
ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษแล้ว จักคลายความเพียรนั้นเสีย จักไม่มี
เลย.

๗) สมมาสติ สัมมาสติ

มหาสติปฏฺจฺยานสุตฺตํ : มหาสติปฏฺจฺยานสุตฺต

เอวํ เม สุตฺตํ -- เอกํ สมยํ ภควา กุรุสฺสุ วิหฺรติ กมฺมาสธมฺมํ นาม กุรุณํ นิคโม. ตตฺตร โข ภควา
ภิกฺขุ อามนฺเตสิ -- “ภิกฺขโว”ติ. “ภทฺนเต”ติ. เต ภิกฺขุ ภควโต ปจฺจสฺสึสฺสุ. ภควา เอตทโวจ.

ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้- สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในกรุงชนบท นิคมของชาวกรุง
ชื่อว่ากัมมาสทัมมะ ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคว่า พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสพระพุทธ
ภาษิตนี้ว่า.

เอกายโน อยํ, ภิกฺขเว, มคฺโค สตฺตานัน วิสุทฺธิยา, โสภปริเทวานัน สมตฺติกฺกมาเย, ทุกฺขโทมนสฺ
สํานัน อตฺตงฺกมาเย, ฉายสฺส อธิคมาเย, นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาเย, ยทฺธิทํ จตฺตารโ สติปฏฺจฺยานา.
กตเม จตฺตารโ?

ดูกรภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงความ
โศกและปริเทวะ เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อทำให้แจ้ง
ซึ่งพระนิพพาน หนทางนี้คือสติปฏฺจฺยาน ๔ ประการ ๔ ประการเป็นไฉน.

อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ กายเย กายานุปสฺสี วิหฺรติ อาตاپิ สมฺปชาโน สติมา, วิเนยฺย โลกเ อภิชฺฌา
โทมนสฺสํ; เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี วิหฺรติ อาตاپิ สมฺปชาโน สติมา, วิเนยฺย โลกเ อภิชฺฌา
โทมนสฺสํ; จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสี วิหฺรติ อาตاپิ สมฺปชาโน สติมา, วิเนยฺย โลกเ อภิชฺฌา
โทมนสฺสํ; ฌมฺเมสุ ฌมฺมานุปสฺสี วิหฺรติ อาตاپิ สมฺปชาโน สติมา, วิเนยฺย โลกเ อภิชฺฌา
โทมนสฺสํ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ ๑ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ ๑ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ ๑ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ ๑.

(กายานุปัสสนา)

(อานาปานสติปพพ) กถณฺจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ กายเ กายานุปัสสี วิหฺรติ? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อรณฺณคโตะ วา รุกฺขมฺมูลคโตะ วา สฺถูณฺณาคารคโตะ วา นิสีหติ, ปลฺลงฺกํ อามุชิตฺวา, อุชฺฐํ กายํ ปณฺธิชาย, ปริมุขํ สตี อุกฺกุจฺเปตฺวา. โส สโตว อสฺสสฺสตี, สโตว ปสฺสสฺสตี. ทีฆํ วา อสฺสสฺสนฺโต ‘ทีฆํ อสฺสสฺสามี’ติ ปชานาติ, ทีฆํ วา ปสฺสสฺสนฺโต ‘ทีฆํ ปสฺสสฺสามี’ติ ปชานาติ, รสฺสํ วา อสฺสสฺสนฺโต ‘รสฺสํ อสฺสสฺสามี’ติ ปชานาติ, รสฺสํ วา ปสฺสสฺสนฺโต ‘รสฺสํ ปสฺสสฺสามี’ติ ปชานาติ, ‘สพฺพกายนฺปฏิสฺสเวที อสฺสสฺสิสฺสามี’ติ ลิกฺขติ, ‘สพฺพกายนฺปฏิสฺสเวที ปสฺสสฺสิสฺสามี’ติ ลิกฺขติ, ‘ปสฺสสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสฺสสฺสิสฺสามี’ติ ลิกฺขติ, ‘ปสฺสสมฺภยํ กายสงฺขารํ ปสฺสสฺสิสฺสามี’ติ ลิกฺขติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายอยู่อย่างไรเล่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า เธอมีสติหายใจออก มีสติหายใจเข้า เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่า เราหายใจออกยาว เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่า เราหายใจเข้ายาว เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่า เราหายใจออกสั้น เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัดว่า เราหายใจเข้าสั้น ย่อมสำเนียงกว่า เราจักกำหนดรู้ตลอดกองลมหายใจทั้งปวง ขณะหายใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักกำหนดรู้ตลอดกองลมหายใจทั้งปวง ขณะหายใจเข้า ย่อมสำเนียงกว่า เราจักระงับกายสังขาร ขณะหายใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักระงับกายสังขาร ขณะหายใจเข้า.

เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ทกุโข ภมฺกาโร วา ภมฺกาเรวเตวาสี วา ทีฆํ วา อณฺณนฺโต ‘ทีฆํ อณฺณามี’ติ ปชานาติ, รสฺสํ วา อณฺณนฺโต ‘รสฺสํ อณฺณามี’ติ ปชานาติ; เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ทีฆํ วา อสฺสสฺสนฺโต ‘ทีฆํ อสฺสสฺสามี’ติ ปชานาติ, ทีฆํ วา ปสฺสสฺสนฺโต ‘ทีฆํ ปสฺสสฺสามี’ติ ปชานาติ, รสฺสํ วา อสฺสสฺสนฺโต ‘รสฺสํ อสฺสสฺสามี’ติ ปชานาติ, รสฺสํ วา ปสฺสสฺสนฺโต ‘รสฺสํ ปสฺสสฺสามี’ติ ปชานาติ; ‘สพฺพกายนฺปฏิสฺสเวที อสฺสสฺสิสฺสามี’ติ ลิกฺขติ, ‘สพฺพกายนฺปฏิสฺสเวที ปสฺสสฺสิสฺสามี’ติ ลิกฺขติ; ‘ปสฺสสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสฺสสฺสิสฺสามี’ติ ลิกฺขติ, ‘ปสฺสสมฺภยํ กายสงฺขารํ ปสฺสสฺสิสฺสามี’ติ ลิกฺขติ. อิติ อชฺฌตฺตํ วา กายเ กายานุปัสสี วิหฺรติ, พหิทฺธา วา กายเ กายานุปัสสี วิหฺรติ, อชฺฌตฺต-พหิทฺธา วา กายเ กายานุปัสสี วิหฺรติ; สมุทฺยธฺมฺมานุปัสสี วา กายสมฺมึ วิหฺรติ, วยธฺมฺมานุปัสสี วา กายสมฺมึ วิหฺรติ, สมุทฺยวยธฺมฺมานุปัสสี วา กายสมฺมึ วิหฺรติ. ‘อตุถิ กายเ’ติ วา ปนสฺส สติ

ปลจจุปฏิจิตา โหติ. ยาวเทว ฌาณมตฺตตาย ปฏิสฺสติมตฺตตาย อนิสฺสิตโต จ วิหฺรติ, น จ กิณฺจึ โลเก
อุปาทียติ. เอวมฺปิ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ กายเ กายานุปสฺสี วิหฺรติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย นายช่างกลึงหรือลูกมือของนายช่างกลึงผู้ชำนาญ เมื่อชักเชือกกลึงยาว ก็
รู้ชัดว่า เราชักเชือกกลึงยาว เมื่อชักเชือกกลึงสั้น ก็รู้ชัดว่า เราชักเชือกกลึงสั้น แม้ฉันใด
ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่า เราหายใจออกยาว เมื่อหายใจเข้ายาว
ก็รู้ชัดว่า เราหายใจเข้ายาว เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่า เราหายใจออกสั้น เมื่อหายใจเข้าสั้น
ก็รู้ชัดว่า เราหายใจเข้าสั้น ย่อมสำเนียงว่า เราจักกำหนดรู้กองลมทั้งปวง ขณะหายใจออก
ย่อมสำเนียงว่า เราจักกำหนดกองลมทั้งปวง ขณะหายใจเข้า ย่อมสำเนียงว่า เราจักผ่น
ระงับกายสังขาร(คือลมหายใจ) ขณะหายใจออก ย่อมสำเนียงว่า เราจักผ่นระงับกาย
สังขาร(คือลมหายใจ) ขณะหายใจเข้า ดังพรรณนามาจะนี้ ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายใน
กายเป็นภายในบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายเป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นกาย
ในกายทั้งภายในภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดาคือความเกิดขึ้นในกายบ้าง ย่อม
พิจารณาเห็นธรรมดาคือความเสื่อมไปในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดาคือทั้งความ
เกิดขึ้นทั้งความเสื่อมไปในกายบ้าง ก็หรือสติของเธอในที่ตั้งมั่นอยู่ว่า กายมีอยู่ เพียงเพื่อ
ญาณคือความรู้ เพียงเพื่อเป็นที่อาศัยระลึก เธอย่อมเป็นผู้อันค้นหาและทิวัจฉิไม่อาศัยอยู่ด้วย
ไม่ยึดถืออะไรๆ ในโลกด้วย ดูกรภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่าตามพิจารณาเห็นกาย
ในกายอยู่.

(อิริยาปถปพฺพ.) ปฺน จปรํ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ คจฺจนโต วา ‘คจฺจามิ’ติ ปชานาติ, จิตฺโต วา ‘จิตฺตมฺหิ’ติ
ปชานาติ, นิสินฺโน วา ‘นิสินฺโนมฺหิ’ติ ปชานาติ, สยาโน วา ‘สยาโนมฺหิ’ติ ปชานาติ. ยถา
ยถา วา ปนสฺส กายเ ปณฺหิตโต โหติ ตถา ตถา นํ ปชานาติ. อิติ อชฺฉมตฺตํ.... กายเ กายานุปสฺสี
วิหฺรติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุเมื่อเดิน ก็รู้ชัดว่าเราเดิน เมื่อยืน ก็รู้ชัดว่าเรายืน เมื่อนั่ง
ก็รู้ชัดว่าเรานั่ง เมื่อนอน ก็รู้ชัดว่าเรานอน หรือเขอต้งกายไว้ด้วยอาการอย่างใด ๆ ก็รู้ชัด
อาการอย่างนั้นๆ ดังพรรณนามาจะนี้ ฯลฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่าตาม
พิจารณาเห็นกายในกายอยู่.

(สมฺปชานปพฺพ.) ปฺน จปรํ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อภิกฺกนฺเต ปฏิกฺกนฺเต สมฺปชานการี โหติ, อาโลเกเต
วิโลเกเต สมฺปชานการี โหติ, สมฺมิณฺชิตเ ปสาริตเ สมฺปชานการี โหติ, สงฺฆาปฏิปตฺตจิวรรชารณ
สมฺปชานการี โหติ, อสิตเ ปิตเ ขายิตเ สายิตเ สมฺปชานการี โหติ, อุจฺจารปสฺสาวกมฺเม
สมฺปชานการี โหติ, คเต จิตเ นิสินฺเน สุตฺเต ชาคริตเ ภาสิตเ ตฺนุหิภาเว สมฺปชานการี โหติ.
อิติ อชฺฉมตฺตํ วา กายเ กายานุปสฺสี วิหฺรติ... เอวมฺปิ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ กายเ กายานุปสฺสี วิหฺรติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุย่อมทำความรู้สึกตัวในการก้าว ในการถอย ในการแล ในการเหลียว ในการคู้เข้า ในการเหยียดออก ในการทรงผ้าสังฆาฏิบาตรและจีวร ในการฉันทิม เคี้ยว ลิ้ม ในการถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ ย่อมทำความรู้สึกตัว ในการเดิน ยืน นั่ง หลับ ตื่น พุด และนั่ง ดังพรรณนามาจะนี้ ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกายเป็นภายในบ้าง ฯลฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่าตามพิจารณาเห็นกายในกายอยู่.

(ปฏิญจนนสิการปพพ) ปุณ จปรัง, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อิมเมว กายํ อุทฺธํ ปาทตลา, อโธ เกสมตฺถกา, ตจฺปริญฺตํ ปุริํ นานปฺปการสฺส อสฺสุจิโน ปจฺจเวกฺขติ -- ‘อตุถิ อิมสฺมี กายเ เกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ มํสํ นฺหารุ อญฺฺจ อญฺฺจิมิณฺชํ วกฺกํ ทหฺยํ ยกนํ กิโลมกํ ปิหกํ ปปฺปาสํ อนฺตํ อนฺตคฺคณํ อุทฺริยํ กรีสํ ปิตตํ เสมฺหํ ปุพฺโพ โลหิตํ เสโท เมโท อสฺสุ วสา เขโฬ ลิงฺฆาณิกา ลลิกา มฺตฺตน’ติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายนี้แหละ แต่พื้นเท้าขึ้นไป แต่ปลายผมลงมา มีหนังเป็นที่สุตรอบ เต็มด้วยของไม่สะอาดมีประการต่างๆ ว่า มีอยู่ในกายนี้ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ใจ หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ สาย รััดไส้ อาหารใหม่ อาหารเก่า น้ำดี น้ำเสลด น้ำเหลือง น้ำเลือด น้ำเหลือง น้ำมันข้น น้ำตา น้ำมันเหลว น้ำลาย น้ำมูก น้ำมันไขข้อ น้ำมันูตร.

เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, อุภโตมุขา ปุโตพิ ปุรา นานาวิหิตสฺส ธมฺมสฺส, เสยฺยถิทํ -- สาสินํ วิหีนํ มุคฺคานํ มาसानํ ติลานํ ตณฺฑุลานํ. ตเมนํ จกฺขุมา ปุริโส มุญฺจิตฺวา ปจฺจเวกฺเขยฺย -- ‘อิมเ สาสี อิมเ วิหี อิมเ มุคฺคา อิมเ มาสา อิมเ ตีลา อิมเ ตณฺฑุลา’ติ. เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อิมเมว กายํ อุทฺธํ ปาทตลา, อโธ เกสมตฺถกา, ตจฺปริญฺตํ ปุริํ นานปฺปการสฺส อสฺสุจิโน ปจฺจเวกฺขติ -- ‘อตุถิ อิมสฺมี กายเ เกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ... มฺตฺตน’ติ.

อิติ อชฺฌตฺตํ วา กายเ กายานุปลสฺสี วิหฺรติ... เอวมปิ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ กายเ กายานุปลสฺสี วิหฺรติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนไม้มีปากสองข้าง เต็มด้วยธัญชาติต่างชนิดคือ ข้าวสาลี ข้าวเปลือก ถั่วเขียว ถั่วเหลือง งา ข้าวสาร บุรุษผู้มีนัยน์ตาดีแก่แก่นั้นแล้ว พึงเห็นได้ว่า นี้ข้าวสาลี นี้ข้าวเปลือก นี้ถั่วเขียว นี้ถั่วเหลือง นี้งา นี้ข้าวสาร ฉันทิ ภิกษุก็ฉันทินั้นเหมือนกัน ย่อมพิจารณาเห็นกายนี้แหละ แต่พื้นเท้าขึ้นไป แต่ปลายผมลงมา มีหนังเป็นที่สุตรอบ เต็มด้วยของไม่สะอาดมีประการต่างๆ ว่า มีอยู่ในกายนี้ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ฯลฯ มูตร ดังพรรณนามาจะนี้

ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกายเป็นภายในบ้าง ฯลฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่าตามพิจารณาเห็นกายในกายอยู่.

(ชาตุมนสิการปพพ) ปุณ จปรัง, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อิมเมว กายं ยถาจิตํ ยถาปณฺหิตํ ชาตุโส ปจฺจ-
เวกฺขติ -- ‘อตุถิ อิมสฺมี กาเย ปถวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ’ติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายนี้แหละ ซึ่งตั้งอยู่ ตามที่ตั้งอยู่
ตามปกติ โดยความเป็นธาตุว่า มีอยู่ในกายนี้ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม.

เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ทกฺโข โคฆาตโก วา โคฆาตกนฺตเววาลี วา คาวิ วธิตฺวา จตฺมहाปเถ พิลโส
วิภชิตฺวา นิสินฺโน อสฺส. เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อิมเมว กายं ยถาจิตํ ยถาปณฺหิตํ ชาตุโส
ปจฺจเวกฺขติ -- ‘อตุถิ อิมสฺมี กาเย ปถวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ’ติ. อิติ อชฺฉตฺตํ
วา กาเย กายานุปฺสฺสี วิหฺรติ... เอวมฺปิ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ กาเย กายานุปฺสฺสี วิหฺรติ.

คนฆ่าโคหรือลูกมือของคนฆ่าโคผู้ชำนาญ ฆ่าโคแล้ว แบ่งออกเป็นส่วน นั่งอยู่ที่หนทางใหญ่สี่
แพร่ง ฉันใจ ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมพิจารณากายนี้แหละ ซึ่งตั้งอยู่ตามที่ตั้งอยู่ตามปกติ
โดยความเป็นธาตุว่า มีอยู่ในกายนี้ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ตั้งพรรณนามาจะนี้
ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกายเป็นกายในบ้าง ฯลฯ อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่าตามพิจารณา
เห็นกายในกายอยู่.

(นวลวิธกปพพ) ปุณ จปรัง, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เสยฺยถาปิ ปสฺเสยฺย สรีรํ ลิวธิกาย จตฺตฺติตํ เอกาหฺมตํ
วา ทฺวิหฺมตํ วา ตีหฺมตํ วา อุทฺธฺมาตกํ วินิลกํ วิปฺพพกฺชาตํ. โส อิมเมว กายं อุปฺสฺหฺรติ --
อยมฺปิ โข กาโย เอวํธมฺโม เอวํภาวิ เอวอนฺตีโต’ติ. อิติ อชฺฉตฺตํ วา กาเย กายานุปฺสฺสี วิหฺรติ.
... เอวมฺปิ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ กาเย กายานุปฺสฺสี วิหฺรติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุเหมือนกะว่า พึ่งเห็นสรีระที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า ตายแล้ว
วันหนึ่งบ้าง สองวันบ้าง สามวันบ้าง ที่ขึ้นพอง มีสีเขียวน่าเกลียด มีน้ำเหลืองไหลน่าเกลียด
เธอย่อมโน้มเข้ามาสู่กายนี้แล้วว่า ถึงร่างกายอันนี้แล้ว ก็มีอย่างนี้เป็นธรรมดา คงเป็นอย่าง
นี้ ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนี้ไปได้ ตั้งพรรณนามาจะนี้ ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย
เป็นกายในบ้าง ฯลฯ อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่าตามพิจารณาเห็นกายในกายอยู่.

ปุณ จปรัง, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เสยฺยถาปิ ปสฺเสยฺย สรีรํ ลิวธิกาย จตฺตฺติตํ กาเกหิ วา ขชฺชฺมานํ
กุลฺเลหิ วา ขชฺชฺมานํ คิชฺฌเหหิ วา ขชฺชฺมานํ กงฺเกหิ วา ขชฺชฺมานํ สฺสุนฺเขหิ วา ขชฺชฺมานํ
พฺยคฺเชหิ วา ขชฺชฺมานํ ทีปฺพิหิ วา ขชฺชฺมานํ ลิงฺคาลเหหิ วา ขชฺชฺมานํ วิวิเชหิ วา ปาณกฺชาเตหิ
ขชฺชฺมานํ. โส อิมเมว กายं อุปฺสฺหฺรติ ‘อยมฺปิ โข กาโย เอวํธมฺโม เอวํภาวิ เอวอนฺตีโต’ติ.
อิติ อชฺฉตฺตํ วา กาเย กายานุปฺสฺสี วิหฺรติ... เอวมฺปิ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ กาเย กายานุปฺสฺสี วิหฺรติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุเหมือนกะว่า พึงเห็นสรีระที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า อันฝูงกา จิกกินอยู่บ้าง ฝูงนกตะกรุมจิกกินอยู่บ้าง ฝูงแร้งจิกกินอยู่บ้าง ฝูงเหยี่ยวจิกกินอยู่บ้าง ฝูง สุนัขกัดกินอยู่บ้าง ฝูงเสือโคร่งกัดกินอยู่บ้าง ฝูงเสือเหลืองกัดกินอยู่บ้าง ฝูงสุนัขจิ้งจอก กัดกินอยู่บ้าง หมูสัตว์ตัวเล็ก ๆ ต่าง ๆ กัดกินอยู่บ้าง เธออย่าม่น้อมเข้ามาสู่กายนี้แล้วว่า ถึงร่างกายอันนี้เล่า ก็มีอย่างนี้เป็นธรรมดา คงเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนี้ไปได้ ดังพรรณนามาจะนี้ ภิกษุอย่าม่น้อมพิจารณาเห็นกายในกายเป็นภายในบ้าง ฯลฯ ดูกรภิกษุ ทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่าตามพิจารณาเห็นกายในกายอยู่.

ปุณ จปร, ภิกขเว, ภิกขุ เสยฺยถาปิ ปสุเสยฺย สรีรํ ลิวถิกาย ฉทฺทิตํ อฏฺฐจิกสงฺขลิกํ สมํสโลหิตํ นุหารุสมฺพนธํ... อฏฺฐจิกสงฺขลิกํ นิมนฺสโลหิตมกฺขิตํ นุหารุสมฺพนธํ... อฏฺฐจิกสงฺขลิกํ อปคตมํสโลหิตํ นุหารุสมฺพนธํ... อฏฺฐจิกานิ อปคตสมฺพนธานิ ทิสสา วิทิสสา วิกฺขิตฺตานิ, อณฺเณน หตฺถฏฺฐจิกํ อณฺเณน ปาหฏฺฐจิกํ อณฺเณน โคปฺพกฏฺฐจิกํ อณฺเณน ชงฺฆฏฺฐจิกํ อณฺเณน อูรฏฺฐจิกํ อณฺเณน กฏฺฐจิกํ อณฺเณน ผาสุกฏฺฐจิกํ อณฺเณน ปิฏฺฐจิกํ อณฺเณน ขนฺธฏฺฐจิกํ อณฺเณน คีวฏฺฐจิกํ อณฺเณน หนฺธุฏฺฐจิกํ อณฺเณน ทนฺตฏฺฐจิกํ อณฺเณน ลีสกฺกฺหาหํ. โส อิมเมว กายํ อุปฺปํสฺสํ -- ‘อยมฺปิ โข กาโย เอวํมฺโม เอวํภาวี เอวอนฺตีโต’ติ. อิติ อชฺฉตฺตํ วา กายเ กายานุปฺปสฺสี วิหฺรติ... เอวมฺปิ โข, ภิกขเว, ภิกขุ กายเ กายานุปฺปสฺสี วิหฺรติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุเหมือนกะว่า พึงเห็นสรีระที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า เป็นร่าง กระดูกยังมีเนื้อและเลือดมีเส้นเอ็นรัดตั้งอยู่ ฯลฯ เป็นร่างกระดูกปราศจากเนื้อเปื้อนเลือดและมีเส้นเอ็นผูกมัดอยู่ ฯลฯ เป็นร่างกระดูกปราศจากเนื้อและเลือดแล้วยังมีเส้นเอ็นผูกมัดอยู่ ฯลฯ เป็นกระดูกปราศจากเส้นเอ็นผูกมัดแล้ว เรี่ยรายไปในทิศน้อยทิศใหญ่ คือ กระดูกมือไปทางหนึ่ง กระดูกเท้าไปทางหนึ่ง กระดูกแข้งไปทางหนึ่ง กระดูกขาไปทางหนึ่ง กระดูกสะเอวไปทางหนึ่ง กระดูกสันหลังไปทางหนึ่ง กระดูกซี่โครงข้างไปทางหนึ่ง กระดูกหน้าอกไปทางหนึ่ง กระดูกแขนไปทางหนึ่ง กระดูกไหล่ไปทางหนึ่ง กระดูกคอไปทางหนึ่ง กระดูกคางไปทางหนึ่ง กระดูกฟันไปทางหนึ่ง กระโหลกศีรษะไปทางหนึ่ง เธออย่าม่น้อมเข้ามาสู่กายนี้แล้วว่า ถึงร่างกายอันนี้เล่า ก็มีอย่างนี้เป็นธรรมดา คงเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนี้ไปได้ ดังพรรณนามาจะนี้ ภิกษุอย่าม่น้อมพิจารณาเห็นกายในกายเป็นภายในบ้าง ฯลฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่าตามพิจารณาเห็นกายในกายอยู่.

ปุณ จปร, ภิกขเว, ภิกขุ เสยฺยถาปิ ปสุเสยฺย สรีรํ ลิวถิกาย ฉทฺทิตํ, อฏฺฐจิกานิ เสตานิ สงฺขวณฺณปฏฺฐิกาคานิ... อฏฺฐจิกานิ ปุณฺชกิตานิ เตโรวสุลิกานิ... อฏฺฐจิกานิ ปุตีนิ จุณฺณกชาตานิ. โส อิมเมว กายํ อุปฺปํสฺสํ -- ‘อยมฺปิ โข กาโย เอวํมฺโม เอวํภาวี เอวอนฺตีโต’ติ. อิติ อชฺฉตฺตํ วา กายเ กายานุปฺปสฺสี วิหฺรติ, พหิทฺธา วา กายเ กายานุปฺปสฺสี วิหฺรติ, อชฺฉตฺต-พหิทฺธา วา กายเ กายานุปฺปสฺสี วิหฺรติ ; สมุทฺยธฺมมานุปฺปสฺสี วา กายสมฺมึ วิหฺรติ, วยธฺมมานุปฺปสฺสี

วา กายสุมี วิหริติ, สมุททวยธมฺมานุปฺสฺสึ วา กายสุมี วิหริติ. ‘อตุถิ กาโย”ติ วา ปนฺสฺส สติ
ปจฺจุปฺภุจฺจิตา โหติ. ยาวเทว ฌาณมตฺตตาย ปฏฺฐิสฺสติมตฺตตาย อนิสฺสึโต จ วิหริติ, น จ กิณฺจึ โลเก
อุปาทียติ. เอวมฺปิ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ กาเย กายานุปฺสฺสึ วิหริติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุเหมือนกะว่า เพิ่งเห็นสระที่เขากิ่งไว้ในป่าช้า คือ เป็น
กระดุกมีสีขาวเปรียบด้วยสีสังข์ ฯลฯ เป็นกระดุกกองเรียงรายอยู่แล้วเกินปีหนึ่งขึ้นไป ฯลฯ
เป็นกระดุกผุละเอียดเป็นจุนแล้ว เหยย้อมน้อมเข้ามาสู่กายนี้แหละว่า ถึงร่างกายอันนี้เล่า ก็
มีอย่างนี้เป็นธรรมดา คงเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนี้ไปได้ ดังพรรณนามาจะนี้
ภิกษุยอมพิจารณาเห็นกายในกายเป็นกายในบ้าง ฯลฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุ
ชื่อว่าตามพิจารณาเห็นกายในกายอยู่.

(เวทนานุปฺสฺสนา)

กถณฺจ ปน, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เวทนาสุ เวทนานุปฺสฺสึ วิหริติ? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สุขํ วา เวทฺนํ
เวทฺยมาโน ‘สุขํ เวทฺนํ เวทฺยามิ”ติ ปชานาติ; ทุกฺขํ วา เวทฺนํ เวทฺยมาโน ‘ทุกฺขํ เวทฺนํ
เวทฺยามิ”ติ ปชานาติ; อทุกฺขมสุขํ วา เวทฺนํ เวทฺยมาโน ‘อทุกฺขมสุขํ เวทฺนํ เวทฺยามิ”ติ
ปชานาติ; สามิสํ วา สุขํ เวทฺนํ เวทฺยมาโน ‘สามิสํ สุขํ เวทฺนํ เวทฺยามิ”ติ ปชานาติ; นiramisํ
วา สุขํ เวทฺนํ เวทฺยมาโน ‘นiramisํ สุขํ เวทฺนํ เวทฺยามิ”ติ ปชานาติ; สามิสํ วา ทุกฺขํ เวทฺนํ
เวทฺยมาโน ‘สามิสํ ทุกฺขํ เวทฺนํ เวทฺยามิ”ติ ปชานาติ; นiramisํ วา ทุกฺขํ เวทฺนํ เวทฺยมาโน
‘นiramisํ ทุกฺขํ เวทฺนํ เวทฺยามิ”ติ ปชานาติ; สามิสํ วา อทุกฺขมสุขํ เวทฺนํ เวทฺยมาโน ‘สามิสํ
อทุกฺขมสุขํ เวทฺนํ เวทฺยามิ”ติ ปชานาติ; นiramisํ วา อทุกฺขมสุขํ เวทฺนํ เวทฺยมาโน ‘นiramisํ
อทุกฺขมสุขํ เวทฺนํ เวทฺยามิ”ติ ปชานาติ; อิติ อชฺฉตฺตํ วา เวทนาสุ เวทนานุปฺสฺสึ วิหริติ,
พหิทฺธา วา เวทนาสุ เวทนานุปฺสฺสึ วิหริติ, อชฺฉตฺตพหิทฺธา วา เวทนาสุ เวทนานุปฺสฺสึ วิหริติ;
สมุททวยธมฺมานุปฺสฺสึ วา เวทนาสุ วิหริติ, วยธมฺมานุปฺสฺสึ วา เวทนาสุ วิหริติ, สมุททวยธมฺมา
นุปฺสฺสึ วา เวทนาสุ วิหริติ. ‘อตุถิ เวทนา”ติ วา ปนฺสฺส สติ ปจฺจุปฺภุจฺจิตา โหติ. ยาวเทว
ฌาณมตฺตตาย ปฏฺฐิสฺสติมตฺตตาย อนิสฺสึโต จ วิหริติ, น จ กิณฺจึ โลเก อุปาทียติ. เอวมฺปิ โข,
ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เวทนาสุ เวทนานุปฺสฺสึ วิหริติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่อย่างไรเล่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้
เสวยสุขเวทนาอยู่ ก็รู้ชัดว่า เราเสวยสุขเวทนา หรือ เสวยทุกข์เวทนาอยู่ ก็รู้ชัดว่า เราเสวย
ทุกข์เวทนา หรือ เสวยอทุกขมสุขเวทนาอยู่ ก็รู้ชัดว่า เราเสวยอทุกขมสุขเวทนา หรือ เสวย
สุขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยสุขเวทนามีอามิส หรือ เสวยสุขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า
เราเสวยสุขเวทนาไม่มีอามิส หรือเสวยทุกข์เวทนามีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยทุกข์เวทนามี
อามิส หรือเสวยทุกข์เวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยทุกข์เวทนาไม่มีอามิส หรือ เสวย
อทุกขมสุขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยอทุกขมสุขเวทนามีอามิส หรือ เสวยอทุกขมสุข-

เวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยอทุกข์ขมสุขเวทนาไม่มีอามิส ดังพรรณนามาจะนี้ ภิกษุ
ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาภายในบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาภายนอก
บ้าง ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งภายในภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดาคือ
ความเกิดขึ้นในเวทนาบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดาคือความเสื่อมไปในเวทนาบ้าง ย่อม
พิจารณาเห็นธรรมดาคือทั้งความเกิดขึ้นทั้งความเสื่อมไปในเวทนาบ้าง ก็หรือสติของเธอนั้น
ที่ตั้งมั่นอยู่ว่า เวทนามีอยู่ เพียงเพื่อญาณคือความรู้ เพียงเพื่อเป็นที่อาศัยระลึก เธอย่อมเป็น
ผู้อันตันทหาและทิวฏฐิไม่อาศัยอยู่ด้วย ไม่ยึดถืออะไรๆ ในโลกด้วย ดูกรภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้
แล ภิกษุชื่อว่าตามพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่.

(จิตตานุปัสสนา)

กถณฺจ ปน, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ จิตฺเต จิตฺตานุปัสสี วิหฺรติ? อิท, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สฺราคํ วา จิตฺตํ 'สฺราคํ
จิตฺตํ'ติ ปชานาติ, วิตราคํ วา จิตฺตํ 'วิตราคํ จิตฺตํ'ติ ปชานาติ; สฺโทลํ วา จิตฺตํ 'สฺโทลํ
จิตฺตํ'ติ ปชานาติ, วิตรโหลํ วา จิตฺตํ 'วิตรโหลํ จิตฺตํ'ติ ปชานาติ; สโมหํ วา จิตฺตํ 'สโมหํ
จิตฺตํ'ติ ปชานาติ, วิตรโมหํ วา จิตฺตํ 'วิตรโมหํ จิตฺตํ'ติ ปชานาติ; สํชิตฺตํ วา จิตฺตํ
'สํชิตฺตํ จิตฺตํ'ติ ปชานาติ, วิกฺขิตฺตํ วา จิตฺตํ 'วิกฺขิตฺตํ จิตฺตํ'ติ ปชานาติ; มหคฺคตํ วา จิตฺตํ
'มหคฺคตํ จิตฺตํ'ติ ปชานาติ, อมหคฺคตํ วา จิตฺตํ 'อมหคฺคตํ จิตฺตํ'ติ ปชานาติ; สอฺตุตฺตรํ วา
จิตฺตํ 'สอฺตุตฺตรํ จิตฺตํ'ติ ปชานาติ, อนฺตุตฺตรํ วา จิตฺตํ 'อนฺตุตฺตรํ จิตฺตํ'ติ ปชานาติ; สฺมาหิตํ
วา จิตฺตํ 'สฺมาหิตํ จิตฺตํ'ติ ปชานาติ, อสฺมาหิตํ วา จิตฺตํ 'อสฺมาหิตํ จิตฺตํ'ติ ปชานาติ;
วิมฺุตฺตํ วา จิตฺตํ 'วิมฺุตฺตํ จิตฺตํ'ติ ปชานาติ, อวิมฺุตฺตํ วา จิตฺตํ 'อวิมฺุตฺตํ จิตฺตํ'ติ ปชานาติ.
อิตฺติ อชฺฌตฺตํ วา จิตฺเต จิตฺตานุปัสสี วิหฺรติ, พหิทฺธา วา จิตฺเต จิตฺตานุปัสสี วิหฺรติ,
อชฺฌตฺตพหิทฺธา วา จิตฺเต จิตฺตานุปัสสี วิหฺรติ; สฺมฺุทฺตสฺมึ วิหฺรติ, สฺมฺุทฺตสฺมึ วิหฺรติ,
วชฺฌมฺานุปัสสี วา จิตฺตสฺมึ วิหฺรติ, สฺมฺุทฺตวชฺฌมฺานุปัสสี วา จิตฺตสฺมึ วิหฺรติ. 'อตุถิ
จิตฺตํ'ติ วา ปนสฺส สติ ปจฺจุปฏฺฐิตา โหติ. ยาวเทว ฌาณมตฺตาย ปฏฺฐิสฺสติมตฺตาย อนิสฺสึโต
จ วิหฺรติ, น จ กิณฺณจึ โลเก อุปาทียติ. เอวมฺปิ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ จิตฺเต จิตฺตานุปัสสี วิหฺรติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่อย่างไรเล่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ จิตมีราคะ
ก็รู้ว่าจิตมีราคะ หรือจิตปราศจากราคะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากราคะ จิตมีโทสะ ก็รู้ว่าจิตมีโทสะ
หรือจิตปราศจากโทสะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากโทสะ จิตมีโมหะ ก็รู้ว่าจิตมีโมหะ หรือจิตปราศจาก
โมหะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากโมหะ จิตหดหู่ ก็รู้ว่าจิตหดหู่ จิตฟุ้งซ่าน ก็รู้ว่าจิตฟุ้งซ่าน จิต
เป็นมหรคต ก็รู้ว่าจิตเป็นมหรคต หรือจิตไม่เป็นมหรคต ก็รู้ว่าจิตไม่เป็นมหรคต จิตมีจิต
อื่นยิ่งกว่า ก็รู้ว่าจิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า หรือจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า ก็รู้ว่าจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิต
เป็นสมาธิ ก็รู้ว่าจิตเป็นสมาธิ หรือจิตไม่เป็นสมาธิ ก็รู้ว่าจิตไม่เป็นสมาธิ จิตหลุดพ้น ก็รู้ว่า
จิตหลุดพ้น หรือจิตไม่หลุดพ้น ก็รู้ว่าจิตไม่หลุดพ้น ดังพรรณนามาจะนี้ ภิกษุย่อมพิจารณา

เห็นจิตในจิตเป็นภายในบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตเป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตทั้งภายในภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดาคือความเกิดขึ้นในจิตบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดาคือความเสื่อมไปในจิตบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดาคือทั้งความเกิดขึ้นทั้งความเสื่อมไปในจิตบ้าง ก็หรือสติของเขอนั้นที่ตั้งมั่นอยู่ว่า จิตมีอยู่ เพียงเพื่อญาณคือความรู้ เพียงเพื่อเป็นที่อาศัยระลึก เขาย่อมเป็นผู้อันค้นหาและทิวฏฐิไม่อาศัยอยู่ด้วย ไม่ยึดถืออะไรๆ ในโลกด้วย ดูกรภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่าตามพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่.

(ธมฺมานุปัสสนา)

(นักรณปพฺพ) กถญจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ธมฺเมสุ ธมฺมานุปัสสี วิหฺรติ? อิท, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ธมฺเมสุ ธมฺมานุปัสสี วิหฺรติ ปณฺจสุ นักรณสุ. กถญจ ปน, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ธมฺเมสุ ธมฺมานุปัสสี วิหฺรติ ปณฺจสุ นักรณสุ?

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่อย่างไรเล่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นธรรมในธรรม คือนิวรรณ์ ๕ ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมคือนิวรรณ์ ๕ อย่างไรเล่า.

อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สนฺตํ วา อชฺฉตฺตํ กามจฺจนฺทํ ‘อตุถิ เม อชฺฉตฺตํ กามจฺจนฺโท’ติ ปชานาติ อสนฺตํ วา อชฺฉตฺตํ กามจฺจนฺทํ ‘นตุถิ เม อชฺฉตฺตํ กามจฺจนฺโท’ติ ปชานาติ; ยถา จ อนฺุปฺปนฺนสฺส กามจฺจนฺทสฺส อุปฺปาโท โหติ ตถจ ปชานาติ, ยถา จ อนฺุปฺปนฺนสฺส กามจฺจนฺทสฺส ปหํ โหติ ตถจ ปชานาติ, ยถา จ ปหีนฺสฺส กามจฺจนฺทสฺส อายตี อนฺุปฺปาโท โหติ ตถจ ปชานาติ.

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เมื่อกามฉันทะมีอยู่ ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า กามฉันทะมีอยู่ ณ ภายในจิตของเรา หรือเมื่อกามฉันทะไม่มีอยู่ ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า กามฉันทะไม่มีอยู่ ณ ภายในจิตของเรา อนึ่ง กามฉันทะที่ยังไม่เกิดขึ้นจะเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย กามฉันทะที่เกิดขึ้นแล้วจะละเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย กามฉันทะที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย.

สนฺตํ วา อชฺฉตฺตํ พฺยาปาทํ ‘อตุถิ เม อชฺฉตฺตํ พฺยาปาโท’ติ ปชานาติ, อสนฺตํ วา อชฺฉตฺตํ พฺยาปาทํ ‘นตุถิ เม อชฺฉตฺตํ พฺยาปาโท’ติ ปชานาติ; ยถา จ อนฺุปฺปนฺนสฺส พฺยาปาทสฺส อุปฺปาโท โหติ ตถจ ปชานาติ, ยถา จ อนฺุปฺปนฺนสฺส พฺยาปาทสฺส ปหํ โหติ ตถจ ปชานาติ, ยถา จ ปหีนฺสฺส พฺยาปาทสฺส อายตี อนฺุปฺปาโท โหติ ตถจ ปชานาติ.

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อวิจิตรจินตมียอยู่ ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า วิจิตรจินตมียอยู่ ณ ภายในจิตของเรา หรือเมื่อวิจิตรจินตไม่มีอยู่ ณ ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า วิจิตรจินตไม่มีอยู่ ณ ภายในจิตของเรา อนึ่ง วิจิตรจินตที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย วิจิตรจินตที่เกิดขึ้นแล้วจะละเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย วิจิตรจินตที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย.

อิติ อชฺฌตฺตํ วา ธมฺเมสุ ธมฺมานุปัสสี วิหฺรติ, พหิทฺธา วา ธมฺเมสุ ธมฺมานุปัสสี วิหฺรติ, อชฺฌตฺตพหิทฺธา วา ธมฺเมสุ ธมฺมานุปัสสี วิหฺรติ; สมุทฺยธมฺมานุปัสสี วา ธมฺเมสุ วิหฺรติ, วยธมฺมานุปัสสี วา ธมฺเมสุ วิหฺรติ, สมุทฺยวยธมฺมานุปัสสี วา ธมฺเมสุ วิหฺรติ. ‘อตฺถิ ธมฺมา’ติ วา ปนสฺส สติ ปจฺจุปฏฺฐิตา โหติ. ยาวเทว ฅาณมฺมตฺตาย ปฏฺฐิสฺสตีมฺมตฺตาย อนิสฺสึโต จ วิหฺรติ, น จ กิณฺจึ โลเก อฺปาทียติ. เอวมฺปิ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ธมฺเมสุ ธมฺมานุปัสสี วิหฺรติ ปญฺจสุ นีวรณฺสุ.

ดังพรรณนามาฉะนี้ ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมเป็นภายในบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมเป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งภายในภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตาคือความเกิดขึ้นในธรรมบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตาคือความเสื่อมไปในธรรมบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตาคือทั้งความเกิดขึ้นทั้งความเสื่อมไปในธรรมบ้าง ก็หรือสติของเขอนั้นที่ตั้งมั่นอยู่ว่า ธรรมมีอยู่ เพียงเพื่อญาณคือความรู้ เพียงเพื่อเป็นที่อาศัยระลึก เขาย่อมเป็นผู้อันตัดค้นหาและทิวฏฐิไม่อาศัยอยู่ด้วย ไม่ยึดถืออะไรๆ ในโลกด้วย ดูกรภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่าตามพิจารณาเห็นธรรมในธรรมคือนิวรรณ์ ๕ อยู่.

(ขนฺธปพฺพ) ปุณฺ จปรํ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ธมฺเมสุ ธมฺมานุปัสสี วิหฺรติ ปญฺจสุ อฺปาทานกฺขนฺธฺสุ. กถญฺจ ปน, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ธมฺเมสุ ธมฺมานุปัสสี วิหฺรติ ปญฺจสุ อฺปาทานกฺขนฺธฺสุ? อิธ, ภิกฺขเว ภิกฺขุ -- ‘อิติ รูปํ, อิติ รูปสฺส สมุทฺโย, อิติ รูปสฺส อตฺถงฺคโม; อิติ เวทนา, อิติ เวทนาย สมุทฺโย อิติ เวทนาย อตฺถงฺคโม; อิติ สญฺญา, อิติ สญฺญาย สมุทฺโย, อิติ สญฺญาย อตฺถงฺคโม; อิติ สงฺขารา, อิติ สงฺขารานํ สมุทฺโย, อิติ สงฺขารานํ อตฺถงฺคโม; อิติ วิญฺญาณํ, อิติ วิญฺญาณสฺส สมุทฺโย, อิติ วิญฺญาณสฺส อตฺถงฺคโม’ติ; อิติ อชฺฌตฺตํ วา ธมฺเมสุ ธมฺมานุปัสสี วิหฺรติ... กิณฺจึ โลเก อฺปาทียติ. เอวมฺปิ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ธมฺเมสุ ธมฺมานุปัสสี วิหฺรติ ปญฺจสุ อฺปาทานกฺขนฺธฺสุ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมคืออุปาทานขันธ์ ๕ ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมคืออุปาทานขันธ์ ๕ อย่างไรเล่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นตั้งนี้ว่า อย่างนี้รูป อย่างนี้ความเกิดขึ้นแห่งรูป อย่างนี้ความดับแห่งรูป อย่างนี้เวทนา อย่างนี้ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา อย่างนี้ความดับแห่งเวทนา อย่างนี้สัญญา อย่างนี้ความ

เกิดขึ้นแห่งสัญญา อย่างนี้ความดับแห่งสัญญา อย่างนี้สังขาร อย่างนี้ความเกิดขึ้นแห่งสังขาร
อย่างนี้ความดับแห่งสังขาร อย่างนี้วิญญูณ อย่างนี้ความเกิดขึ้นแห่งวิญญูณ อย่างนี้ความ
ดับแห่งวิญญูณ ดังพรรณนามาจะนี้ ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมเป็นภายในบ้าง
ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมเป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งภายใน
ภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมแต่คือความเกิดขึ้นในธรรมบ้าง ย่อมพิจารณาเห็น
ธรรมแต่คือความเสื่อมไปในธรรมบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมแต่คือทั้งความเกิดขึ้นทั้งความ
เสื่อมไปในธรรมบ้าง ก็หรือสติของเธอในที่ตั้งมั่นอยู่ว่า ธรรมมีอยู่ เพียงเพื่อญาณคือความรู้
เพียงเพื่อเป็นที่อาศัยระลึก เธอย่อมเป็นผู้อันค้นหาและทักขณิไม่อาศัยอยู่ด้วย ไม่ยึดถืออะไรๆ
ในโลกด้วย ดูกรภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่าตามพิจารณาเห็นธรรมในธรรมคือ
อุปาทานชั้นที่ ๕ อยู่.

(อายตนะปพพ) ปุณ จปริ, ภิกขเว, ภิกขุ ฌมเมสุ ฌมมานุปลสฺสี วิหริติ จสุ อชฺฌตฺติกพาหิเรสุ
อายตเนสุ. กถญจ ปน, ภิกขเว, ภิกขุ ฌมเมสุ ฌมมานุปลสฺสี วิหริติ จสุ อชฺฌตฺติกพาหิเรสุ
อายตเนสุ? อิท, ภิกขเว, ภิกขุ จกฺขุญจ ปชานาติ, รูเป จ ปชานาติ, ยญจ ตพฺภยํ ปฏฺวิจฺจ
อุปฺปชฺชติ สํโยชนํ ตถจ ปชานาติ, ยถา จ อนฺุปฺปนฺนสฺส สํโยชนสฺส อุปฺปาโท โหติ ตถจ
ปชานาติ, ยถา จ อุปฺปนฺนสฺส สํโยชนสฺส ปหํ โหติ ตถจ ปชานาติ, ยถา จ ปหีนสฺส
สํโยชนสฺส อายตี อนฺุปฺปาโท โหติ ตถจ ปชานาติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรม คืออายตนะภายในและ
ภายนอก ๖ ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมคืออายตนะภายในและภายนอก ๖ อย่างไรเล่า
ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้จักนัยน์ตา รู้จักรูป และรู้จักนัยน์ตาและรูปทั้ง ๒ นั้น อันเป็นที่
อาศัยบังเกิดของสังโยชน์ อன்றี้ สังโยชน์ที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการ
นั้นด้วย สังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วจะละเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย สังโยชน์
ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย

โสตถจ ปชานาติ, สทฺเท จ ปชานาติ,... ฆานญจ ปชานาติ, คนฺุชฺช จ ปชานาติ,... ชิวฺหญจ
ปชานาติ, รเส จ ปชานาติ,... กายญจ ปชานาติ, โผฏฺฐพฺเพ จ ปชานาติ,... มนญจ ปชานาติ,
ฌมเม จ ปชานาติ, ยญจ ตพฺภยํ ปฏฺวิจฺจ อุปฺปชฺชติ สํโยชนํ ตถจ ปชานาติ, ยถา จ
อนฺุปฺปนฺนสฺส สํโยชนสฺส อุปฺปาโท โหติ ตถจ ปชานาติ, ยถา จ อุปฺปนฺนสฺส สํโยชนสฺส
ปหํ โหติ ตถจ ปชานาติ, ยถา จ ปหีนสฺส สํโยชนสฺส อายตี อนฺุปฺปาโท โหติ ตถจ
ปชานาติ. “อิตติ อชฺฌตฺตํ วา ฌมเมสุ ฌมมานุปลสฺสี วิหริติ... น จ กิณฺณจ โลกเ อฺปาทียติ. เอวมฺปิ โข,
ภิกขเว, ภิกขุ ฌมเมสุ ฌมมานุปลสฺสี วิหริติ จสุ อชฺฌตฺติกพาหิเรสุ อายตเนสุ.

ภิกษุย่อมรู้จักหู รู้จักเสียง... รู้จักจมูก รู้จักกลิ่น... รู้จักลิ้น รู้จักรส... รู้จักกาย รู้จักสิ่งที่จะพึง
ถูกต้องด้วยกาย... รู้จักใจ รู้จักธรรมารมณฺ์ และรู้จักใจและธรรมารมณฺ์ทั้ง ๒ นั้น อันเป็นที่
อาศัยบังเกิดของสังโยชน์ หนึ่ง สังโยชน์ที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการ
นั้นด้วย สังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วจะละเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย สังโยชน์
ที่จะได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย ตั้งพรรณนามาจะนี้
ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมเป็นภายในบ้าง ๕๗ ตูกรภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล
ภิกษุชื่อว่าตามพิจารณาเห็นธรรมในธรรมคืออายตนะภายในและภายนอก ๖ อยู่.

(โพชฌงคปพฺพ) ปุณ จปรํ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ฌมเมสุ ฌมมานุปสฺสึ วิหฺรติ สตฺตสฺสุ โพชฌงฺเคสุ.
กถญฺจ ปน, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ฌมเมสุ ฌมมานุปสฺสึ วิหฺรติ สตฺตสฺสุ โพชฌงฺเคสุ? อิท, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ
สนฺตํ วา อชฺชตฺตํ สติสฺมฺโพชฌงฺคํ ‘อตฺถิ เม อชฺชตฺตํ สติสฺมฺโพชฌงฺโค’ติ ปชานาติ, อสนฺตํ วา
อชฺชตฺตํ สติสฺมฺโพชฌงฺคํ ‘นตฺถิ เม อชฺชตฺตํ สติสฺมฺโพชฌงฺโค’ติ ปชานาติ, ยถา จ
อนุปฺปนฺนสฺส สติสฺมฺโพชฌงฺคสฺส อุปฺปาโท โหติ ตถญฺจ ปชานาติ, ยถา จ อุปฺปนฺนสฺส สติสฺม
โพชฌงฺคสฺส ภาวนาย ปาริปุรี โหติ ตถญฺจ ปชานาติ.

ตูกกรภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมคือโพชฌงค์ ๗ ภิกษุ
พิจารณาเห็นธรรมในธรรมคือโพชฌงค์ ๗ อย่างไรเล่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เมื่อสติสัมโพชฌงค์
มีอยู่ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า สติสัมโพชฌงค์มีอยู่ภายในจิตของเรา หรือเมื่อสติสัมโพชฌงค์ไม่
มีอยู่ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า สติสัมโพชฌงค์ไม่มีอยู่ภายในจิตของเรา หนึ่ง สติสัมโพชฌงค์ที่
ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย สติสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วจะ
เจริญบริบูรณ์ด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย.

“สนฺตํ วา อชฺชตฺตํ ฌมฺมวิจยสฺมฺโพชฌงฺคํ...สนฺตํ วา อชฺชตฺตํ วิริยสฺมฺโพชฌงฺคํ...สนฺตํ วา
อชฺชตฺตํ ปิตฺติสฺมฺโพชฌงฺคํ... สนฺตํ วา อชฺชตฺตํ ปสฺสทฺทิสฺมฺโพชฌงฺคํ... สนฺตํ วา อชฺชตฺตํ
สมาธิสฺมฺโพชฌงฺคํ...”สนฺตํ วา อชฺชตฺตํ อุเปกฺขาสฺมฺโพชฌงฺคํ ‘อตฺถิ เม อชฺชตฺตํ อุเปกฺขาสฺม
โพชฌงฺโค’ติ ปชานาติ, อสนฺตํ วา อชฺชตฺตํ อุเปกฺขาสฺมฺโพชฌงฺคํ ‘นตฺถิ เม อชฺชตฺตํ
อุเปกฺขาสฺมฺโพชฌงฺโค’ติ ปชานาติ, ยถา จ อนุปฺปนฺนสฺส อุเปกฺขาสฺมฺโพชฌงฺคสฺส อุปฺปาโท
โหติ ตถญฺจ ปชานาติ, ยถา จ อุปฺปนฺนสฺส อุเปกฺขาสฺมฺโพชฌงฺคสฺส ภาวนาย ปาริปุรี โหติ ตถญฺจ
ปชานาติ. อิตฺติ อชฺชตฺตํ วา ฌมเมสุ ฌมมานุปสฺสึ วิหฺรติ... น จ กิณฺณจฺจ โลกเ อฺปาทียติ. เอวมฺปิ โข,
ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ฌมเมสุ ฌมมานุปสฺสึ วิหฺรติ สตฺตสฺสุ โพชฌงฺเคสุ.

อีกอย่างหนึ่ง เมื่ออหิมวิจยสัมโพชฌงค์มีอยู่ภายในจิต... เมื่อวิริยสัมโพชฌงค์มีอยู่ภายในจิต...
เมื่อปิตติสัมโพชฌงค์มีอยู่ภายในจิต... เมื่อปัสสททิสัมโพชฌงค์มีอยู่ภายในจิต... เมื่อสมาธิสัม-
โพชฌงค์มีอยู่ภายในจิต... เมื่ออุเบกขาสัมโพชฌงค์มีอยู่ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า อุเบกขาสัม-

โพชฌงค์มีอยู่ภายในจิตของเรา หรือเมื่ออุเบกขาสัมโพชฌงค์ไม่มีอยู่ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า
อุเบกขาสัมโพชฌงค์ไม่มีอยู่ภายในจิตของเรา อนึ่ง อุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วจะเจริญ
บริบูรณ์ด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย ดังพรรณนามาจะนี้ ภิกษุย่อมพิจารณา
เห็นธรรมในธรรมเป็นภายในบ้าง ฯลฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่าตาม
พิจารณาเห็นธรรมในธรรมคือโพชฌงค์ ๗ อยู่.

(จตุสจฺจปพฺพ) ปุณ จปรํ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ฌมฺเมสุ ฌมฺมานุปฺสฺสึ วิหฺรติ จตุสฺสุ อริยสจฺเจสุ. กถญจ
ปน, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ฌมฺเมสุ ฌมฺมานุปฺสฺสึ วิหฺรติ จตุสฺสุ อริยสจฺเจสุ? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ‘อิทํ
ทุกฺขน’ติ ยถาภูตํ ปชานาติ, ‘อโยํ ทุกฺขสมฺมุทย’ติ ยถาภูตํ ปชานาติ, ‘อโยํ ทุกฺขนิโรธ’ติ ยถา
ภูตํ ปชานาติ, ‘อโยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา’ติ ยถาภูตํ ปชานาติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมคืออริยสัจ ๔ อยู่ ภิกษุ
พิจารณาเห็นธรรมในธรรมคือ อริยสัจ ๔ อยู่ อย่างไรเล่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ชัดตาม
ความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา.

อิติ อชฺฌตฺตํ วา ฌมฺเมสุ ฌมฺมานุปฺสฺสึ วิหฺรติ, พหิทฺธา วา ฌมฺเมสุ ฌมฺมานุปฺสฺสึ วิหฺรติ,
อชฺฌตฺตพหิทฺธา วา ฌมฺเมสุ ฌมฺมานุปฺสฺสึ วิหฺรติ; สมฺมุทยฌมฺมานุปฺสฺสึ วา ฌมฺเมสุ วิหฺรติ,
วยฌมฺมานุปฺสฺสึ วา ฌมฺเมสุ วิหฺรติ, สมฺมุทวยฌมฺมานุปฺสฺสึ วา ฌมฺเมสุ วิหฺรติ. ‘อตุถิ ฌมฺมา’ติ
วา ปนฺสฺส สติ ปจฺจุปฺภุจฺจิตา โหติ. ยาวเทว ฌาณมตฺตตาย ปฏิสฺสติมตฺตตาย อนิสฺสิโต จ วิหฺรติ,
น จ กิณฺจ โลกฺเก อฺปาทียติ. เอวมฺปิ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ฌมฺเมสุ ฌมฺมานุปฺสฺสึ วิหฺรติ จตุสฺสุ
อริยสจฺเจสุ.

ดังพรรณนามาจะนี้ ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมเป็นภายในบ้าง ย่อมพิจารณาเห็น
ธรรมในธรรมเป็นภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งภายในภายนอกบ้าง
ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตาคือความเกิดขึ้นในธรรมบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตาคือความ
เสื่อมไปในธรรมบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมตาคือทั้งความเกิดขึ้นทั้งความเสื่อมไปในธรรม
บ้าง ก็หรือสติของเขานั้นที่ตั้งมั่นอยู่ว่า ธรรมมีอยู่ เพียงเพื่อญาณคือความรู้ เพียงเพื่อเป็นที่
อาศัยระลึก เขาย่อมเป็นผู้อันค้นหาและทิวัจฉิไม่อาศัยอยู่ด้วย ไม่ยึดถืออะไรๆ ในโลกด้วย
ดูกรภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่าตามพิจารณาเห็นธรรมในธรรม คืออริยสัจสี่อยู่.

โย ทิ โภจฺจ, ภิกฺขเว, อิเม จตฺตาริ สติปฺภุจฺจาเน เอวํ ภาเวยฺย สตฺต วสุสานิ, ตสฺส ทฺวิหฺนํ ฝลาณํ
อณฺณตฺรํ ฝลํ ปาภฺภิกงฺขํ ทิวฺจเว ฌมฺเม อณฺณวา; สติ วา อฺปาทิสฺเส อนาคามิตา.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ผู้ใดผู้หนึ่ง พึงเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ อย่างนี้ ตลอด ๗ ปี เขาพึงหวังผล ๒ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ พระอรหัตผลในปัจจุบัน ๑ หรือเมื่อยังมีอุปาทิเหลืออยู่ก็เป็นพระอนาคามี ๑.

ติฏฺฐนฺตฺถ, ภิกฺขเว, สตฺต วสฺसानิ. โย หิ โภจฺจि, ภิกฺขเว, อิมะ จตฺตารโ สติปฏฺจฺจาเน เอวํ ภาเวยฺย ฉ วสฺसानิ... ปญฺจ วสฺसानิ. จตฺตาริ วสฺसानิ. ตีณิ วสฺसानิ. ทฺเว วสฺसानิ. เอกํ วสฺสํ. ติฏฺฐตฺถ, ภิกฺขเว, เอกํ วสฺสํ. โย หิ โภจฺจิ, ภิกฺขเว, อิมะ จตฺตารโ สติปฏฺจฺจาเน เอวํ ภาเวยฺย สตฺต มาसानิ, ตสฺส ทฺวินฺนํ ผลานํ อณฺเวยตฺรํ ผลํ ปาฏฺวิงฺขํ ทิฏฺฐเจว ฆมฺเม อณฺเวย; สติ วา อุปาติเสเส อนาคามีตา. ติฏฺฐนฺตฺถ, ภิกฺขเว, สตฺต มาसानิ. โย หิ โภจฺจิ, ภิกฺขเว, อิมะ จตฺตารโ สติปฏฺจฺจาเน เอวํ ภาเวยฺย ฉ มาसानิ... ปญฺจ มาसानิ. จตฺตาริ มาसानิ. ตีณิ มาसानิ. ทฺเว มาसानิ. เอกํ มาสํ. อทฺธมมาสํ. ติฏฺฐตฺถ, ภิกฺขเว, อทฺธมมาโส. โย หิ โภจฺจิ, ภิกฺขเว, อิมะ จตฺตารโ สติปฏฺจฺจาเน เอวํ ภาเวยฺย สตฺตาทํ, ตสฺส ทฺวินฺนํ ผลานํ อณฺเวยตฺรํ ผลํ ปาฏฺวิงฺขํ ทิฏฺฐเจว ฆมฺเม อณฺเวย สติ วา อุปาติเสเส อนาคามีตา”ติ.

๗ ปียกไว้ ผู้ใดผู้หนึ่งพึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ นี้ อย่างนี้ ตลอด ๖ ปี... ๕ ปี... ๔ ปี... ๓ ปี... ๒ ปี... ๑ ปี เขาพึงหวังผล ๒ ประการอย่างใดอย่างหนึ่งคือ พระอรหัตผลในปัจจุบัน ๑ หรือเมื่อยังมีอุปาทิเหลืออยู่ ก็เป็นพระอนาคามี ๑, ๑ ปียกไว้ ผู้ใดผู้หนึ่ง พึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ นี้ อย่างนี้ ตลอด ๗ เดือน เขาพึงหวังผล ๒ ประการ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ พระอรหัตผลในปัจจุบัน ๑ หรือเมื่อยังมีอุปาทิเหลืออยู่ ก็เป็นพระอนาคามี ๑, ๗ เดือนยกไว้ ผู้ใดผู้หนึ่งเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ อย่างนี้ ตลอด ๖ เดือน... ๕ เดือน... ๔ เดือน... ๓ เดือน... ๒ เดือน... ๑ เดือน... กึ่งเดือน เขาพึงหวังผล ๒ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ พระอรหัตผลในปัจจุบัน ๑ หรือเมื่อยังมีอุปาทิเหลืออยู่ ก็เป็นพระอนาคามี ๑, กึ่งเดือนยกไว้ ผู้ใดผู้หนึ่งพึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ นี้ อย่างนี้ ตลอด ๗ วัน เขาพึงหวังผล ๒ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ พระอรหัตผลในปัจจุบัน ๑ หรือเมื่อยังมีอุปาทิเหลืออยู่ ก็เป็นพระอนาคามี ๑.

เอกายโน อยํ, ภิกฺขเว, มคฺโค สตฺตาทนํ วิสุทฺธิยา โสภปริเทวานํ สมตฺติกฺกมาเย ทฺกฺขโทมนสฺसानํ อตฺถงฺคมาเย ฅายสฺส อธิคฺมาเย นิพฺพานสฺส สจฺจิกิริยาเย ยทฺธิ จตฺตารโ สติปฏฺจฺจาณา”ติ. อิติ ยํ ตํ วุตฺตํ, อิทเมตํ ปฏฺวิจฺจ วุตฺตน”ติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงความโศกและปริเทวะ เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์โทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน หนทางนี้คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการฉะนั้นแล คำที่เรากล่าวพรรณนามาจะนี้ เราอาศัยเอกายนมรรคนี้กล่าวแล้ว.

อิทมโวจ ภควา. อตตมณา เต ภิกขุ ภควโต ภาสิตํ อภินนุทนต์ิ. (ม ๑๐)

พระผู้มีพระภาคตรัสพระพุทธรพจน์นี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นยินดี ชื่นชมภาษิตของพระผู้มีพระภาค ด้วยประการฉะนี้แล.

กายคตาสติยา อานิสํสา

อานิสงส์ของการเจริญกายคตาสติ

กายคตาย, ภิกขเว, สติยา อาเสวิตาย ภาวิตาย พหุลีกตาย ยานีกตาย วตฏุกตาย อนุญจิตาย ปริจิตาย สฺสมารุชทาย ทสานิสํสา ปาฏิกงขา:

- ๑) อรทิติสโห โหติ, น จ ตํ อรติ สหติ, อุปฺปนฺนํ อรตี อภิภุชฺช ย วิหริตี.
- ๒) ฆยฆราวสโห โหติ, น จ ตํ ฆยฆราวํ สหติ, อุปฺปนฺนํ ฆยฆราวํ อภิภุชฺช ย วิหริตี.
- ๓) ชโม โหติ ลีตสฺส อุณฺหสฺส ชิมฺจฉาย ปิปาสา ย ทํสมกสฺวาตาทปสรีสฺสปสมฺพสฺสํ ทฺรุตฺตํ ทฺรุตฺตํ วจนฺปถํ, อุปฺปนฺนํ สารีริกํ เวทณํ ทฺกฺขณํ ทิพฺพณํ ชฺรณํ กฺกฺกณํ อสํทณํ อมนํปณํ ปาณฺหฺรณํ อธิวาสกชาติโก โหติ.
- ๔) จตฺตุนํ ฌณณํ อภิเจตสิกํ ทิฏฺฐจฺจมฺมสฺสฺสววิหารณํ นิแกมลาภี โหติ อภิจฺจลาภี อภิสิรลาภี.
- ๕) โส อเนกวิหิตํ อิทธิวิธํ ปจฺจนฺนโมติ -- เอโกปิ หุตฺวา พฺหุชา โหติ, พฺหุชาปิ หุตฺวา เอโก โหติ; อวิภวํ ทิโรภวํ ทิโรภฺภวํ ทิโรปการํ ทิโรปพฺพตํ อสฺสชฺชมาเน คจฺจติ เสยฺยถาปิ อากาเส. ปถวิยาปิ อุมฺมุชฺชนิมฺมุชฺชํ กโรติ เสยฺยถาปิ อฺทเก. อฺทเกปิ อภิชฺชมาเน คจฺจติ เสยฺยถาปิ ปถวิยา. อากาเสปิ ปลฺลงฺเกน กมฺติ เสยฺยถาปิ ปกฺขี สกฺุณ. อิมปิ จนฺทิมสฺสุริเย เวมฺมทิตฺเท เวมฺมทานุภาเว ปาณินา ปรามสฺติ ปริมชฺชติ. ยาว พฺรหฺมโลกาปิ กาเยน วสํ วตฺเตติ.
- ๖) ทิพฺพาย โสตฺธาตฺยา วิสุทฺธาย อติกฺกนฺตมานุสิกาย อฺโม สทฺเท สฺธนาติ ทิพฺเพ จ มานุเส จ, เย ทฺเร สฺนฺติเก จ.
- ๗) ปฺรตฺตณํ ปฺรปฺคฺคณํ เจตฺสา เจโต ปฺริจฺจ ปฺชานาติ. สฺรคํ วา จิตฺตํ ‘สฺรคํ จิตฺตณ’ติ ปฺชานาติ, วิตฺรคํ วา จิตฺตํ... สโหํ วา จิตฺตํ... วิตโหํ วา จิตฺตํ... สโหมํ วา จิตฺตํ... วิตโหมํ วา จิตฺตํ... สฺชิตฺตํ วา จิตฺตํ... วิกฺขิตฺตํ วา จิตฺตํ... มหคฺคตํ วา จิตฺตํ... อมคฺคตํ วา จิตฺตํ... สอฺตฺตรํ วา จิตฺตํ... อนฺตฺตรํ วา จิตฺตํ... สฺมาหิตํ วา จิตฺตํ... อสฺมาหิตํ วา จิตฺตํ... วิมฺตฺตํ วา จิตฺตํ... อวิมฺตฺตํ วา จิตฺตํ ‘อวิมฺตฺตํ จิตฺตณ’ติ ปฺชานาติ.
- ๘) โส อเนกวิหิตํ ปุพฺเพนิวสํ อนฺุสฺสรติ, เสยฺยถิํ -- เอกมฺปิ ชาตี ทฺเวปิ ชาตีโย ติสฺโสปิ ชาตีโย จตฺสฺโสปิ ชาตีโย ปณฺจปิ ชาตีโย ทสฺปิ ชาตีโย วิสฺมปิ ชาตีโย ตีสฺมปิ ชาตีโย จตฺตาฬิสมฺปิ ชาตีโย ปณฺณาสฺมปิ ชาตีโย ชาตีสตฺมปิ ชาตีสทฺสสมฺปิ ชาตีสตฺสทฺสสมฺปิ อนเภาณิปี ชาตีสตฺานิ อนเภาณิปี ชาตีสทฺสสฺานิ อนเภาณิปี ชาตีสตฺสทฺสสฺานิ -- ‘อุมฺตฺราลี

เอวโนมาโม เอวโคตโต เอววณฺโณ เอวมาหาโร เอวสุขทุกฺขปฏฺฐิสฺสเวที เอวมายุปริยฺหนฺโต, โส ตโต จูโต อมฺตร อุทฺปาที; ตตฺตราปาสี เอวโนมาโม เอวโคตโต เอววณฺโณ เอวมาหาโร เอวสุขทุกฺขปฏฺฐิสฺสเวที เอวมายุปริยฺหนฺโต, โส ตโต จูโต อิธฺฐูปนฺโน”ติ. อิติ สากาโร สอุทฺเทสํ อเนก-วิหิตํ ปุพฺพเพนิวาสํ อนฺนุสฺสรตี.

๙) ทิพฺพเพน จกฺขุณา วิสุทฺเธน อติกฺกนฺตมานุสฺสเกน สตฺเตเต ปสฺสตี จมฺมานเ อฺปปชฺชมาเน ทีเเน ปณฺีเต สุวณฺเณ ทฺพพณฺเณ, สุคเต ทฺคคเต ยถากมฺมุปเค สตฺเตเต ปชานาตี.

๑๐) อาสวานํ ขยา อนาสวํ เจโตวิมฺุตตี ปญฺญาวิมฺุตตี ทิฏฺฐเจว ฐมฺเม สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกฺตวา อฺปสมฺปชฺช วิหฺรตี.

กายคตฺตาย, ภิกฺขเว, สติยา อาเสวิตาย ภาวิตาย พหุสฺสีกตฺตาย ยานีกตฺตาย วตฺถุกตฺตาย อนฺนุจฺจิตฺตาย ปริจฺจิตฺตาย สฺสมารทฺตาย อิมเ ทสานิสฺสํสา ปาฏิกฺงฺขา”ติ (ม ๑๑๙)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย กายคตาสติอันภิกษุเสพแล้วโดยมาก เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็น ยานแล้ว ทำให้เป็นพื้นที่ตั้งแล้ว ให้ดำรงอยู่เนื่องๆ แล้ว อบรมแล้ว ปรารภสม่าเสมอดีแล้ว พึงหวังอานิสงส์ ๑๐ ประการนี้คือ

- ๑) อตกลันต่อความไม่ยินดีและความยินดีได้ ไม่ถูกความไม่ยินดีครอบงำ ย่อมครอบงำ ความไม่ยินดีที่เกิดขึ้นแล้วได้
- ๒) อตกลันต่อภัยและความหวาดกลัวได้ ไม่ถูกภัยและความหวาดกลัวครอบงำ ย่อม ครอบงำภัยและความหวาดกลัวที่เกิดขึ้นแล้วได้.
- ๓) อตทน คือเป็นผู้มีปกติอตกลัน ต่อความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ต่อสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน ต่อทำนองคำพูดที่กล่าวร้าย ใส่ร้าย ต่อเวทนาประจำสรีระที่เกิดขึ้นแล้ว อันเป็นทุกข์กล้า เจ็บแสบ ไม่ใช่ความ สำราญ ไม่เป็นที่ชอบใจ พอที่จะสังหารชีวิตได้.
- ๔) เป็นผู้ใต้ถุาน ๔ ซึ่งเป็นอาภิเจตสิก* เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ตามความ ปรารภณาไม่ยาก ไม่ลำบาก. (*จิตที่หมจดจอย่างยิ่ง หรืออริจิต คือจิตของผู้มีความนึกคิดอันแจ่มใส)
- ๕) ย่อมแสดงฤทธิ์ได้เป็นอเนกประการ คือ คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคน เดียวก็ได้ ปรากฏตัวหรือหายตัวไปนอกฝา นอกกำแพง นอกภูเขาคได้ไม่ติดขัด เหมือน ไปในที่ว่างก็ได้ ทำการผุดขึ้นและดำลงในแผ่นดินเหมือนในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำไม่แตก เหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ เหาะไปในอากาศโดยบัลลังก์เหมือนนกก็ได้ ลูบคลำ พระจันทร์และพระอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มีอำนาจมากปานฉะนี้ ด้วยฝ่ามือก็ได้ ใช้อำนาจ ทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้.
- ๖) ย่อมฟังเสียงทั้งสอง คือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งที่ไกลและที่ใกล้ได้ด้วยทิพยโสต ธาตุอันบริสุทธิ์ ล่วงโสตของมนุษย์.

- ๗) ย่อมกำหนดรู้ใจของสัตว์อื่น และบุคคลอื่นได้ ด้วยใจ คือ จิตมีราคะก็รู้ว่าจิตมีราคะ หรือจิตปราศจากราคะ... จิตมีโทสะ... หรือจิตปราศจากโทสะ... จิตมีโมหะ... หรือจิตปราศจากโมหะ... จิตหดหู่... หรือจิตฟุ้งซ่าน... จิตเป็นมหัคคตะ... หรือจิตไม่เป็นมหัคคตะ... จิตยังมีจิตอื่นยิ่งกว่า... หรือจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า... จิตตั้งมั่น... หรือจิตไม่ตั้งมั่น... จิตหลุดพ้นแล้ว... หรือจิตยังไม่หลุดพ้นก็รู้ว่าจิตยังไม่หลุดพ้น.
- ๘) ย่อมระลึกถึงขั้นที่ที่อยู่อาศัยในชาติก่อนได้เป็นอเนกประการ คือ ระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง หลายสังวัฏฏกัปบ้าง หลายวิวัฏฏกัปบ้าง หลายสังวัฏฏวิวัฏฏกัปบ้าง ว่าในชาติโน้นเรามีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ มีผิวพรรณอย่างนี้ มีอาหารอย่างนี้ เสวยสุขและทุกข์อย่างนี้ มีกำหนดอายุเท่านี้ เรานั้นเคลื่อนจากชาติโน้นแล้ว บังเกิดในชาตินั้น แม้ในชาตินั้น เราก็มียุชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ มีผิวพรรณอย่างนี้ มีอาหารอย่างนี้ เสวยสุขและทุกข์อย่างนี้ มีกำหนดอายุเท่านี้ เรานั้นเคลื่อนจากชาตินั้นแล้ว จึงเข้าถึงในชาตินี้ ย่อมระลึกถึงขั้นที่ที่อยู่อาศัยในชาติก่อนได้เป็นอเนกประการ พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ เช่นนี้.
- ๙) ย่อมมองเห็นหมู่สัตว์กำลังจติ กำลังอุบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ใต้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักษุของมนุษย์ ย่อมมองเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจติ กำลังอุบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ใต้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักษุของมนุษย์ ย่อมทราบชัดหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม เช่นนี้.
- ๑๐) ย่อมเข้าถึงเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ทำให้แจ้ง เพราะรู้อย่างด้วยตนเอง ในปัจจุบันอยู่.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย กายคตาสติอันภิกษุเสพแล้วโดยมาก เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นยานแล้ว ทำให้เป็นพื้นที่ตั้งแล้ว ให้ดำรงอยู่เนื่องๆ แล้ว อบรมแล้ว ปรารภสมมาเสมอดีแล้ว พึงหวังอานิสงส์ ๑๐ ประการได้ ดังนี้แล.

อานาปานสติ สุตต์ (สงฺขิตฺเตน)

อานาปานสติสูตร (ย่อ)

กถํ ภาวิตา จ, ภิกฺขเว, อานาปานสฺสตี กถํ พหุสฺสีกตา มหปรุผลา โหตี มหานิสฺสา? อิท, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อรณฺณคโตะ वा रुक्ขมฺมูลคโตะ वा สฺสยฺยวณฺณคโตะ वा นิสฺสีหตี ปลลนฺกํ อากฺขิตฺวา อุชฺฐํ กายํ ปณิธาย ปริมุขํ สตี อุปลฺภุจเปตฺวา. โส สโตะว อสฺสสตี สโตะว ปลสฺสสตี.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า เข่อมมีสติ ขณะหายใจออก มีสติ ขณะหายใจเข้า.

ทีฆํ वा อสฺสสนฺโตะ ‘ทีฆํ อสฺสสामी’ตี ปชานาตี, ทีฆํ वा ปลสฺสสนฺโตะ ‘ทีฆํ ปลสฺสสामी’ตี ปชานาตี; รสฺสํ वा อสฺสสนฺโตะ ‘รสฺสํ อสฺสสामी’ตี ปชานาตี, รสฺสํ वा ปลสฺสสนฺโตะ ‘รสฺสํ ปลสฺสสामी’ตี ปชานาตี; ‘สพฺพกายปฏฺฐิสฺสเวที อสฺสลิสฺสामी’ตี ลิกฺขตี, ‘สพฺพกายปฏฺฐิสฺสเวที ปลสฺสลิสฺสामी’ตี ลิกฺขตี; ‘ปลฺสฺสมภยํ กายสงฺขารํ อสฺสลิสฺสामी’ตี ลิกฺขตี, ‘ปลฺสฺสมภยํ กายสงฺขารํ ปลสฺสลิสฺสामी’ตี ลิกฺขตี.

เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่า หายใจออกยาว เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่า หายใจเข้ายาว เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่า หายใจออกสั้น เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัดว่า หายใจเข้าสั้น ย่อมสำเนียงกว่า เราจักรู้แจ้งกายคือกองลมทั้งปวง ขณะหายใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักรู้แจ้งกายคือกองลมทั้งปวง ขณะหายใจเข้า ย่อมสำเนียงกว่า เราจักระงับกายสังขาร (คือลมหายใจ) ขณะหายใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักระงับกายสังขาร ขณะหายใจเข้า.

‘ปีตีปฏฺฐิสฺสเวที อสฺสลิสฺสामी’ตี ลิกฺขตี, ‘ปีตีปฏฺฐิสฺสเวที ปลสฺสลิสฺสामी’ตี ลิกฺขตี; ‘สุขปฏฺฐิสฺสเวที อสฺสลิสฺสामी’ตี ลิกฺขตี, ‘สุขปฏฺฐิสฺสเวที ปลสฺสลิสฺสामी’ตี ลิกฺขตี; ‘จิตฺตสงฺขารปฏฺฐิสฺสเวที อสฺสลิสฺสामी’ตี ลิกฺขตี, ‘จิตฺตสงฺขารปฏฺฐิสฺสเวที ปลสฺสลิสฺสामी’ตี ลิกฺขตี; ‘ปลฺสฺสมภยํ จิตฺตสงฺขารํ อสฺสลิสฺสामी’ตี ลิกฺขตี, ‘ปลฺสฺสมภยํ จิตฺตสงฺขารํ ปลสฺสลิสฺสामी’ตี ลิกฺขตี.

ย่อมสำเนียงกว่า เราจักรู้แจ้งปีติ ขณะหายใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักรู้แจ้งปีติ ขณะหายใจเข้า ย่อมสำเนียงกว่า เราจักรู้แจ้งสุข ขณะหายใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักรู้แจ้งสุข ขณะหายใจเข้า ย่อมสำเนียงกว่า เราจักรู้แจ้งจิตสังขาร (คือเวทนาและสัญญา) ขณะหายใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักรู้แจ้งจิตสังขาร ขณะหายใจเข้า ย่อมสำเนียงกว่า เราจักระงับจิตสังขาร ขณะหายใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักระงับจิตสังขาร ขณะหายใจเข้า.

‘จิตตปฏิสัเวที อสฺสสิสฺสามี”ติ ลิกฺขติ, ‘จิตตปฏิสัเวที ปสฺสสิสฺสามี”ติ ลิกฺขติ; ‘อภิปปโมหยัง จิตฺตํ อสฺสสิสฺสามี”ติ ลิกฺขติ, ‘อภิปปโมหยัง จิตฺตํ ปสฺสสิสฺสามี”ติ ลิกฺขติ ; ‘สมาทํ จิตฺตํ อสฺสสิสฺสามี”ติ ลิกฺขติ, ‘สมาทํ จิตฺตํ ปสฺสสิสฺสามี”ติ ลิกฺขติ; ‘วิโมจยํ จิตฺตํ อสฺสสิสฺสามี”ติ ลิกฺขติ, ‘วิโมจยํ จิตฺตํ ปสฺสสิสฺสามี”ติ ลิกฺขติ.

ย่อมสำเหนียกว่า เราจรรู้แจ้งจิต ขณะหายใจออก ย่อมสำเหนียกว่า เราจรรู้แจ้งจิต ขณะหายใจเข้า ย่อมสำเหนียกว่า เราจรรู้แจ้งจิต ให้บังเกิด ขณะหายใจออก ย่อมสำเหนียกว่า เราจรรู้แจ้งจิต ให้บังเกิด ขณะหายใจเข้า ย่อมสำเหนียกว่า เราจรรู้แจ้งจิต มั่น ขณะหายใจออก ย่อมสำเหนียกว่า เราจรรู้แจ้งจิต มั่น ขณะหายใจเข้า ย่อมสำเหนียกว่า เราจรรู้แจ้งจิต ขณะหายใจออก ย่อมสำเหนียกว่า เราจรรู้แจ้งจิต ขณะหายใจเข้า.

‘อนิจฺจานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามี”ติ ลิกฺขติ, ‘อนิจฺจานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามี”ติ ลิกฺขติ; ‘วิราคานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามี”ติ ลิกฺขติ, ‘วิราคานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามี”ติ ลิกฺขติ; ‘นิโรธานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามี”ติ ลิกฺขติ, ‘นิโรธานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามี”ติ ลิกฺขติ; ‘ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามี”ติ ลิกฺขติ, ‘ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามี”ติ ลิกฺขติ.

ย่อมสำเหนียกว่า เราจรรู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง ขณะหายใจออก ย่อมสำเหนียกว่า เราจรรู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง ขณะหายใจเข้า ย่อมสำเหนียกว่า เราจรรู้พิจารณาเห็นโดยความคลายกำหนด ขณะหายใจออก ย่อมสำเหนียกว่า เราจรรู้พิจารณาเห็นโดยความคลายกำหนด ขณะหายใจเข้า ย่อมสำเหนียกว่า เราจรรู้พิจารณาเห็นโดยความดับ ขณะหายใจออก ย่อมสำเหนียกว่า เราจรรู้พิจารณาเห็นโดยความดับ ขณะหายใจเข้า ย่อมสำเหนียกว่า เราจรรู้พิจารณาเห็นโดยความสลัดคืน ขณะหายใจออก ย่อมสำเหนียกว่า เราจรรู้พิจารณาเห็นโดยความสลัดคืน ขณะหายใจเข้า.

เอวํ ภาวิตฺตา โข, ภิกฺขเว, อานาปานสฺสตี เอวํ พหุลีกิตฺตา มหฺพผลา โหตี มหานิสฺสา.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างนี้แล ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก.

กถํ ภาวิตฺตา จ, ภิกฺขเว, อานาปานสฺสตี กถํ พหุลีกิตฺตา จตฺตารอ สติปฏฺฐาเน ปริปุเรตี?

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุที่เจริญอานาปานสติแล้วอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงบำเพ็ญสติปัฏฐาน ๔ ให้บริบูรณ์ได้.

ยสฺมี สมเย, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ทีฆํ วา อสฺสสหนฺโต ‘ทีฆํ อสฺสสามี’ติ ปชานาติ, ... ‘ปสฺสมภยํ กายสงฺขารํ ปสฺสสิสฺสามี’ติ ลิกฺขติ; กายเ กายานุปสฺสี, ภิกฺขเว, ตสฺมี สมเย ภิกฺขุ วิหฺรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ. กายेषุ กายญฺจตฺราหํ, ภิกฺขเว, เอวํ วทามิ ยทิทํ – อสฺสาสปสฺสาสา....

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมัยใด เมื่อภิกษุหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่า หายใจออกยาว ... ว่าเราจักระงับกายสังขาร (คือลมหายใจ) ขณะหายใจเข้า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในสมัยนั้น ภิกษุชื่อว่า พิจารณาเห็นกายในกาย มีความเพียร รู้สีกตัว มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ อยู่ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวลมหายใจออกลมหายใจเข้า ว่าเป็นกายชนิดหนึ่งในพวกกาย.

ยสฺมี สมเย, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ‘ปีติปฏฺฐิสฺสเวที อสฺสสิสฺสามี’ติ ลิกฺขติ, ... ‘ปสฺสมภยํ จิตฺตสงฺขารํ ปสฺสสิสฺสามี’ติ ลิกฺขติ; เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี, ภิกฺขเว, ตสฺมี สมเย ภิกฺขุ วิหฺรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ. เวทนาสุ เวทนาญฺจตฺราหํ, ภิกฺขเว, เอวํ วทามิ ยทิทํ -- อสฺสาสปสฺสาสาณํ สาธุกํ มนสิกาโร....

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุสำเนียงกอยู่ว่า เราจักรกำหนดรู้ปีติ ขณะหายใจออก ... ว่าเราจักระงับจิตสังขาร ขณะหายใจเข้า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในสมัยนั้น ภิกษุชื่อว่า พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา มีความเพียร รู้สีกตัว มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ อยู่ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวการใส่ใจลมหายใจออก-ลมหายใจเข้าเป็นอย่างดีนี้ ว่าเป็นเวทนาชนิดหนึ่งในพวกเวทนา.

ยสฺมี สมเย, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ‘จิตฺตปฏฺฐิสฺสเวที อสฺสสิสฺสามี’ติ ลิกฺขติ, ... ‘วิโมจยํ จิตฺตํ ปสฺสสิสฺสามี’ติ ลิกฺขติ; จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสี, ภิกฺขเว, ตสฺมี สมเย ภิกฺขุ วิหฺรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ. นานํ, ภิกฺขเว, มุญฺจสฺสตีสฺส อสมฺปชานสฺส อานา-ปานสฺสตี วทามิ....

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุสำเนียงกอยู่ ว่าเราจักรกำหนดรู้จิต ขณะหายใจออก ... ว่าเราจักรปลื้มจิต ขณะหายใจเข้า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในสมัยนั้น ภิกษุชื่อว่า พิจารณาเห็นจิตในจิต มีความเพียร รู้สีกตัว มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ อยู่ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราไม่กล่าวอานาปานสติแก่ผู้เปลอสติ ไม่รู้สีกตัวอยู่.

ยสฺมี สมเย, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ‘อนิจฺจานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามี’ติ ลิกฺขติ, ... ‘ปฏฺฐินิสฺสคฺคานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามี’ติ ลิกฺขติ; ฐมฺเมสุ ฐมฺมานุปสฺสี, ภิกฺขเว, ตสฺมี สมเย ภิกฺขุ วิหฺรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ. โส ยํ ตํ อภิชฺฌาโทมนสฺสาณํ ปหานํ, ตํ ปญฺญา ย ทิสฺวา สาธุกํ อชฺฌเปกฺขิตา ไหติ....

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุสำเหนียกอยู่ ว่าเราจักตามพิจารณาความไม่เที่ยง ขณะ
หายใจออก ... ว่าเราจักตามพิจารณาความสละคืนกิเลส ขณะหายใจเข้า ดูกรภิกษุทั้งหลาย
ในสมัยนั้น ภิกษุชื่อว่า พิจารณาเห็นธรรมในธรรม มีความเพียร รู้สีกตัว มีสติ กำจัดอภิชฌา
และโทมนัสในโลกเสียได้อยู่ เธอเห็นการละอภิชฌาและโทมนัสด้วยปัญญาแล้ว ย่อมเป็นผู้
วางเฉยได้ดี เพราะฉะนั้นแล ในสมัยนั้น ภิกษุจึงชื่อว่า พิจารณาเห็นธรรมในธรรม มีความ
เพียร รู้สีกตัว มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้อยู่.

เอวํ ภาวิตา โข, ภิกฺขเว, อานาปานสฺสตี เอวํ พหุลีกตา จตฺตารโ สติปญฺ्ञาเน ปริပ္ฺพเรตี.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่เจริญอานาปานสติ แล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้ว อย่างนี้แล
ชื่อว่าบำเพ็ญสติปัฏฐาน ๔ ให้บริบูรณ์ได้.

กถํ ภาวิตา จ, ภิกฺขเว, จตฺตารโ สติปญฺ्ञานา กถํ พหุลีกตา สตฺต โพชฌมฺงเค ปริပ္ฺพเรนฺตี?

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุที่เจริญสติปัฏฐาน ๔ แล้วอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึง
บำเพ็ญโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์ได้.

ยสฺมี สมเย, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ กาเย กายานุปสฺสี ... เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี ... จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสี ...
ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหฺรตี อาตปปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฌาโทมนสฺสํ,
อุปฏฺฐิตาสฺส ตสฺมี สมเย สติ โหตี อสมฺมุญฺ्ञา. ยสฺมี สมเย, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน อุปฏฺฐิตา สติ
โหตี อสมฺมุญฺ्ञา, สติสมฺโพชฌมฺงโค ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน อารทฺุโ โหตี. สติสมฺโพชฌมฺงคํ ตสฺมี
สมเย ภิกฺขุ ภาเวตี, สติสมฺโพชฌมฺงโค ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน ภาวนาปาริပ္ฺพรี คจฺจตี.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกาย ... เวทนาในเวทนา ... จิตในจิต ...
ธรรมในธรรม มีความเพียร รู้สีกตัว มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้อยู่ ในสมัย
นั้น สติย่อมเป็นอันเธอผู้เข้าไปตั้งไว้แล้วไม่เผอเรอ. ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมัยใด สติเป็นอัน
ภิกษุเข้าไปตั้งไว้แล้วไม่เผอเรอ ในสมัยนั้น สติสัมโพชฌงค์ย่อมเป็นอันภิกษุปรารภแล้ว
สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่าย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ สมัยนั้น สติสัมโพชฌงค์ย่อมถึงความเจริญและ
ความบริบูรณ์แก่ภิกษุ.

โส ตถาสฺสโต วิหฺรนฺโต ตํ ธมฺมํ ปญฺเวยย ปวิจฺฉินตี ปวิจฺยตี ปริวีมฺสํ อปาชฺชตี. ยสฺมี สมเย,
ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ตถาสฺสโต วิหฺรนฺโต ตํ ธมฺมํ ปญฺเวยย ปวิจฺฉินตี ปวิจฺยตี ปริวีมฺสํ อปาชฺชตี,
ธมฺมวิจฺยสมฺโพชฌมฺงโค ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน อารทฺุโ โหตี, ธมฺมวิจฺยสมฺโพชฌมฺงคํ ตสฺมี สมเย
ภิกฺขุ ภาเวตี, ธมฺมวิจฺยสมฺโพชฌมฺงโค ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน ภาวนาปาริပ္ฺพรี คจฺจตี.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุเป็นผู้มีสติอย่างนั้นอยู่ ย่อมคั่นคำว่า ไตร่ตรอง ถึงความพิจารณาธรรมนั้นด้วยปัญญา ในสมัยนั้น ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ย่อมเป็นอันภิกษุปรารภแล้ว สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่าย่อมเจริญธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ สมัยนั้น ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ย่อมถึงความเจริญและความบริบูรณ์แก่ภิกษุ.

ตสฺส ตํ ฌมฺมํ ปญฺญา ย ปวิจฺจโนโต ปวิจยโต ปรีวิมฺลํ อาปชฺชโต อารทฺธํ โหติ วีริยํ อสฺสฺสึนํ. ยสฺมี สมเย, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน ตํ ฌมฺมํ ปญฺญา ย ปวิจฺจโนโต ปวิจยโต ปรีวิมฺลํ อาปชฺชโต อารทฺธํ โหติ วีริยํ อสฺสฺสึนํ, วีริยสมโพชฌงฺโก ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน อารทฺธํ โหติ, วีริยสมโพชฌงฺกํ ตสฺมี สมเย ภิกฺขุ ภาเวติ, วีริยสมโพชฌงฺโก ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน ภาวนาปาริปุรี คจฺจติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุคั่นคำว่า ไตร่ตรอง ถึงความพิจารณาธรรมนั้นด้วยปัญญา ปรารภความเพียรไม่ย่อหย่อน ในสมัยนั้น วิริยสัมโพชฌงค์ย่อมเป็นอันภิกษุปรารภแล้ว สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่าย่อมเจริญวิริยสัมโพชฌงค์ สมัยนั้น วิริยสัมโพชฌงค์ย่อมถึงความเจริญและความบริบูรณ์แก่ภิกษุ.

อารทฺธวีริยสฺส อฺปฺปชฺชติ ปีติ นิรามิสฺสา. ยสฺมี สมเย, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน อารทฺธวีริยสฺส อฺปฺปชฺชติ ปีติ นิรามิสฺสา, ปีติสมโพชฌงฺโก ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน อารทฺธํ โหติ, ปีติสมโพชฌงฺกํ ตสฺมี สมเย ภิกฺขุ ภาเวติ, ปีติสมโพชฌงฺโก ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน ภาวนาปาริปุรี คจฺจติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ปิติปราศจากอามิสเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้ปรารภความเพียรแล้ว ในสมัยนั้น ปิตีสัมโพชฌงค์ย่อมเป็นอันภิกษุปรารภแล้ว สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่าย่อมเจริญปิตีสัมโพชฌงค์ สมัยนั้น ปิตีสัมโพชฌงค์ย่อมถึงความเจริญและความบริบูรณ์แก่ภิกษุ.

ปีติมนสฺส กาโยปิ ปสฺสสมฺภติ, จิตฺตมฺปิ ปสฺสสมฺภติ. ยสฺมี สมเย, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน ปีติมนสฺส กาโยปิ ปสฺสสมฺภติ, จิตฺตมฺปิ ปสฺสสมฺภติ, ปสฺสทฺธิสมโพชฌงฺโก ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน อารทฺธํ โหติ, ปสฺสทฺธิสมโพชฌงฺกํ ตสฺมี สมเย ภิกฺขุ ภาเวติ, ปสฺสทฺธิสมโพชฌงฺโก ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน ภาวนาปาริปุรี คจฺจติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ทั้งกายทั้งจิตของภิกษุผู้มีใจเกิดปิติ ระงับได้ ในสมัยนั้น ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ย่อมเป็นอันภิกษุปรารภแล้ว สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่าย่อมเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมัยนั้น ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ย่อมถึงความเจริญและความบริบูรณ์แก่ภิกษุ.

ปสฺสทฺธกายนสฺส สฺขิโน จิตฺตํ สมฺมาธิยติ. ยสฺมี สมเย, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน ปสฺสทฺธกายนสฺส สฺขิโน จิตฺตํ สมฺมาธิยติ, สมฺมาธิสมโพชฌงฺโก ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน อารทฺธํ โหติ, สมฺมาธิสมโพชฌงฺกํ ตสฺมี สมเย ภิกฺขุ ภาเวติ, สมฺมาธิสมโพชฌงฺโก ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน ภาวนาปาริปุรี คจฺจติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมัยใด จิตของภิกษุผู้มีกายระงับแล้วมีความสุข ย่อมตั้งมั่น ในสมัยนั้น สมာธิสัมโพชฌงค์ย่อมเป็นอันภิกษุปรารภแล้ว สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่าย่อมเจริญสมာธิสัมโพชฌงค์ สมัยนั้น สมာธิสัมโพชฌงค์ย่อมถึงความเจริญและความบริบูรณ์แก่ภิกษุ.

โส ตถาสมาหิตํ จิตตํ สาธุกํ อชฺฌนเปกฺขิตา โหติ. ยสฺมี สมเย, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ตถาสมาหิตํ จิตตํ สาธุกํ อชฺฌนเปกฺขิตา โหติ, อุเปกฺขาสมฺโพชฌนฺโก ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน อารทฺโธ โหติ, อุเปกฺขาสมฺโพชฌนฺคํ ตสฺมี สมเย ภิกฺขุ ภาเวติ, อุเปกฺขาสมฺโพชฌนฺโก ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน ภาวนาปาริปุรี คจฺฉติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุเป็นผู้วางเฉยจิตที่ตั้งมั่นแล้วเช่นนั้นได้เป็นอย่างดี ในสมัยนั้น อุเบกขาสัมโพชฌงค์ย่อมเป็นอันภิกษุปรารภแล้ว สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่าย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ สมัยนั้น อุเบกขาสัมโพชฌงค์ย่อมถึงความเจริญและความบริบูรณ์แก่ภิกษุ.

เอวํ ภาวิตา โข, ภิกฺขเว, จตฺตารโ สติปญฺจานา เอวํ พหุลิกตา สตฺต สมฺโพชฌนฺเค ปริปุเรนฺติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่เจริญสติปัฏฐาน ๔ แล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้แล ชื่อว่าบำเพ็ญโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์ได้.

กถํ ภาวิตา จ, ภิกฺขเว, สตฺต โพชฌนฺคา กถํ พหุลิกตา วิชฺชาวิมุตฺตํ ปริปุเรนฺติ ?

อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สติสมฺโพชฌนฺคํ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตํ วิจารณ์ิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ ไวสุสคฺค-
ปริณามํ. ธมฺมวิจยสมฺโพชฌนฺคํ ภาเวติ... วิริยสมฺโพชฌนฺคํ ภาเวติ... ปีติสมฺโพชฌนฺคํ ภาเวติ...
ปสฺสทฺธิสมฺโพชฌนฺคํ ภาเวติ... สมာธิสมฺโพชฌนฺคํ ภาเวติ... อุเปกฺขาสมฺโพชฌนฺคํ ภาเวติ
วิเวกนิสฺสิตํ วิจารณ์ิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ ไวสุสคฺคปริณามํ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่เจริญโพชฌงค์ ๗ แล้วอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงบำเพ็ญวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ได้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ อันน้อมไปเพื่อความปลดปล่อย ย่อมเจริญธรรมวิจยสัมโพชฌงค์... ย่อมเจริญวิริยสัมโพชฌงค์... ย่อมเจริญปีติสัมโพชฌงค์... ย่อมเจริญปัสสทฺธิสัมโพชฌงค์... ย่อมเจริญสมာธิสัมโพชฌงค์... ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ อันน้อมไปเพื่อความปลดปล่อย.

เอวํ ภาวิตา โข, ภิกฺขเว, สตฺต โพชฌนฺคา เอวํ พหุลิกตา วิชฺชาวิมุตฺตํ ปริปุเรนฺติ. (ม ๑๑๘)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่เจริญโพชฌงค์ ๗ แล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้แล ชื่อว่าบำเพ็ญวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ได้.

เสยยถาปี, หตฺถิทมโก มหนฺตํ ฏมฺภํ ปถวียํ นิชฌิตฺวา อารญญกสฺส นาคสฺส คีวายํ อุปนิพนฺชติ
อารญญกานญฺเจว สีลาณํ อภินิมฺมทนาย อารญญกานญฺเจว สรสงฺกปฺปานํ อภินิมฺมทนาย
อารญญกานญฺเจว ทรกกิลมถปรีฟ้าหํ อภินิมฺมทนาย คามนฺเต อภิรมาปนาย มนุสฺส
กนฺเตสฺส สีเลสฺส สมหาปนาย; เอวเมว โข, อริยสาวกสฺส อิเม จตฺตารโ สติปญฺจจนา เจตโส
อุปนิพนฺชนา โทหนฺติ เคหสิตานญฺเจว สีลาณํ อภินิมฺมทนาย เคหสิตานญฺเจว สรสงฺกปฺปานํ
อภินิมฺมทนาย เคหสิตานญฺเจว ทรกกิลมถปรีฟ้าหํ อภินิมฺมทนาย ฌายสฺส อธิคมาย
นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยา. (ม ๑๒๕)

เปรียบเหมือนความข้งฝ้งเสาตะล่งใหญ่ลงในแผ่นดิน ล่ามคอข้งป่าไผ่มั่นคง เพื่อแก้ไขความ
ปกติของสัตว์ป่า แก้ไขความดำริปล่านของสัตว์ป่า แก้ไขความกระวนกระวาย-ความล่าบากใจ-
และความเร้าร้อนใจของสัตว์ป่า เพื่อให้ข้งป่าเชือกนั้นอภิรมย์ในแดนบ้าง ให้บันเทิงในความ
ปกติที่มนุษย์ต้องการ ฉันใด ฉันนั้นเหมือนกันแล สติปญฺจจนา ๔ นี้ ชื่อว่าเป็นหลักผูกใจของ
อริยสาวก เพื่อแก้ไขความปกติชนิดอาศัยเรื้อน แก้ไขความดำริปล่านชนิดอาศัยเรื้อน แก้ไข
ความกระวนกระวาย-ความล่าบากใจ-และความเร้าร้อนใจชนิดอาศัยเรื้อน เพื่อบรรลุญาย-
ธรรม เพื่อกระทำพระนิพพานให้แจ้ง.

๘) สมมาสมาธิ สัมมาสมาธิ

ยา โข, อาวุโส วิสาข, จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อัย สมมาธิ; จตฺตารโ สติปญฺจจนา สมมาธินิมิตฺตา;
จตฺตารโ สมมปฺปชานา สมมาธิปริกฺขาร. ยา เตสํเยว ฐมฺมานํ อาเสวนา ภาวนา พหุสี-
กมฺม,

ดูกรวิสาขะผู้มีอายุ ความที่จิตมีอารมณ์เป็นอย่างเดียว เป็นสมาธิ สติปญฺจจนา ๔ เป็นนิมิต
(เหตุ) ของสมาธิ สัมมปฺปชาน ๔ เป็นบริหาร(เครื่องอุดหนุน) ของสมาธิ ความเสพคุ่น
ความเจริญ ความทำให้มากซึ่งธรรมเหล่านั้นแหละ.

อัย เอตฺถ สมมาธิภาวนา. (ม ๔๔)

นี่เป็นการทำให้สมาธิเจริญ.

กตโม จ, ภิกฺขเว, สมมาสมาธิ ?

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัมมาสมาธิเป็นไฉน.

อิฐ, ภิกขเว, ภิกขุ วิวิจเจว กามเมหิ วิวิจจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกุกํ สวิจาร์ วิเวกขํ ปีตีสุขํ
ปจฺมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ. (ที่ ๒๒)

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์
มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่.

ปจฺมํ โข, อาวุโส, ฌานํ ปญฺจกฺวิปฺปหีนํ, ปญฺจกฺสมนฺนาคตํ. อิธาวุโส, ปจฺมํ ฌานํ
สมาปนฺนสฺส ภิกขุโน กามจฺจนฺโท ปหีนํ โหติ, พยาปาโท ปหีนํ โหติ, ถีนมิทฺธํ ปหีนํ
โหติ, อุทฺทจฺจกุกุกุจฺจํ ปหีนํ โหติ, วิจิกิฉฺชา ปหีนํ โหติ; วิตกุกโก จ วตฺตติ, วิจาร์โร จ ปีติ จ
สุขญฺจ จิตฺเตกคฺคตา จ. (ม ๓๕)

ปฐมฌาน ละองค์ ๕ ประกอบด้วยองค์ ๕ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เข้าปฐมฌาน ละกาม-
ฉันทะได้แล้ว ละพยาบาทได้แล้ว ละถีนมิทถะได้แล้ว ละอุททจจกุกุกุจจะได้แล้ว
ละวิจิกิฉฉาได้แล้ว มีวิตก วิจารณ์ ปีติ สุข และ เอกัคคตา เป็นไปอยู่.

วิตกฺกวิจาร์ราณํ รูปสฺมา อชฺชตฺตํ สมฺปสาหนํ เจตโส เอโกทิกภาวํ อวิตกุกํ อวิจาร์ สมาริขํ
ปีตีสุขํ ทฺติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ. (ที่ ๒๓)

บรรลุตุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน มีความเป็นธรรมเอกผุดขึ้น
เพราะวิตก วิจารณ์สงบไป ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่.

ตสฺมี สมเย ทิวฺงคิกํ ฌานํ โหติ: ปีติ, สุขํ, จิตฺตสฺส เอกคฺคตา. (ฌานวิภังค)

ในสมัยนั้น ฌานมีองค์สามคือ ปีติ สุข และ เอกัคคตา (ความมีอารมณ์เดียว) แห่งจิต.

ปีติยา จ วิราคา อุเปกฺขโก จ วิหฺรติ, สโต จ สมฺปชาโน, สุขญฺจ กาเยน ปฏฺฐิสฺสเวเทติ,
ยํ ตํ อริยา อาจิกฺขนฺติ ‘อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหฺรติ’ติ ตฺติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ. (ที่ ๒๓)

เพราะความจางคลายแห่งปีติ เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ และเสวยความสุขอยู่ด้วย
นามกาย เข้าถึงตติยฌาน ชนิดที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้มี
อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปกติสุข.

ตสฺมี สมเย ทฺวํงคิกํ ฌานํ โหติ: สุขํ, จิตฺตสฺส เอกคฺคตา. (ฌานวิภังค)

ในสมัยนั้น ฌานมีองค์สองคือ สุข และ เอกัคคตาแห่งจิต.

สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานา ปุพฺพเพว โสมนสฺสโทมนสฺसानํ อตฺตงฺคมา อทุกฺขม-
สฺสํ อุเปกฺขาสติปาริสฺสุทฺธิ จตฺตถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหริติ. อโย วุจฺจติ, ภิกฺขเว, สมฺมาสมาธิ.
(ที่ ๒๒)

เพราะละสุขละทุกข์เสียได้ เพราะการดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน
ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ได้ ย่อมอยู่ด้วยการเข้าถึงตถตถฌาน
ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า สัมมาสมาธิ.

ตสมฺมี สมเย ทฺวงฺคิกํ ฌานํ โหติ: อุเปกฺขา, จิตฺตสฺส เอกคฺคตา. (ฌานวิภงฺค)

ในสมัยนั้น ฌานมีองค์สองคือ อุเบกขา และ เอกัคคตาแห่งจิต.

สมาธิ, ภิกษเว, ภาเวธ; สมาหิตฺโต, ภิกษเว, ภิกฺขุ ยถาภูตํ ปชานาติ. กิณฺจ ยถาภูตํ ปชานาติ?
รูปสฺส สมฺมุทยณฺจ อตฺตงฺคมณฺจ, เวทนาย สมฺมุทยณฺจ อตฺตงฺคมณฺจ, สณฺณาย สมฺมุทยณฺจ อตฺตงฺค-
มณฺจ, สงฺขารานํ สมฺมุทยณฺจ อตฺตงฺคมณฺจ, วิญฺญาณสฺส สมฺมุทยณฺจ อตฺตงฺคมณฺจ. (สํ ๒๒.๕)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิ ภิกษุผู้มีจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้ชัดตามความเป็น
จริง ก็ภิกษุย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงอย่างไร ย่อมรู้ชัดซึ่งความเกิดและความดับแห่งรูป
ความเกิดและความดับแห่งเวทนา ความเกิดและความดับแห่งสัญญา ความเกิดและความดับ
แห่งสังขาร ความเกิดและความดับแห่งวิญญาณ.

รูปฺปาทานกฺขนฺโร, เวทฺนฺปาทานกฺขนฺโร, สณฺณฺปาทานกฺขนฺโร, สงฺขารฺปาทานกฺขนฺโร,
วิญฺญาณฺปาทานกฺขนฺโร. อิเม ฌมฺมา อภิญฺญา ปริณฺเวยฺยา... อวิชฺชา จ ภวตฺตฺนหา จ --
อิเม ฌมฺมา อภิญฺญา ปหาตพฺพา....สมโถ จ วิปฺสฺสนา จ -- อิเม ฌมฺมา อภิญฺญา ภาเวตพฺพา
.... วิชฺชา จ วิมฺุตติ จ -- อิเม ฌมฺมา อภิญฺญา สจฺฉิกาตพฺพา. (ม ๑๔๙)

อุปาทานชั้น ๕ ได้แก่ อุปาทานชั้น คือรูป คือเวทนา คือสัญญา คือสังขาร คือวิญญาณ
เหล่านี้ชื่อว่า ธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง. อวิชชาและภวตตตนา เหล่านี้ชื่อว่าธรรม
ที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่ง. สมถะและวิปัสสนา เหล่านี้ชื่อว่าธรรมที่ควรเจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง.
วิชาและวิมุตติ เหล่านี้ชื่อว่าธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง.

อโย โช สา, ภิกฺขเว, มชฺฌิมา ปฏฺฐิปาทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา จกฺขุกรณฺี ฌานกรณฺี อุปสมาย
อภิญฺญา สมนฺโพธาย นิพฺพานาย ลํวตฺตติ. (สํ ๕๖.๑๑)

นี่แลคือปฏิบัติปาสาทยกลางนั้น ที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาให้เกิด
ทำญาณให้เกิด ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน.

เอตตฺเหติ ตุมฺเห ปฏิปฺนฺนา,
อกฺขาโต โว มยา มคฺโค,
ตุมฺเหติ กิจฺจมาตปฺโป,
ปฏิปฺนฺนา ปโมกฺขนฺติ,

ทุกฺขสฺสหนฺตํ กิริสฺสถ.
อณฺณาย สลฺลกนฺตํ
อกฺขาตาโร ตถาคตา.
ฉายิโน มารพฺนฺนา. (ธ ๒๗๕)

ด้วยว่าเธอทั้งหลายดำเนินไปตามทางนี้แล้ว จักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เราทราบชัดธรรมเป็นที่
สลัดกิเลสเพียงดังลูกศรออก ได้บอกทางแก่พวกเธอทั้งหลายแล้ว เธอทั้งหลายพึงทำความ
เพียรเครื่องยังกิเลสให้เร้าร้อนเถิด พระตถาคตทั้งหลายเป็นแค่ผู้บอก ชนทั้งหลาย ดำเนินไป
แล้ว เฟื่องพินิจ ย่อมจะพ้นจากเครื่องผูกแห่งมารได้.

มคฺคภาวนานุปฺพุทา ปฏิปทา ปฏิปทาเป็นไปโดยลำดับเพื่อเจริญมรรค

อิธ, ภิกฺขเว, ตถาคโต โลกเก อฺปฺปชฺชติ อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน สฺคโต โลกวิทู
อนฺุตฺโตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺसानํ พุทฺโธ ภควา. โส อิมํ โลกํ สเทวํ
สมารกํ สพรหมกํ สสฺสมณพฺราหฺมณีนํ ปชฺชํ สเทวมนุสฺสํ สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ปเวเทติ.
โส ฌมฺมํ เทเสติ อาทิกฺลฺยาณํ มชฺฌเมกฺลฺยาณํ ปริโยสานกฺลฺยาณํ สาทถํ สพฺยณฺชนํ; เกวลปริ-
ปฺถุณฺณํ ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ ปกาเสติ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ตถาคตอุบัติในโลกนี้ เป็นอรหันต์ รู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมแล้วด้วยวิชา
และจรณะ ไปดีแล้ว เป็นผู้รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดา
ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ตื่นแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรมนั้น ตถาคตนั้น ทำให้แจ้งซึ่ง
โลกนี้ เป็นไปกับด้วยเทวดา มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์ เป็นไปกับด้วยสมณพราหมณ์
พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ ด้วยปัญญาอันยิ่ง ด้วยตนเองแล้ว สอนผู้อื่นให้รู้ตาม ตถาคตนั้น
ย่อมแสดงธรรม งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อม
ทั้งอรรถะ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ สิ้นเชิง.

(สทฺธาปฺปฏิลาโฆ; เนกขมฺมสงฺกปฺโป) ตํ ฌมฺมํ สฺสุณาติ คหปฺติ วา คหปฺติปฺพุโต วา อณฺณตฺรสมฺมึ
วา กุเล ปจฺจจาชาโต. โส ตํ ฌมฺมํ สฺสุตฺวา ตถาคเต สทฺธํ ปฺปฏิสทฺติ. โส เตน สทฺธาปฺปฏิ-
ลาเณน สมฺนฺนาคโต อิติ ปฺปฏิสทฺติจิกฺขติ -- ‘สมฺพาโธ ฆราวาโส ราชปฺโป, อพฺโฆกาโส ปพฺพชฺชา.
นยิทํ สฺสุกรํ อคารํ อชฺฌาวสตา เอกนฺตปริปฺถุณฺณํ เอกนฺตปริสุทฺธํ สงฺขลฺลิตํ พฺรหฺมจริยํ จริตุํ.
ยํนฺนาหํ เกสมสฺสํ โอาหาเรตฺวา, กาสายานิ วตฺถานิ อจฺจาทเตตฺวา, อคารสมฺมา อนคาริยํ
ปพฺพเชยฺยน.’ติ. โส อปฺเรน สมเยน อปฺโป วา โภคกฺขนฺตํ ปหาย, มหนฺตํ วา โภคกฺขนฺตํ

ปหาย, อปป์ วา ชาติปริวรรณัม ปหาย, มหนต์ วา ชาติปริวรรณัม ปหาย, เกสมสฺสํ
โอหาเรตวา, กาสยานิ วตถานิ อจฺจาทะตวา, อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชติ.

คฤหบดี คฤหบดีบุตร หรือผู้ที่เกิดแล้วในสกุลใดสกุลหนึ่ง ย่อมฟังคำนั้น ครั้นได้ฟังธรรมนั้น
แล้ว ย่อมได้เฉพาะซึ่งศรัทธาในพระตถาคต เขาประกอบด้วยการได้เฉพาะซึ่งศรัทธา ย่อม
พิจารณาเห็นแม้ตั้งนี้ว่า ‘ฉรวาสเป็นที่คับแคบ เป็นทางมาแห่งกิเลส เพียงดังฐลี บรรพชา
เป็นโอกาสอันปลอดโปร่ง การที่ผู้ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริบูรณ์ ให้บริสุทธิ์
โดยส่วนเดียว ดุจสังข์ที่ขัดแล้วนี้ หาเป็นกิจอันใครๆ กระทำได้โดยง่ายไม่ อย่างกระนั้นเลย
เราพึงปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากเรือน บวชเป็นบรรพชิตเถิด’ ใน
สมัยต่อมา เขาละกองโกศสมบัติน้อยใหญ่ ละเครื่องญาติน้อยใหญ่ ปลงผมและหนวด นุ่งห่ม
ผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากเรือน บวชเป็นบรรพชิต.

(สมมามกมฺนโต) โส เอวํ ปพฺพชิต สมานิ ภิกฺขุณฺโณ ลิกฺขาสาชีวสฺมาปนฺโน ปาณาติปาตํ ปหาย
ปาณาติปาตา ปฏฺวิโรโต โหติ, นิหิตทณฺโฑ นิหิตสตุโถ ลชฺซี ทยาปนฺโน สพฺพปาณญฺจทิตา-
นุกมฺปิ วิหริติ. “อทินฺนาทานํ ปหาย อทินฺนาทานา ปฏฺวิโรโต โหติ, ทินฺนาทายี ทินฺนปาฎิกงฺขี
อเถเนน สุจฺจฺญเตน อตฺตนา วิหริติ. “อพฺรหฺมจริยํ ปหาย พฺรหฺมจารี โหติ, อาราจารี วิโรโต
เมธฺนา คามธฺมา.

กุลบุตรนั้นบรรพชาแล้วอย่างนี้ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสิกขาสาชีพของภิกษุทั้งหลาย ละการฆ่า
สัตว์ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑะ วางศาสตรา มีความละอาย มีความเอ็นดู มีความ
กรุณา หวังผลประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวงอยู่ ละการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ รับแต่
ของที่เขาให้ ต้องการแต่ของที่เขาให้ ไม่ประพฤติดนเป็นขโมย เป็นผู้สะอาดอยู่ ละกรรมที่
เป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์ ประพฤติพรหมจรรย์ ประพฤติห่างไกล เว้นขาดจากเมถุนอันเป็น
กิจของชาวบ้าน.

(สมมาวาจา) มุสาวาทํ ปหาย มุสาวาทา ปฏฺวิโรโต โหติ, สจฺจวาที สจฺจสนฺโธ เถโต ปจฺจยโก
อวิสํวาทโก โลกสฺส. “ปีสุณฺว วาจํ ปหาย ปีสุณฺวาย วาจาเย ปฏฺวิโรโต โหติ อิติ สุตฺวา น อมฺตฺร
อกฺขาทา อิมฺสํ เภทาย, อมฺตฺร วา สุตฺวา น อิมฺสํ อกฺขาทา อมฺสํ เภทาย. อิติ ภินฺนानํ วา
สนฺธาตา, สหิตานํ วา อนฺุปฺปาทา สมคฺคคาราโม สมคฺคครโต สมคฺคคณฺหี, สมคฺคคณฺหี
วาจํ ภาสิตา โหติ. “พฺรฺสํ วาจํ ปหาย พฺรฺสาย วาจาเย ปฏฺวิโรโต โหติ ยา สา วาจา เนลา
กณฺณสุขา เปมฺนียา ททยฺจฺจมา โปรี พฺหุชนกนฺตา พฺหุชนมฺนาปา ตถารูปี วาจํ ภาสิตา โหติ.
“สมฺพปฺปลาปี ปหาย สมฺพปฺปลาปา ปฏฺวิโรโต โหติ, กาลวาที ภูตวาที อตฺถวาที ธมฺมวาที
วินยวาที, นิธานวตี วาจํ ภาสิตา กาลเณ, สาปเทสํ ปริยนฺตวตี อตฺถสํหิตํ.

ละการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดเท็จ มีปกติพูดความจริง เชื่อมต่อคำจริง มีคำพูดมั่นคง มีคำพูดที่ควรเชื่อถือ ไม่พูดให้คลาดเคลื่อนต่อชาวโลก ละคำส่อเสียด เว้นขาดจากคำส่อเสียด ฟังจากข้างนี้แล้วไม่ไปบอกข้างโน้น เพื่อให้คนหมู่นี้แตกร้างกัน หรือฟังจากข้างโน้นแล้วไม่มาบอกข้างนี้ เพื่อให้คนหมู่นี้แตกร้างกัน สมานคนที่แตกร้างกันแล้วบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันแล้วบ้าง ชอบคนผู้พร้อมเพรียงกัน ยินดีในคนผู้พร้อมเพรียงกัน เพลิดเพลินในคนผู้พร้อมเพรียงกัน กล่าวแต่คำที่ทำให้คนพร้อมเพรียงกัน ละคำหยาบ เว้นขาดจากคำหยาบ กล่าวแต่คำที่ไม่มีโทษ เพราะเหตุ ชวนให้รัก จับใจ เป็นของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่ พอใจ ละคำเพื่อเจ้า เว้นขาดจากคำเพื่อเจ้า พุดถูกกาล พุดแต่คำจริง พุดอิงอรรถ พุดอิงธรรม พุดอิงวินัย พุดแต่คำมีหลักฐาน มีที่อ้างที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ โดยกาลอันควร.

(สมมาอาชีโว) โส พืชคามภูตคามสมารมา ปฏิวีโรโต โหติ, เอกภตติโก โหติ รตตุปรโต, วิโรโต วิกาลโกชนา. นจจคิตวาทิตวิสุกทสสนา ปฏิวีโรโต โหติ, มาลาคนฐวิเลปนธารณมณฺฑน วิภูสนญฺจานา ปฏิวีโรโต โหติ, อจฺจาสยนมมหาสยนา ปฏิวีโรโต โหติ, ชาตฺรุปรชตปฏิกคฺคหณา ปฏิวีโรโต โหติ, อามกธญฺยปฏิกคฺคหณา ปฏิวีโรโต โหติ, อามกมฺสปฏิกคฺคหณา ปฏิวีโรโต โหติ, อิตฺถิกุมาริกปฏิกคฺคหณา ปฏิวีโรโต โหติ, ทาลิสทาสปฏิกคฺคหณา ปฏิวีโรโต โหติ, อเชลก ปฏิกคฺคหณา ปฏิวีโรโต โหติ, กุกุกุญฺญสุทรปฏิกคฺคหณา ปฏิวีโรโต โหติ, หตฺถิกวาสุสวลล ปฏิกคฺคหณา ปฏิวีโรโต โหติ, เขตตวตฺตตฺตปฏิกคฺคหณา ปฏิวีโรโต โหติ, ทูเตยฺยปหิณฺณคมนาญฺโยคา ปฏิวีโรโต โหติ, กยวิกกยา ปฏิวีโรโต โหติ, ตฺลากุญฺญ-กํสกุญฺญ-มานกุญฺญา ปฏิวีโรโต โหติ, อุกโกญฺจน-วญฺจน-นิกติ-สาจโยคา ปฏิวีโรโต โหติ, ฉะทน-วธ-พนฺธน-วิปราโมส-อาโลป-สหัสการา ปฏิวีโรโต โหติ.

เว้นขาดจากการพรากรพืชคามและภูตคาม ฉันทนเดียว เว้นการฉันทนในราตรี งดจากการฉันทนในเวลาวิกาล เว้นขาดจากการฟ้อนรำขับร้อง ประโคมดนตรี และดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศล เว้นขาดจากการตัดทรง ประดับ และตบแต่งร่างกายด้วยดอกไม้ของหอม และเครื่องประเทืองผิวอันเป็นฐานแห่งการแต่งตัว เว้นขาดจากการนอนบนที่นอนอันสูงใหญ่ เว้นขาดจากการรับทองและเงิน เว้นขาดจากการรับธัญญาหารดิบ เว้นขาดจากการรับเนื้อดิบ เว้นขาดจากการรับสตรีและกุมารี เว้นขาดจากการรับทาสีและทาส เว้นขาดจากการรับแพะและแกะ เว้นขาดจากการรับไก่และสุกร เว้นขาดจากการรับช้าง-โค-ม้า-และลา เว้นขาดจากการรับไรรักษาและที่ดิน เว้นขาดจากการประกอบพุตกรรมและการรับใช้ เว้นขาดจากการซื้อการขาย เว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง-การโกงด้วยของปลอม-และการโกงด้วยเครื่องตวงวัด เว้นขาดจากการรับสินบน-การล่อลวง และการตลบตะแลง เว้นขาดจากการตัด-การฆ่า-การจองจำ-การตีชิง-การปล้น-การกรรโชก.

ภิกษุเหล่านั้นย่อมทำความรู้สึกตัวในการก้าว ในการถอย ในการแล ในการเหลียว ในการคู้เข้า ในการเหยียดออก ในการทรงผ้าสังฆาฏิ บาตร และจีวร ในการฉัน การดื่ม การเคี้ยว การ ล้ม ในการถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ย่อมทำความรู้สึกตัว ในการเดิน การยืน การนั่ง การหลับ การตื่น การพูด และการนิ่ง.

(สมฺมาสมาธิ) โส อิมินา จ อริเยน สีสกฺขนฺนุเชน สมฺนุหาคโต, อิมินา จ อริเยน อินฺทฺริยสํวเรน สมฺนุหาคโต, อิมินา จ อริเยน สติสมฺปชฺฌณฺเณน สมฺนุหาคโต, วิวิตฺตํ เสนาสนํ ภาชฺติ -- อรณฺณํ รุกฺขมฺมูลํ ปพฺพตํ กนฺทํ คิริคฺหํ สุสานํ วนปตฺถํ อพฺโฆกาฬํ ปลาลปฺญชฺ. โส ปจฺจมาตฺตํ ปิณฑ- ปาตปฏิกฺกนฺโต นิสีหติ ปลลฺงกํ อากฺขิตฺวา, อุชฺฐํ กายํ ปณิชาย, ปริมุขํ สตี อุปฏฺฐเปตฺวา. โส อภิชฺฌํ โลเก ปหาย วิคตฺวาภิชฺฌณฺเณน เจตฺสา วิหฺรติ, อภิชฺฌาย จิตฺตํ ปริโสเชตฺติ; พฺยาปาทปโทสํ ปหาย อพฺยาปนฺนจิตฺโต วิหฺรติ, สพฺพปาณญฺตฺหิตานุกมฺปี, พฺยาปาทปโทสา จิตฺตํ ปริโสเชตฺติ; ถีนมิทฺธํ ปหาย วิคตฺถีนมิทฺธํ วิหฺรติ อาโลกสณฺณิ, สโต สมฺปชาโน, ถีนมิทฺธา จิตฺตํ ปริโสเชตฺติ; อุทฺทจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหาย อนฺุทฺทโต วิหฺรติ อชฺฌตฺตํ วุปฺสนฺตจิตฺโต, อุทฺทจฺจกุกฺกุจฺจา จิตฺตํ ปริโสเชตฺติ; วิจิกิจฺจนํ ปหาย ติณฺณวิจิกิจฺจโน วิหฺรติ อกถํกถิ กุสฺเลสุ ฌมฺเมสุ, วิจิกิจฺจนาย จิตฺตํ ปริโสเชตฺติ.

ภิกษุเหล่านั้นเป็นผู้ประกอบด้วยศีลขั้นอันเป็นอริยะอันเป็นอริยสังวร สติสัมปชัญญะและสันโดษ อันเป็นอริยะเช่นนี้แล้ว ย่อมเสพเสนาสนะอันสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ชอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎ ที่แจ้ง ลอมฟาง ในเวลาภายหลังภัตร เขากลับจากบิณฑบาตแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกาย ตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า ภิกษุเหล่านั้นละความเพ่งเล็งในโลก มีจิตปราศจากความเพ่งเล็งอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความเพ่งเล็งได้ ละความประทุษร้ายคือพยาบาท ไม่คิดพยาบาท มีความกรุณา หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวงอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความประทุษร้าย คือความพยาบาทได้ ละถีนมิทฺธะได้แล้ว เป็นผู้ปราศจากถีนมิทฺธะ มีความกำหนดหมายอยู่ที่แสงสว่าง มีสติสัมปชัญญะอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถีนมิทฺธะได้ ละอุทฺทจฺจกุกฺกุจฺจ ไปได้แล้ว เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบ ณ ภายในอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทฺทจฺจกุกฺกุจฺจ ไปได้ ละวิจิกิจจนได้แล้ว เป็นผู้ข้ามพ้นวิจิกิจจน ไม่มีความกลางแคลงในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ ย่อมชำระจิตใจให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจจนได้.

โส อิมฺ ปญฺจ นีวรณฺ ปหาย เจตฺโส อุปกฺกิลเส ปญฺญา ยพฺพลึกรณฺ, วิวิจฺเจว กามฺเห วิวิจฺจ อกุสฺเลหิ ฌมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจาร์ วิเวกชฺ ปีติสุขํ ปจฺมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ. ปฺน จปรํ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ วิตกฺกวิจารานํ วุปฺสมา อชฺฌตฺตํ สมฺปสาหนํ เจตฺโส เอโกทฺถิภาวํ อวิตกฺกํ อวิจาร์ สมฺมาธิชฺ ปีติสุขํ ทฺติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ. ปีติยา จ วิรคา อุเปกฺขโก จ วิหฺรติ, สโต จ สมฺปชาโน, สุขณฺจ กายเณ ปฏฺฐิสฺเวเทหิ, ยํ ตํ อริยา อจิกฺกนฺติ ‘อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารี’ติ

ตติยัม ฌานัม อุปสมปชฺช วิหริตี. สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานา ปุพฺเพว โสมนสฺสโทมนสฺ
สถานํ อตฺถงคฺมา อทุกฺขมสฺสํ อุปฺกฺขาตฺติปาริสฺสุทฺธิ จตฺตถํ ฌานัม อุปสมปชฺช วิหริตี. (ม ๓๘)

ภิกษุหนึ่งละนิวรรณ์ ๕ เหล่านี้ อันเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งใจ ทำปัญญาให้ทุรพลได้แล้ว สงัด
จากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่
วิเวกอยู่ บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มี
วิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ และ
เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติสิ้นไป บรรลุตติยฌาน ที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้
ฌานนี้ เป็นผู้ที่มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข บรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละ
ทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัสก่อนๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่.

(สมมทิกฺกุจฺ; วิปฺสฺสนา) โส ยเทว ตตฺถ โหติ เวทนาคตํ สญฺญาคตํ สงฺขารคตํ วิญฺญาณคตํ, เต
ชฺชเม อนิจฺจโต ทุกฺขโต โรคโต คณฺหโต สลฺลโต อฆโต อาพาธโต ปรโต ปโลกโต สฺสญฺญโต
อนตฺตโต สมนุปฺสฺสตี. โส เตหิ ชฺชเมหิ จิตฺตํ ปฏฺวิวาเปตี. โส เตหิ ชฺชเมหิ จิตฺตํ ปฏฺวิวาเปตฺวา
อมตฺตาย ฐาตุยา จิตฺตํ อุปฺสํหริตี ‘เอตํ สนฺหํ เอตํ ปณฺเฑตํ ยทิตฺถํ สพฺพสงฺขารสมโธ สพฺพูปฺธิ-
นิสฺสคฺโค ตณฺหาทุกฺขโย วิราโค นิโรธो นิพฺพานนฺ’ตี. โส ตตฺถ จิตฺโต อาสวานํ ขยํ ปาปฺปณฺาตี.
โน เจ อาสวานํ ขยํ ปาปฺปณฺาตี, เตเนว ชฺชมฺราเคน ตาย ชฺชมนฺนทฺธิยา ปณฺจนฺนํ โอรฺมภาคิยานํ
สํโยชนานํ ปริกฺขยา โอบปาตีโก โหติ ตตฺถ ปรีนิพฺพายี อนาวตฺตติชฺชโม ตสฺมา โลกา.

(อํ ๙.๓๖)

เธอพิจารณาเห็นธรรมทั้งหลาย คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งมีอยู่ในกาย
ในสมาบัตินั้น โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร เป็น
ความลำบาก เป็นไข้ เป็นอื่น เป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญ เป็นของมิใช่ตัวตน เธอย่อม
เปลื้องจิตจากธรรมเหล่านั้น ครั้นเธอเปลื้องจิตจากธรรมเหล่านั้นแล้วย่อมหม่อมจิตไปในอมต
ธาตุว่า ธรรมชาตินี้สงบ ธรรมชาตินี้ประณีต คือ ธรรมเป็นที่สงบสังขารทั้งปวง เป็นที่สละคืน
อุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา เป็นที่สิ้นกำหนด เป็นที่ดับสนิท เป็นที่ดับกิเลสและกอง-
ทุกข์ดังนี้ เธอตั้งอยู่ในวิปัสสนาอันมีไตรลักษณ์เป็นอารมณ์นั้น ย่อมบรรลุธรรมเป็นที่สิ้นไป
แห่งอาสวะทั้งหลาย ถ้ายังไม่บรรลุธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วย(ยังมี)ความ
ยินดีในธรรมนั้น ด้วย(ยังมี)ความเพลิดเพลินในธรรมนั้น เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ สิ้น
ไป เธอย่อมเป็นโอบปาติกะ จักปรีนิพพานในภพนั้น มีอันไม่กลับจากภพนั้นเป็นธรรมดา.

(นิพฺพานํ) ตสฺส เอวํ ชานโต เอวํ ปสฺสโต กามาสวาปิ จิตฺตํ วิมฺุจฺจตี, ภวาสวาปิ จิตฺตํ วิมฺุจฺจตี,
อวิชฺฐาสวาปิ จิตฺตํ วิมฺุจฺจตี. วิมุตฺตสฺมี วิมุตฺตมิตฺติ ฌานํ โหติ. ชีณฺา ชาตี, วุสิตํ พุรฺหมจฺริยํ,
กตํ กรณฺเญยํ, นาปรี อิตฺถตฺตฺยา”ตี ปชานาตี. (ม ๓๙)

เมื่อเธอรู้เห็นอย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นแม้จากกามาสวะ แม้จากภวาสวะ แม้จากอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

‘อกุปฺปา เม วิมุตฺติ, อยมนฺติมา ชาติ, นตฺถิ ทานิ ปุณฺพภาโว’ติ. (ม ๒๖)

ความพ้นวิเศษของเราไม่กลับกำเร็บ ชาตินี้เป็นที่สุด ภพใหม่ไม่มีต่อไป.

“เสยฺยถาปิ ภิกฺขุ เตลณฺจ ปฏฺิจฺจ วฏฺฏินฺนํจ ปฏฺิจฺจ เตลปฺปทีโป ฉายติ ตสฺสเสว เตลสฺส จ วฏฺฏินฺนํจ ปริยาทานา อณฺณสฺส จ อนฺุพหारा อนาหาโร นิพฺพายติ; เหวเมว โข ภิกฺขุ กายปริยฺยนฺตํ เวหนํ เวทยมาโน ‘กายปริยฺยนฺตํ เวหนํ เวทยามี’ติ ปชานาติ ชีวิตปริยฺยนฺตํ เวหนํ เวทยมาโน ‘ชีวิตปริยฺยนฺตํ เวหนํ เวทยามี’ติ ปชานาติ ‘กายสฺส เกทา ปริ มรณา อุทฺธํ ชีวิตปริยาทานา อิวฺช สพฺพเวทยิตานิ อนภินนฺทิตานิ ลีตีภวิสฺสนฺตี’ติ ปชานาติ. ตสฺมา เอวํ สมฺนฺนาคโต ภิกฺขุ อิมินา ปรมฺเณ ปญฺญาธิฏฺฐาเนน สมฺนฺนาคโต โหติ.

เอสา หิ, ภิกฺขุ, ปรมฺมา **อริยา ปญฺญา** ยทฺธิ -- สพฺพทฺฤชฺทฺชเย ฉาณํ.

ดูกรภิกษุ เปรียบเหมือนประทีปน้ำมัน อาศัยน้ำมันและไส้ จึงโพลงอยู่ได้ เพราะสิ้นน้ำมัน และไส้ นั้น และไม่เติมน้ำมันและไส้อื่น ย่อมเป็นประทีปที่หมดเชื้อดับไป ฉันทใด ดูกรภิกษุ ฉันทนั้นเหมือนกันแล บุคคลนั้นเมื่อเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด ย่อมรู้สึกว่ กำลังเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด เมื่อเสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด ย่อมรู้สึกว่ กำลังเสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด และรู้สึกว่ เบื้องหน้าแต่สิ้นชีวิต เพราะตายไปแล้ว ความเสวยอารมณ์ทั้งหมดที่ยินดีกันแล้ว ในโลกนี้แล จักเป็นของสงบ เพราะเหตุนั้น ผู้ถึงพร้อมด้วยความรู้สึกอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาอันเป็นธรรมควรตั้งไว้ในใจอย่างยิ่งประการนี้ ก็ปัญญา นี้ คือความรู้ในความสัมพันธ์ทั้งปวง เป็นปัญญาอันประเสริฐยิ่ง.

ตสฺส สา วิมุตฺติ สจฺเจ จิตฺตา อกุปฺปา โหติ. ตถฺหิ, ภิกฺขุ, มุสา ยํ โมสฺสมฺมํ, ตํ สจฺจํ ยํ อโมสฺสมฺมํ นิพฺพานํ. ตสฺมา เอวํ สมฺนฺนาคโต ภิกฺขุ อิมินา ปรมฺเณ สจฺจาธิฏฺฐาเนน สมฺนฺนาคโต โหติ. เอตถฺหิ, ภิกฺขุ, ปรมํ **อริยสจฺจํ** ยทฺธิ -- อโมสฺสมฺมํ นิพฺพานํ.

ความหลุดพ้นของเขานั้น จัดว่าตั้งอยู่ในสัจจะ เป็นคุณไม่กำเร็บ ดูกรภิกษุ เพราะสิ่งที่เปล่า ประโยชน์เป็นธรรมดา นั้นเท็จ สิ่งที่ไม่เลอะเลือนเป็นธรรมดา ได้แก่ นิพพาน นั้นจริง ฉะนั้น ผู้ถึงพร้อมด้วยสัจจะอย่างนี้ ชื่อว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสัจจะอันเป็นธรรมควรตั้งไว้ในใจอย่าง ยิ่งประการนี้

ก็สัจจะนี้ คือนิพพาน มีความไม่เลอะเลือนเป็นธรรมดา เป็นสัจจะอันประเสริฐยิ่ง.

ตสฺเสว โข ปน ปุพฺเพ อวิหฺตฺสฺโน อฺปฺธิ โหฺนฺติ สมตฺตา สฺมาทึนฺนา. ตฺยาสฺส ปหีนา โหฺนฺติ อฺจฺฉินฺนฺมฺโล ตาลาวตฺถุกฺตา อนภาวํกฺตา อายตฺตี อฺนุปฺปาทชฺมฺมา. ตสฺมา เอวํ สมนฺนาคโตะ ภิกฺขุ อิมินา ปรมฺเณ จาคาธิจฺ्ञาเนน สมนฺนาคโตะ โหฺติ.

เอโส หิ, ภิกฺขุ, ปรมฺ อริโย จาโค ยทฺทํ -- สพฺพฺอุปฺธิปฺปฺนิสฺสคฺโค.

อนึ่ง บุคคลนั้นแล ยังไม่ทราบในกาลก่อน จึงเป็นอันพร้อมพร้อม สมทานอุปธิเข้าไป อุปธิ เหล่านั้นเป็นอันเขลละได้แล้ว ถอนรากขึ้นแล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดด้วนแล้ว ถึงความเป็นอีกไม่ได้ มีความไม่เกิดต่อไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น ผู้ถึงพร้อมด้วยการสละอย่างนี้ ชื่อว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะอันเป็นธรรมควรตั้งไว้ในใจอย่างยิ่งประการนี้ ก็จาคะนี้ คือความสละคืนอุปธิทั้งปวง เป็นจาคะอันประเสริฐยิ่ง.

ตสฺเสว โข ปน ปุพฺเพ อวิหฺตฺสฺโน อภิชฺฌา โหฺติ จฺนฺโท สาราโค. สฺวาสฺส ปหีโน โหฺติ อฺจฺฉินฺนฺมฺโล ตาลาวตฺถุกฺโต อนภาวํกฺโต อายตฺตี อฺนุปฺปาทชฺมฺโม. ตสฺเสว โข ปน ปุพฺเพ อวิหฺตฺสฺโน อาฆาโต โหฺติ พฺยาปาโตะ สมฺปฺโตโส. สฺวาสฺส ปหีโน โหฺติ อฺจฺฉินฺนฺมฺโล ตาลาวตฺถุกฺโต อนภาวํกฺโต อายตฺตี อฺนุปฺปาทชฺมฺโม. ตสฺเสว โข ปน ปุพฺเพ อวิหฺตฺสฺโน อวิชฺชา โหฺติ สมฺโมโห. สฺวาสฺส ปหีโน โหฺติ อฺจฺฉินฺนฺมฺโล ตาลาวตฺถุกฺโต อนภาวํกฺโต อายตฺตี อฺนุปฺปาทชฺมฺโม. ตสฺมา เอวํ สมนฺนาคโตะ ภิกฺขุ อิมินา ปรมฺเณ อฺปฺสฺมาธิจฺ्ञาเนน สมนฺนาคโตะ โหฺติ.

เอโส หิ, ภิกฺขุ, ปรมฺ อริโย อฺปฺสฺโม ยทฺทํ -- ราคโตะสฺโมหานํ อฺปฺสฺโม.

อนึ่ง บุคคลนั้นแล ยังไม่ทราบในกาลก่อน จึงมีอภิชฌา คือความพอใจ ความกำหนัดยินดี... จึงมีความอาฆาต คือความพยาบาท ความคิดประทุษร้าย... จึงมีวิชชา คือความหลงงมงาย ราคะ โทสะ โมหะนั้นๆ เป็นอันเขลละได้แล้ว ถอนรากขึ้นแล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดด้วนแล้ว ถึงความเป็นอีกไม่ได้ มีความไม่เกิดต่อไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น ผู้ถึงพร้อมด้วยความสงบอย่างนี้ ชื่อว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอุปสมะอันเป็นธรรมควรตั้งไว้ในใจอย่างยิ่งประการนี้ ก็อุปสมะนี้ คือความเข้าไปสงบราคะ โทสะ โมหะ เป็นอุปสมะอันประเสริฐยิ่ง.

‘ปญฺญํ นปฺปมชฺเชยฺย, สจฺจมนฺรฺกฺขเยยฺย, จาคมนฺพฺรฺหฺเมยฺย, สนฺตฺติเมว โส ลิกฺขเยยฺยา’ติ.

(ม ๑๔๐)

ไม่พึงประมาทปัญญา พึงตามรักษาสัจจะ พึงเพิ่มพูนจาคะ พึงศึกษาสันติเท่านั้น.

(อรหตต) ‘อสุมี’ติ, ภิกขุ, มณฺเฑิตเมตฺ, ‘อยมหสมฺ’ติ มณฺเฑิตเมตฺ, ‘ภวิสฺสน’ติ มณฺเฑิตเมตฺ, ‘น ภวิสฺสน’ติ มณฺเฑิตเมตฺ, ‘รूपิ ภวิสฺสน’ติ มณฺเฑิตเมตฺ, ‘อรूपิ ภวิสฺสน’ติ มณฺเฑิตเมตฺ, ‘สณฺเฑิ ภวิสฺสน’ติ มณฺเฑิตเมตฺ, ‘อสนฺเฑิ ภวิสฺสน’ติ มณฺเฑิตเมตฺ, ‘เนวสณฺเฑินาสณฺเฑิ ภวิสฺสน’ติ มณฺเฑิตเมตฺ. มณฺเฑิต, ภิกขุ, โรโค มณฺเฑิต คณฺโฑ มณฺเฑิต สลฺ. สพฺพมณฺเฑิตานํ ตเวว, ภิกขุ, สมตฺติกฺกมา มฺหิ สนฺโตะติ วุจฺจติ. มฺหิ โข ปน, ภิกขุ, สนฺโตะ น ชายติ, น ชียติ, น มียติ, น กุปฺปติ, น ปิเหติ. ตณฺหิสฺส, ภิกขุ, นตฺถิ เยน ชาเยถ, อชายมาโน ก็ ชียิสฺสติ, อชียมาโน ก็ มียิสฺสติ, อมียมาโน ก็ กุปฺปิสฺสติ, อกุปฺปมาโน ก็ สลฺ ปิเหสฺสติ? (ม ๑๔๐)

ดูกรภิกษุ ความสำคัญตนมีอยู่ตั้งนี้ว่า ‘มีเรา’ “นี่คือเรา’ ‘จักมีเรา’ ‘จักไม่มีเรา’ ‘เราจักมีรูป’ ‘เราจักไม่มีรูป’ ‘เราจักมีสัญญา’ ‘เราจักไม่มีสัญญา’ ‘เราจักมีสัญญาก็มิใช่’ ‘ไม่มีสัญญาก็มิใช่’ ดูกรภิกษุ ความสำคัญตนจัดเป็นโรค เป็นหัวฝี เป็นลูกศร ก็ท่านเรียกบุคคลว่าเป็นมนุษย์ผู้สงบแล้ว เพราะล่วงความสำคัญตนได้ทั้งหมดเทียว และมนุษย์ผู้สงบแล้วแล ย่อมไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่กำเริบ ไม่ทะเยอทะยาน แม้มนุษย์นั้นก็ไม่มีความที่จะต้องเกิด เมื่อไม่เกิดจักแก่ได้อย่างไร เมื่อไม่แก่จักตายได้อย่างไร เมื่อไม่ตายจักกำเริบได้อย่างไร เมื่อไม่กำเริบจักทะเยอทะยาน เป็นอะไร

(พรหมจรรย์ปริโยสาน) อิติ โข, พฺราหฺมณ, นยิทํ พฺรหฺมจริยํ ลาภสฺกการสิโลกานิสฺสํ, น สีสฺสมปทานิสฺสํ, น สมานิสฺสมปทานิสฺสํ, น ฉานทสฺสนานิสฺสํ. ยา จ โข อยํ, พฺราหฺมณ, อกุปฺปา เจโตวิมุตฺติ -- เอตทตฺถมิทํ, พฺราหฺมณ, พฺรหฺมจริยํ, เอตํ สารํ เอตํ ปริโยสานน”ติ. (ม ๒๙)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ดังพรรณนามาจะนั้น พรหมจรรย์นี้ จึงมิใช่มีลาภ สักการะ และความสรรเสริญเป็นอันสงฆ์ มิใช่มีความถึงพร้อมแห่งศีลเป็นอันสงฆ์ มิใช่มีความถึงพร้อมแห่งสมาธิเป็นอันสงฆ์ มิใช่มีญาณทัสสนะเป็นอันสงฆ์ แต่พรหมจรรย์นี้ มีเจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ เป็นประโยชน์ เป็นแก่น เป็นที่สุด.

เยปิ เต อเหตุํ อตีตมทฺธานํ อรหฺนโตะ สมฺมาสมฺพุทฺธา เตปิ ภควนฺโตะ เอตปรมฺเวยว สมฺมา ภิกฺขุสงฺฆํ ปฏฺฐิปาทฺเต -- เสยฺยถาปิ เอตฺรหิ มยา สมฺมา ภิกฺขุสงฺโฆ ปฏฺฐิปาทิโต. เยปิ เต ภวิสฺสนฺติ อนาคตมทฺธานํ อรหฺนโตะ สมฺมาสมฺพุทฺธา เตปิ ภควนฺโตะ เอตปรมฺเวยว สมฺมา ภิกฺขุสงฺฆํ ปฏฺฐิปาทฺเต -- เสยฺยถาปิ เอตฺรหิ มยา สมฺมา ภิกฺขุสงฺโฆ ปฏฺฐิปาทิโต. (ม ๕๑)

ข้อนี้เป็นอย่างนั้น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใด ได้มีแล้วในอดีตกาล แม้พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น ก็ทรงให้ภิกษุสงฆ์ปฏิบัติชอบเป็นอย่างยิ่ง ได้เพียงเท่านี้ เหมือนเราให้ภิกษุสงฆ์ปฏิบัติชอบในบัดนี้ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใด จักมีในอนาคตกาล แม้พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น ก็จักทรงให้ภิกษุสงฆ์ปฏิบัติชอบเป็นอย่างยิ่ง ได้เพียงเท่านี้ เหมือนเราให้ภิกษุสงฆ์ปฏิบัติชอบในบัดนี้.

ปัจฉิมวาจา ปัจฉิมวาจา

“ลียา โข ปนนานนุท, ตุมหากัง เอวมสฺส -- ‘อดีตสตุฏฺกํ ปาวจนํ, นตฺถิ โน สตุฏฺทา’ติ. น โข ปเนตํ, อานนุท, เอวํ ทฏฺฐพฺพํ. โย โว, อานนุท, มยา ฐมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปณฺณตฺโต, โส โว มมจฺเจน สตุฏฺทา.

ดูกรอานนท์ บางทีพวกเธอจะพึงมีความคิดอย่างนี้ว่า ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงแล้ว พระศาสดาของพวกเราไม่มี ก็ข้อนี้ พวกเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมใดอันเราแสดงแล้ว วินัยใดอันเราบัญญัติแล้ว แก่พวกเธอ ธรรมและวินัยนั้น จักเป็นศาสดาของพวกเธอ โดยกาลล่วงไปแห่งเรา.

ตสฺมาตีหานนุท, อตฺตทีปา วิหฺรธ อตฺตสรณฺหา อนนฺณสรณฺหา, ฐมฺมทีปา ฐมฺมสรณฺหา อนนฺณสรณฺหา. กถณฺจานนุท, ภิกฺขุ อตฺตทีโป วิหฺรติ อตฺตสรณฺโณ อนนฺณสรณฺโณ, ฐมฺมทีโป ฐมฺมสรณฺโณ อนนฺณสรณฺโณ? อิทานนุท, ภิกฺขุ กายเ ย กายานุปฺสฺสี วิหฺรติ อาตปฺปี สมฺปชาโน สติมา, วิเนยฺย โลกเ อภิชฺฌาโทมนสฺสํ. เวทนาสุ เวทนานุปฺสฺสี... จิตฺเต จิตฺตานุปฺสฺสี... ฐมฺเมสุ ฐมฺมานุปฺสฺสี วิหฺรติ อาตปฺปี สมฺปชาโน สติมา, วิเนยฺย โลกเ อภิชฺฌาโทมนสฺสํ. เอวํ โข, อานนุท, ภิกฺขุ อตฺตทีโป วิหฺรติ อตฺตสรณฺโณ อนนฺณสรณฺโณ, ฐมฺมทีโป ฐมฺมสรณฺโณ อนนฺณสรณฺโณ. เย ทิ เกจฺจ, อานนุท, เอตฺรทฺธิ วา มม วา อจฺจเยน อตฺตทีปา วิหฺริสฺสนฺติ อตฺตสรณฺหา อนนฺณสรณฺหา, ฐมฺมทีปา ฐมฺมสรณฺหา อนนฺณสรณฺหา, ตมตคฺเค เม เต, อานนุท, ภิกฺขุ ภวิสฺสนฺติ เย เกจฺจ ลิกฺขากามา”ติ.

เพราะฉะนั้น พวกเธอจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือจงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่เถิด ดูกรอานนท์ อย่างไรเล่า ภิกษุจึงจะชื่อว่า มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือจงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก อย่างนี้แล อานนท์ ภิกษุจึงจะชื่อว่า มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ ดูกรอานนท์ ผู้ใดผู้หนึ่งในบัดนี้ก็ดี โดยที่เราล่วงไปแล้วก็ดี จักเป็นผู้มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ ภิกษุของเราที่เป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษาจักปรากฏอยู่ในความเป็นยอดยิ่ง.

อิเม โข เต, ภิกขเว, ธมฺมา มยา อภิญญา เทลิตา, เย โว สาธุกั อุกคเหตฺวา อาเสวิตพฺพา
ภาเวตพฺพา พหุลีกาตพฺพา, ยถยิทํ พุทฺทมจฺริยํ อทฺธนียํ อสฺส จิรภูจิติกั, ตทสฺส พหุชน-
หิตาย พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानนุ”ติ. (ที ๑๖)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายเหล่านี้แล อันเราแสดงแล้วด้วยความรู้ยิ่ง ซึ่งเป็นธรรมที่
บริษัททั้งหมดเที่ยว ฟังพร้อมเพรียงกันประชุม รวบรวม ตรวจตราอรรถด้วยอรรถ พยัญชนะ
ด้วยพยัญชนะ โดยวิธีที่พระหมจรรย์นี้จะฟังตั้งอยู่ตลอดกาลยี่ดียว ตั้งมั่นอยู่สิ้นกาลนาน
พระหมจรรย์นั้นจะฟังเป็นไป เพื่อเกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก
เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทพยดาและมนุษย์
ทั้งหลาย.

มา ปมาตตถ! อย่าประมาท

อิติ โข, ภิกขเว, วิวโณ มยา เขโม มคฺโค โสวตฺถิโก ปีติคฺมณีโย, ปิหิตโต กุมฺมคฺโค, อุทโต
โอกจโร, นาสิตา โอกจริกา. ยํ, ภิกขเว, สตฺถารา กรณียํ สวากานํ หิตะสินา อนุกมฺปกเณ
อนุกมฺปํ อุปาทาย, กตํ โว ตํ มยา. เอตานิ, ภิกขเว, รุกฺขมุลาณี, เอตานิ สุณฺณาการานิ;
ฌายถ, ภิกขเว, มา ปมาตตถ; มา ปจฺจหา วิปฺปฏิสาริโน อหฺวตฺถ. อयํ โว อมฺหากํ อนุสาสนี”ติ.
(ม ๑๙)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ด้วยอาการดังที่กล่าวมานี้แล เป็นอันว่าทางอันปลอดภัย ซึ่งเป็นทาง
สวัสดิ เป็นทางที่พวกเขาควรไปได้ด้วยความปลาบปลื้ม เราได้เผยให้แล้ว (และ) ปิดทางที่
ไม่สะดวกให้ด้วย เนื้อต่อก็ได้กำจัดให้แล้ว ทั้งนางเนื้อต่อก็สังหารให้เสร็จ ดูกรภิกษุทั้งหลาย
กิจอันใด ที่ศาสดาผู้แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล เอ็นดู อาศัยความอนุเคราะห์ แก่เหล่าสาวก
จะพึงทำ กิจอันนั้น เราทำแก่เธอทั้งหลายแล้ว.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย นั้นโคนไม้ นั้นเรือนว่าง เธอทั้งหลาย จงฟังพินิจ อย่าประมาท อย่าได้
เป็นผู้มีความเดือดร้อนในภายหลัง.

นี่เป็นคำพร่ำสอนของเรา แก่พวกเขาทั้งหลาย.

ญาณติโลกะเถระ

เกิด ๑๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๑ ที่ประเทศเยอรมนี

มรณภาพ ๒๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๐ ที่ประเทศศรีลังกา

สมัยเด็กรักธรรมชาติ ชอบความเงียบสงบของป่า ถูกเลี้ยงในวัยเด็กแบบคาทอลิก ใฝ่ฝันในวัยเด็กคือเป็นมิชชันนารีในทวีปแอฟริกา วัยรุ่นหนีจากบ้านไปบวชเป็นพระในคริสตศาสนา กลับมาแล้ว ไม่สู้บุญหรี ไม่กินเหล้า ทานมังสวิรัตติ ชอบอ่านและศึกษาเกี่ยวกับปรัชญา ได้ฟังคำสอนทางพุทธในร้านอาหารมังสวิรัตติ เกิดศรัทธา จึงเดินทางไปศรีลังกาและต่อไปพม่า ได้พบกับพระอานันทเมตเตยยะ แล้วบวชเป็นสามเณร ปฏิบัติกับท่านที่พม่า

ปีต่อมาอุปสมบทเป็นพระภิกษุได้ฉายาว่า **ญาณติโลกะ** (ผู้รู้ทั้งสามโลก) โดยมีพระ อู กุมาระเถระ ผู้เชี่ยวชาญด้านอภิธรรมเป็นอุปัชฌาย์ นับเป็นชาวตะวันตกยุคแรกๆ ที่ได้บวชเป็นพระภิกษุในฝ่ายเถรวาท ต่อมาได้ไปปฏิบัติสมาธิกรรมฐานในถ้ำกับพระเถระที่ไม่ปรากฏชื่อ แต่เชื่อกันในสมัยนั้นว่าเป็นพระอรหันต์ หลังจากนั้นเดินทางไปประเทศศรีลังกา เพื่อมาศึกษาภาษาบาลี ปีแรกพำนักอยู่กับพระชินวรวงศ์ (พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ ชุมสาย ณ อยุธยา-ทูตสยามคนแรกในยุโรป) ในกระท่อมใบไม้บนเกาะเล็กๆ ชื่อว่า จุลลลังกา สันนิษฐานว่าได้เรียนนอสุภกรรมฐานที่นี้ ๒ ปีต่อมากลับไปพม่าและมีงานเขียนชิ้นแรกชื่อ ‘พุทธวจน’ รวบรวมพระพุทธรูปในแนวอริยสัจสี่ ถ่ายทอดจากบาลีเป็นภาษาเยอรมัน ซึ่งได้รับความนิยมมาก ถูกแปลออกไปหลายภาษา ทำให้ชาวตะวันตกได้เข้าใจพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง เทียงตรงตามพระพุทธรูปมากขึ้น เมื่อท่านกลับมาที่ศรีลังกาอีกครั้งได้ก่อตั้ง Island Hermitage ขึ้น และให้การอุปสมบท รวมทั้งสอนภาษาบาลี แก่ชาวตะวันตกหลายท่านด้วยกัน ซึ่งต่อมาได้มีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่ศาสนาในตะวันตก ตัวอย่างเช่น พระศีลจาระ พระธัมมานุสारी (ซึ่งภายหลังลาสิกขามาเปิดสำนักพิมพ์หนังสือทางพุทธศาสนา และตั้ง German Pali Society และนิมนต์พระญาณติโลกะเป็นประธานกิตติมศักดิ์) พระญาณโปนิกะ ลามะโกวินทะ พระญาณโมลี พระญาณวีระ พระญาณวิมลละ เป็นต้น

พระญาณติโลกะเถระ และลูกศิษย์ท่าน พระญาณโปนิกะ เป็นพระชาวตะวันตกเพียงสองรูปที่ได้มีส่วนร่วมในฉန္ธุรัฐสังคายนา ที่จัดขึ้นที่ประเทศพม่า โดยพระญาณโปนิกะได้รับเกียรติในการอ่านบทเกริ่นนำซึ่งประพันธ์โดยพระญาณติโลกะเถระในพิธีเปิดการสังคายนาครั้งที่ ๖ เสมือนหนึ่ง ฝนพระธรรมคำสอนของพระศาสดาได้ตกลงมาสู่ชาวโลก มีอรรถและพยัญชนะอันบริสุทธ์บริบูรณ์แล้ว จงหงายภาชนะอันสะอาดออกมา รับเอาไปดับไฟอวิชชา ที่เผาโลกนี้ ให้เราร้อนเป็นนิตย์ กันเองเทอญ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ด้วยอาการดังที่กล่าวมานี้แล เป็นอันว่าทางอันปลอดภัย
ซึ่งเป็นทางสวัสดิ เป็นทางที่พวกเธอควรไปได้ด้วยความปลาบปล้ำ
เราได้เผยให้แล้ว (และ) ปิดทางที่ไม่สะดวกให้ด้วย เนื้อต่อก็ได้กำจัดให้แล้ว
ทั้งนางเนื้อต่อก็สังหารให้เสร็จ
ดูกรภิกษุทั้งหลาย กิจอันใด ที่ศาสดาผู้แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล เอ็นดู
อาศัยความอนุเคราะห์ แก่เหล่าสาวกจะพึงทำ กิจอันนั้น
เราทำแก่เธอทั้งหลายแล้ว.

